

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií

Diplomová práce

Eva Čeplová

**Sociální situace na Podkarpatské Rusi ve dvacátých letech
20. století: rozvoj sociálních služeb, zdravotnických a vzdělávacích
zařízení**

(Zdravotní a sociální poměry na Podkarpatské Rusi a jejich vývoj v průběhu
20. let 20. století)

**Social situation in Carpathian Ruthenia in 1920s: development of
social services, health and educational institutions**

(Health and social conditions in Carpathian Ruthenia and their development
during the 1920s)

Praha 2019

Vedoucí práce: Mgr. Tereza Chlaňová, PhD.

Na tomto místě bych velice ráda poděkovala své vedoucí práce paní Mgr. Tereze Chlaňové PhD. nejen za její cenné rady a doporučení, ale rovněž za velkou psychickou podporu a motivaci, jež mi celé období výzkumu poskytovala. Ráda bych též vyjádřila vděk své rodině, především své matce Soně Čeplové za její nezměrnou trpělivost.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 1. července 2019

.....

Bc. Eva Čeplová

Abstrakt:

Diplomová práce se zabývá tématem zdravotnictví a sociální pomoci na Podkarpatské Rusi ve 20. letech 20. století. Práce kromě popisu vývoje dané oblasti klade důraz na sociální aspekty tamního obyvatelstva, jež měly výrazný podíl na jejich špatném zdravotním stavu. Dále obsahuje část líčící činnost nejvýznamnějších nevládních organizací, jež v regionu aktivně působily, přičemž pozornost je věnována především největší organizaci, Československému Červenému kříži. Pro ucelenější představu rovněž přidáváme osobní dojmy Čechoslováků působících v tehdejší době na Podkarpatské Rusi, ať již ve státní správě, v nemocničních zařízeních či na výzkumných cestách. V závěrečné kapitole pro komparaci dodáváme i reflexe autorů jiné provenience – ukrajinské/rusínské, sovětské a maďarské.

Klíčová slova:

zdravotnictví, sociální politika, Podkarpatská Rus, chudoba, hygiena, infekce, zaostalost, Rusíni, první republika, publicistika

Abstract:

This thesis deals with topic of health care and social support in Carpathian Ruthenia in the 1920s. In addition to describing the development of the area, the work emphasizes the social aspects of the local population, which had a significant influence on their poor health.

It also includes a part describing the activities of the non-governmental organizations active in the region, with the biggest attention dedicated to the largest organization, the Czechoslovak Red Cross. The thesis also brings personal impressions of Czechoslovaks working in Carpathian Ruthenia, whether in administration, in hospital facilities or on research trips. The final chapter provides a reflection of authors of another provenience – Ukrainian/Ruthenian, Soviet and Hungarian.

Keywords:

health care, social policy, Carpathian Ruthenia, poverty, hygiene, infection, underdevelopment, Carpatho-Rusyns, the First republic, journalism

OBSAH:

Úvod.....	6
1. Historický vývoj regionu do roku 1929.....	11
1.1. Podkarpatská Rus před první světovou válkou.....	11
1.2. Podkarpatská Rus během první světové války a následný proces jejího připojení k Československu.....	18
1.3. Politicko-správní vývoj na Podkarpatské Rusi ve 20. letech....	26
2. Sociálně-zdravotní problematika na Podkarpatské Rusi.....	31
2.1. Zdravotnictví na počátku 20. let a jeho proměna v průběhu následujícího desetiletí.....	31
2.2. Špatná zdravotní situace jakožto důsledek sociální zaostalosti..	37
3. Humanitární pomoc na Podkarpatské Rusi ve 20. letech.....	45
3.1. Dobročinné organizace působící na Podkarpatské Rusi.....	46
3.2. Československý Červený kříž a jeho aktivity v oblasti zdravotně-sociální pomoci na Podkarpatské Rusi.....	48
3.2.1. Krátký historický exkurz	48
3.2.2. Československý Červený kříž na Podkarpatské Rusi	50
4. Vybraná kritika československé zdravotně-sociální politiky a působení humanitárních organizací.....	56
4.1. Zdravotní a sociální péče prizmatem československých autorů.....	56
4.2. Zdravotní a sociální péče pohledem autorů ukrajinské/rusínské a sovětské provenience	61
Závěr.....	64
Seznam použité literatury.....	69
Přílohy.....	75

Úvod

Těžko by člověk na počátku 20. let 20. století hledal v Evropě zaostalejší kraj s tak vysokým počtem ngramotných obyvatel žijících v chudobě a v zanedbaných podmínkách jako právě na Podkarpatské Rusi. Přes tuto chmurnou skutečnost však našli mnozí nově příchozí Čechoslováci ve zdejší půvabné hornaté krajině svůj druhý domov, o němž se zaujetím a láskou referovali a seznamovali s ním i široké československé publikum. Skrze jejich cenné zprávy a reportáže, o nichž se práce dopodrobna zmiňuje, tak máme možnost proniknout do života tamních obyvatel a těžkostí, které je sužovaly. Jednou z relativně opomíjených oblastí lidského života, jíž se v československých zdrojích z našeho úhlu pohledu nevěnuje tolik pozornosti, je zdravotní a sociální péče. Vzhledem k této skutečnosti jsme se rozhodli diplomovou práci zasvětit právě problematice a rozvoji zdravotnictví a okrajově sociální politiky v průběhu 20. let 20. století.

Důvod, proč jsme se rozhodli zkoumat námi stanovené téma na Podkarpatské Rusi, vychází mimo jiné i ze zažitých představ zakořeněných v československé porevoluční společnosti o Podkarpatské Rusi jakožto regionu, který byl během téměř dvacetileté československé vlády velmi ekonomicky, kulturně a sociálně pozvednut. Naším úkolem na následujících stránkách bude tento zidealizovaný obraz československé správy mírně upravit a zobrazit prvorepublikové období na Podkarpatské Rusi v oblasti zdravotnictví a sociální politiky v méně pozitivních odstínech a poukázat na některé kroky, jež místním lidem ve výsledku očekávaný efekt nepřinesly.

Práce je strukturovaná do čtyř větších kapitol, přičemž první část s názvem *Historický vývoj regionu do roku 1929* ve stručnosti přibližuje vybrané historické momenty Zakarpatí s akcentem na první čtvrtinu 20. století, během níž byla tato oblast spleťtým procesem připojena k Československu. Závěr kapitoly je doplněn o krátký přehled politicko-správního vývoje, otázky politické autonomie a s ní spojené peripetie, které zapříčinily všeobecnou nespokojenost v rusínských politických kruzích.

Následuje hlavní část práce, jež zahrnuje zbylé 3 kapitoly. Ty jsou již zcela věnovány zdravotně-sociální problematice. První kapitolu této analytické části *Sociálně-zdravotní problematika na Podkarpatské Rusi* pro lepší orientaci dělíme na 2 menší podkapitoly: faktografickou pasáž *Zdravotnictví a jeho proměna v průběhu 20. let* a část monitorující tamní sociální aspekty a jejich vliv na zdravotní stav obyvatel *Špatná zdravotní situace jakožto důsledek sociální zaostalosti*. V rámci tohoto oddílu rovněž uvádíme nejčastější zdravotní problémy, jež zakarpatské obyvatelstvo trápily. Třetí část, pojmenovanou *Humanitární pomoc*

na Podkarpatské Rusi ve 20. letech, věnujeme působení československých dobrovolnických organizací a spolků v oblasti s důrazem na činnost Československého červeného kříže, jehož práci reflektujeme nejdůkladněji.

Poslední kapitola diplomové práce nazvaná *Vybraná kritika československé zdravotně-sociální politiky a působení humanitárních organizací*, rozsahově nejkratší, avšak neméně zajímavá a podnětná, mapuje některé ohlasy vybraných osobností z československého prostředí reflektující zdravotně-sociální poměry na Podkarpatské Rusi. Zaměřuje se kupříkladu na kritiku věhlasného spisovatele a propagátora podkarpatského regionu Ivana Olbrachta a mnohých dalších osobností, například odborného publicisty a bývalého zdravotnického referenta na Podkarpatské Rusi v letech 1920–1922 Josefa Doškáře, lékaře Františka Ulmana působícího v oblasti či přednosty tamního školského referátu Josefa Šimka. Kapitulu zakončujeme stručnou pasáží, v níž předkládáme pro komparaci některé kritické postoje směřované na zdravotnické a sociální otázky z ukrajinského (D. Danyljuk, L. Kovač aj.) a sovětského (I. F. Jevsejev) prostředí.

V závěru práce připojujeme pro zajímavost taktéž přílohy, v nichž čtenář nalezne dobové statistiky (*Statistická příručka republiky Československé*, r. 1928)¹, monitorující kupříkladu porodní natalitu a mortalitu mezi lety (1919–1927) či nejčastější infekce, na něž se v Československu v daném období nejvíce umíralo.

Naším cílem bylo prozkoumat kritické materiály různé provenience, přičemž prvotně jsme se rozhodli zaměřit na zdroje československé. Pro závěrečný komparativní dovětek jsme však též pracovali s materiály ukrajinského/rusínského, sovětského a maďarského původu. Avšak tento úkol se ukázal být poněkud složitější, než jsme zpočátku předpokládali. Kontaktovali jsme pro tento účel řadu osobností na Zakarpatské Ukrajině i ve východoslovenském Prešově. V prvním zmiňovaném místě jsme se obrátili na paní Tetjanu Serhijenko, předsedkyni Zakarpatské společnosti pro českou kulturu, jež nám doporučila texty především informativního charakteru dostupné v Naučné knihovně Užhorodské státní univerzity. Avšak žádná kniha z jejího výčtu nebyla bohužel k dispozici v digitalizované podobě.

Ve snaze získat přístup k co největšímu množství zdrojů jsme se obrátili rovněž na velmi dobrého znalce zakarpatské historie, básníka Petra Miďanku, spisovatele Andrije Ljubku a

¹ *Statistická příručka republiky Československé*. II. Praha, 1920–1932, 1928, (3).

novináře Myroslava Dočynce, bohužel bez většího přínosu. Na Slovensku jsme se spojili s vyučujícími Prešovské univerzity, konkrétně z kateder dějin a rusinistiky, Peterem Kovaľem a Valerijem Paďakem, již nám doporučili zdroje pojednávající o naší tématice pouze okrajově a dále nás odkázali na Archiv Ministerstva zdravotnictví ČR, jehož hojně využíval při svém výzkumu samotný Peter Kovaľ. Relevantní zdroje jsme se též snažili nalézt v ukrajinské elektronické knihovně Diasporiana, jež v digitální formě shromažďuje texty a díla různých humanitních specializací, kupříkladu politologie, historie, poezie apod. Zde jsme objevili velké množství historických publikací, jejichž obsah však bohužel velmi málo korespondoval s námi zadaným tématem.

Mnohem příznivěji se naopak jevila situace s materiály československé provenience. Zmíňme jistě Slovanskou knihovnu v Praze, která nám poskytla spíše obecné historické publikace (př. J. Rychlík, I. Pop, D. Danyljuk či S. Pap), jež v kontextu zdravotně-sociální problematiky nezabíhaly tolik do podrobností. V knihovně byly rovněž k nalezení některé dobové studie, kupříkladu od Kožminové nebo Doškáře. Domníváme se však, že pro komplexní zmapování zdravotně-sociální tematiky na Podkarpatské Rusi by pro nás nebyly dostupné publikace Národní a Slovanské knihovny naprosto dostačující. Zmíňované knihovny sice disponují k tématu Podkarpatské Rusi vcelku širokým knižním fondem, ovšem naší problematiky se dotýká jen malá část z nich, jak bude na následujících stánkách patrné.

Naopak s poměrně velkým počtem materiálů pojednávajících o zkoumané problematice jsme se setkali v Národní lékařské knihovně (NLK), zvláště v Archivu Ministerstva zdravotnictví ČR, jehož bohatý knižní fond je NLK součástí. Právě archiválie v podobě věstníků a různých dobových periodik uchované na Ministerstvu zdravotnictví se pro naši studii staly stěžejním zdrojem materiálů a pomohly tak studii rozšířit o zajímavé historické momenty a příběhy.

Probírané texty lze rozdělit do pomyslných dvou skupin podle způsobu, jakým téma uchopují. Do první skupiny bychom zařadili publikace, jejichž primárním záměrem bylo seznámit čtenáře s faktickými údaji, a nikoli se subjektivními pohledy autorů. V této kategorii tak nalézáme kromě statistik, dobových zpráv ve věstnících a odborných periodikách také texty Josefa Doškáře, Štěpána Mikulanince, Amálie Kožminové či Františka Vaníčka.

Jmenovaní autoři nám totiž poskytli kromě vlastního pohledu cenné informace obecného charakteru týkající se fungování zdravotní péče v kraji. V tomto výčtu dominuje zejména J. Doškář, který nám, jakožto bývalý zdravotnický referent, umožnil erudovaný a nejpodrobnější vhled do systému zdravotnictví. Po faktografické stránce ho dobře doplňuje A. Kožminová, jejíž popis se týkal předně stavu nemocnic a jejich provozu. Zbylí pisatelé se následně zaměřují

na určitý segment problematiky. Kupříkladu F. Vaníček důkladně mapuje aktivity ČSČK v oblasti zdraví a preventivních programů.

Zprávy a články pomyslné druhé skupiny spojuje fakt, že jejich autoři k tématu vyjadřují svůj subjektivní postoj, jenž převažuje nad informativním hlediskem. V tomto směru komentovali stav třeba F. Ulman, F. Škaloud, O. Skýpala, K. Kasalický nebo již nesčetněkrát zmiňovaný Ivan Olbracht. Zde zmiňme rovněž informaci, že problematikou sociálních poměrů pohledem českých spisovatelů se mimo jiné zabývá ve své diplomové práci pojmenované *Prostor Zakarpatska v české literatuře* Veronika Laufková. Na text ještě upozorňujeme v průběhu práce.²

Zajímavý, avšak chvílemi příliš kritický úhel pohledu, nám přinesli rovněž autoři z ukrajinského/rusínského (L. Kovač, D. Danyljuk aj.), sovětského (I. F. Jevsejev) či maďarského prostředí (M. Tokar, L. Sorko). Publikace maďarských historiků jsme ovšem využili pouze v první kapitole věnované historickému kontextu. Naopak v krátkém dovětku zasvěceném osobním poznatkům a komentářům, jenž navazuje na kapitolu *Vybraná kritika československé zdravotně-sociální politiky a působení humanitárních organizací*, jsme pracovali pouze s ukrajinskými zdroji a jedním sovětským (I. F. Jevsejev). Právě stanoviska těchto autorů nám dokreslily a ucelily představu o úspěšnosti československé zdravotně-sociální politiky a pomohly zodpovědět otázku, zda tato oblast skutečně zaznamenala pokrok. Celkově jsme zpracovali knižní publikace cizího původu 11 autorů, přičemž považujeme takový počet vzhledem k charakteru práce za dostatečný.

Závěrem bychom čtenáře rádi seznámili s terminologií, jež bude v textu užívána. Kromě názvu Podkarpatská Rus (od Trianonské mírové smlouvy, podepsané 4.6.1920³) budeme pracovat i se všeobecně užívaným termínem Zakarpatí, jenž jako překlad slova *Закарпаття*, označuje zhruba teritorium jižní části Karpat, přilehlé nížiny a povodí řeky Tisy. V textu budeme rovněž pracovat s výrazem *Rusíni*⁴, tedy pojmem definujícím nejpočetnější národ obývající toto území.

² LAUFKOVÁ, Veronika. *Prostor Zakarpatska v českém literárním prostoru*. Praha, 2012. Diplomová práce. Pedagogická fakulta UK, Katedra české literatury. Vedoucí práce PhDr. Josef Peterka, CSc. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zsp/detail/93482/>.

³ Definitivní potvrzení připojení Podkarpatské Rusi k ČSR. (RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939*. Praha, 2013, s. 30.).

⁴ Rusíny charakterizujeme jakožto etnickou skupinu obyvatel řadící se k východním Slovanům. Obývají zejména území dnešní Zakarpatské Ukrajiny a východního Slovenska, především okolí Prešova. Nalezneme je však rovněž v Haliči či Bukovině. Nejčastěji je dělíme do tří podskupin podle regionu výskytu. Patří pod ně Lemkové, Bojkové a horští usedlíci Huculové. Tyto tři etnické podskupiny nedělí pouze regionální odlišnost, ale rovněž lehce rozdílný dialekt a fyziologické znaky. Vzhledem k tomu, že Rusíni vždy žili v hraniční oblasti, jejich dialekt je velice ovlivněný slovenštinou, polštinou maďarštinou a v menší míře i němčinou. Etymologie názvu je odvozena od

V textu jsou dále z důvodu některých delších názvů často užívány zkratky, zvláště v případě institucí a organizací. Na ně však v průběhu textu vždy v závorkách upozorňujeme.

počáteční skupiny písmen *Rus*, která zřejmě odkazuje ke středověkému státnímu útvaru Kyjevské Rusi. (MAGOCSI, Paul R. *Carpatho-Rusyns*. Toronto, 2004, s. 4–5.).

1. Historický vývoj v regionu do roku 1929

1.1 Podkarpatská Rus před první světovou válkou

Území dnešní Zakarpatské Ukrajiny čítající přibližně 13 000 km² bylo po staletí místem, v němž si jeho obyvatelé již od pradávna nesli břemeno mimořádně těžkých životních podmínek. Důvody trpké historie lze spatřovat především v geopoliticky strategické poloze teritoria, jež se od dob raného středověku stalo lákavým artiklem pro okolní státní útvary. Vrcholky hor porostlé smrkem a borovicemi již od dávných dob fungovaly jako pomyslné hraniční pásmo dvou světů východní a střední Evropy.⁵ Od 9. století tu svůj boj o vliv sváděla tehdy mocná Velkomoravská říše s dynamicky se rozvíjejícím Bulharským státem pod vládou cara Simeona a okolními kmeny migrujícími do karpatské kotliny, jako byli Avari, Chorvaté, Pečeněhové a později s etnikem Maďarů-Uhrů.⁶

Za přelomový moment můžeme však považovat rok 896, kdy do Potiské nížiny, rozkládající se na hranicích dnešního východního Slovenska a Maďarska, vstoupila armáda uherského Gyuly Arpáda. Od této chvíle začalo postupné neodvratitelné začleňování podhůří Karpat do Uherského království, jež bylo završeno v 11. století, kdy již celému území dnešní Zakarpatské Ukrajiny vládla uherská šlechta.⁷

Od tohoto okamžiku a v následujících staletích uherské nadvlády se pro teritorium ujalo označení tzv. Uherská Rus. Právě tímto státním celkem byla daná oblast spravována takřka 1000 let. Není proto divu, že se zde uherská stopa za téměř deset staletí zaryla velmi hluboko a nesmazatelně se zapsala do tamního svérázného koloritu. Vzpomeňme jen na uherského krále Bélu IV., jenž se zasloužil o výstavbu největších podkarpatských měst poblíž komitátských hradů jako Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Chust či Sevljuš.⁸

Během následujících let i staletí bylo Uherské království trvale vystavováno řadě výzev v podobě mongolského vpádu v polovině 13. století, jenž na Uherské Rusi zcela zpusťoval nově založená města, později se vláda musela potýkat s nájezdy tureckých vojsk a hájit svoji suverenitu v boji o uherský trůn s Habsburky. Oblast Uherské Rusi se tak nejednou stala místem střetů vojsk, avšak svůj vliv si tu vždy uhájil uherský král.⁹

⁵ POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. 2005, s. 11–28.

MAGOCSI, Paul R. *Carpatho-Rusyns*. Toronto, 2004, s. 14.

⁶ ДАНИЛЮК, Дмитро. *Історія Закарпаття: Навчальний посібник з краєзнавства*. Ужгород, 2013, s. 33–35.

⁷ Tamtéž, s. 39–46.

⁸ ПАП, Степан. *Історія Закарпаття*. Івано-Франківськ, 2001, s. 527–529.

⁹ Tamtéž.

Určitou změnu do jisté míry přinesly až reformy osvícenských panovníků Marie Terezie a Josefa II.¹⁰

Rozsáhlou reformaci zahájila v celé habsburské říši císařovna Marie Terezie, jež především vešla do dějin svou reorganizací a změnami zákonů v oblasti vzdělávání, které s drobnými úpravami aplikovala v celé monarchii včetně Uher. Klíčovou změnou, jíž chtěla císařovna podpořit vzdělání, bylo zavedení povinné školní docházky pro děti ve věkovém rozmezí 6–12 let. Její realizace se ovšem v plné míře na Uherské Rusi vzhledem k velké zaostalosti stala nedosažitelnou.¹¹

V provádění progresivní politiky a reorganizacích pokračoval po vzoru matky i císař Josef II., jenž vydáním dekretu roku 1785 zrušil v celé monarchii nevolnictví, včetně Uher, kde podoba poddanství měla zvláště tuhý charakter. Avšak zrušení nevolnictví v Uhrách takový dopad jako v západních regionech Rakouska nemělo a život běžného člověka na Uherské Rusi tak ve většině případů zůstal takřka nezměněný.¹²

Mnohem silnější reakce v celé Evropě vyvolal až pověstný revoluční rok 1848. Ve srovnání se zbylými úředními zeměmi Rakouské monarchie však byla Uherská Rus revolučním děním a nástupem nacionalismu propojeného častokrát s ideou všeslovanství zasažena pouze okrajově. V tomto roce proběhl mimochodem i Slovanský sjezd pořádaný v Praze, na nějž dle slov J. Rychlíka nebyl vyslán jediný rusínský zástupce z Uherské Rusi.¹³ Laxní přístup rusínských elit lze vysvětlit několika faktory. Klíčový důvod však spatřujeme především v tom, že většina rusínské inteligence byla promaďarsky orientována, neboť maďarská kultura byla vždy považována za vyšší, vznešenější a hodnotnější, proto se řada vzdělaných obyvatel upínala právě k Budapešti. Výjimku v tomto ohledu netvořili ani Židé, jež byli dobrým vzděláním proslulí a jejichž počet na Uherské Rusi během 19. století strmě rostl, zejména pak v jeho druhé polovině.¹⁴

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Kromě školských reforem se rakouská panovnice roku 1771 též zasloužila o založení řeckokatolické uniatské diecéze v Mukačevu, jež se tímto krokem stala nezávislou na tamním katolickém biskupství a spadala pouze pod jurisdikci uherského primase. (ШАНДОР, Вікентій. *Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920*. New York, 1992, s. 80–90.)

¹² ДАНИЛЮК, Дмитро. *Історія Закарпаття: Навчальний посібник з краєзнавства*. Ужгород, 2013, s. 66–68.

¹³ RYCHLÍK, Jan. a spol. *Dějiny Ukrajiny*. Praha, 2015, s. 201.

Historik V. Hostička dodává, že sjezdu se však účastnili Rusíni z Haliče i Bukoviny. (HOSTIČKA, Vladimír. *Spolupráce Čechů a haličských Ukrajinců v letech 1848–1849*. Praha, 1965, s. 28–36.)

Dle slov J. Rychlíka hájila zájmy uherských Rusínů na Slovanském sjezdu slovenská delegace. Jako vyslanec Slováků a Rusínů byl vybrán Slovák Josef Miloslav Hurban, jenž měl na Slovanském sjezdu přednést memorandum obsahující požadavky Slováků a Rusínů ohledně národního uznání. (RYCHLÍK, Jan. a spol. *Dějiny Ukrajiny*. Praha, 2015, s. 201.)

¹⁴ СОРКО, Ласло. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 23–25.

Velkým a nezanedbatelným problémem rusínského obyvatelstva bylo i slabé národní uvědomění.¹⁵ Roky tuhé maďarizace a potlačování jakýchkoliv snah o národní emancipaci zapříčinily nízké povědomí o vlastním národě a jeho historii. Intelektuálním prostředím nezřídka rezonovaly dotazy typu: Kdo my Rusíni vlastně jsme? Patříme k Maďarům, nebo se můžeme spíše identifikovat s Ukrajinci či Rusy? Otázka nevyřešené národní identity se tak stala palčivým problémem i důvodem, proč nikdy nedosáhlo rusínské obrození takových rozměrů jako například na sousedním Slovensku.¹⁶

Slovenské a rusínské kulturní prostředí bylo v 19. století pevně provázané. Část východního Slovenska byla taktéž obývána Rusíny, již zde přihlíželi slovenskému národnímu obrození. Právě láska k rodnému jazyku, touha po svobodě a větší emancipaci a entuziasmus slovenských obrozenců přiměla vzdělané Rusíny zamyslet se nad budoucností vlastního národa.¹⁷ Připomeňme rovněž, že hlavním centrem rusínské inteligence v 19. století nebyl nikoli Užhorod či Mukačevo, nýbrž východoslovenský Prešov, v němž působila řada řeckokatolických duchovních, vzdělavců a obrozenců, včetně uznávaného prešovského kanovníka a učitele rusínského původu Aleksandra Duchnoviče, jenž mimo jiné prohlásil, že u rusínského národa vždy vítězí maďarismus a materialismus. Tímto výrokem částečně osvětlil latentní postoj rusínské společnosti v okamžicích, kdy se ostatní evropské země zmítaly v nespokojenosti a nepokojích.¹⁸

Honba za národní suverenitou a touha po větší svobodě, kterou přinesl revoluční rok 1848, v mnohém inspirovala i uherskou vládu, jež se o rok později začala bouřit proti Vídni. Vzpouřila vyvrcholila vyhlášením nezávislého Uherska, což vyvolalo velkou nevoli u vídeňského dvora, který se obrátil o vojenskou pomoc do Ruska. Pro rusínskou antiuherskou opozici nebylo samozvané osamostatnění Uherska nikterak pozitivní zprávou, ba naopak se obávala větší dominance Budapešti, silnější maďarizace a omezování práv Rusínů. V tomto okamžiku se do širšího povědomí dostává rusínský politik a publicista Adolf Dobrjanskij, jenž se stává císařským komisařem v ruské armádě, která proti uherskému povstání vojensky podpořila Vídeň.¹⁹

¹⁵ RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 25.

¹⁶ ŠVORC, Peter. *Zakletá zem*. Praha, 2007, s. 16.

¹⁷ Tamtéž. s. 16–20.

ШАНДОР, Вікентій. *Закарпаття, історично-правовий нарис від IX ст. до 1920*. New York, 1992, s. 131–133.

¹⁸ Zmiňovaná latence a zaostalost rusínského intelektuálního života dobře vyvstává kupříkladu při komparaci se sousední Haličí, v níž můžeme sledovat počátky národního obrození už od první poloviny 19. století. (RYCHLÍK, Jan. a spol. *Dějiny Ukrajiny*, Praha, 2015, s. 193–195.), (ШАНДОР, Вікентій. *Закарпаття, історично-правовий нарис від IX ст. до 1920*. New York, 1992, s. 131–133.)

¹⁹ POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 184–185.

Červenec roku 1849, kdy překročila ruská armáda poprvé haličsko-uherskou hranici a zasáhla tak vojensky proti Maďarům, přinesl Rusínům vůbec první možnost přímého kontaktu s Rusy. Maďarská propaganda líčila Rusy jako pologramotné mongolské nájezdníky, již přijeli plenit jejich zemi. Snaha maďarských úřadů co nejvíce pošpinit Rusy měla ovšem na řadu Rusínů spíše opačný účinek.²⁰

Shledání s ruskou armádou Rusíny naopak hluboce poznamenalo a podnítilo v nich ještě více ideu slovanské vzájemnosti, k níž vzhlížely mnohé jiné slovanské národy nemající vlastní samostatnost.²¹ Zde pouze dodejme, že obdiv ke slovanskému východu se velmi zřetelně projevil i na politické scéně, a to zejména v 60. a 70. letech 19. století, kdy se mezi konzervativci těšil velké oblibě rusofilský proud.²²

Boje ruské a rakouské armády proti maďarským vzbouřencům skončily o měsíc později porážkou Maďarů.²³ Aktivity namířené proti uherskému tlaku však pokračovaly i nadále. Adolf Dobrjanskyj, jedna z klíčových osobností v boji proti uherské nadvládě, se po skončení války odebral do Prešova, kde se snažil opětovně přimět tamní rusínskou inteligenci k aktivizaci protimaďarské činnosti a zformování vlastního politického programu, v němž měla být především zakotvena ochrana rusínského národa. Výsledkem bylo memorandum, jež předložila v říjnu 1849 rusínská delegace v čele s Dobrjanským vídeňskému dvoru. Hlavním obsahem memoranda měl být požadavek na sjednocení Rusínů Uherské Rusi, východní Haliče a Bukoviny v jednu administrativně-správní samostatnou provincii, v níž by jako národ dominovali právě Rusíni.²⁴

²⁰ Podle dochovaného anonymu, o němž je zřejmé, že ho napsal jistý prešovský seminarista, se mnoho Rusínů na vlastní oči přesvědčilo, že Rusové jsou ve skutečnosti národem kulturně i jazykově velice blízkým a příbuzným. Podobně pozitivní ohlas zanechalo setkání s rusínským národem i u ruského důstojníka a účastníka bojů M. Lichutina. Jak zaznamenal ve svých pamětech, rusínský osud u něho též vzbudil hluboký soucit. (Tamtéž.).

²¹ Tamtéž.

²² Rusofilský proud neboli starorusíni měl své zastánce na západní Ukrajině, v oblastech obývaných Rusíny, tedy v Haliči, Bukovině a Uherské Rusi. Stál na základech myšlenek panslavismu, konzervatismu, antiliberalismu a zahraničně-politické orientace na Rusko. Jeho vyznavači na Uherské Rusi, jež se převážně rekrutovali z řad řeckokatolického duchovenstva, se zejména obávali přílišné maďarizace a skrze katolictví průniku vlivu latinky a západní liturgie. K představitelům tohoto proudu na Uherské Rusi můžeme jistě zařadit Adolfa Dobrjanského, Olgu Hrabar, Venedikta Ploščanského či Osypa Markova. (RYCHLÍK, Jan. a spol. *Dějiny Ukrajiny*, Praha, 2015, s. 201.).

²³ RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 27.

²⁴ Dále byla značná část věnována jazykové otázce a jejímu postavení na Uherské Rusi. Návrh sice předpokládal setrvání rusínské provincie v rámci uherské korunní země, tedy pod taktovkou rakouského císaře, avšak z druhé strany volal po administrativní reorganizaci a reformách směřujících k uznání Rusínů jakožto svébytného národa. Autoři memoranda dále požadovali zavedení rusínštiny do škol a státních institucí, povolení tisknout noviny v rusínštině, omezení cenzury a možnosti vydávat knihy v cyrilici apod. Domáhali se současně nároku zastoupení Rusínů ve státních institucích a na úřadech v regionech, v nichž žije rusínská menšina. (POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 196–201.).

Po neúspěšné snaze Maďarů o separaci od Rakouské monarchie přistoupila Vídeň k rozsáhlé administrativní reorganizaci Uherska, jež se pochopitelně dotkla i území Uherské Rusi. Oblast pod Karpaty byla tak zařazena pod tzv. Košický okruh, do jehož čela byl jmenován Adolf Dobrjanskij. Pod jeho vedením se začala rusínština více šířit do měst a maďarské nápisy se pomalu přepisovaly do rusínštiny. Snahou Dobrjanského bylo prosadit jazyk i v lidových školách, ovšem až na zřízení rusínského gymnázia v Užhorodu na tomto poli působnosti markantních změn nedosáhl.²⁵

Na samém počátku padesátých let 19. století, tedy po uherské revoluci a následném uvolnění poměrů, zaznamenáváme snahy o podporu a sjednocení rusínsky psané literatury a první větší reflexi rusínské lidové kultury skrze zřízení muzea. Za iniciátora kulturního a literárního obrození je považován Aleksander Duchnovič, jenž stál u zrodu kulturního spolku v Prešově. Kulturní a osvětová činnost nepolevovala ani v následujících letech. K roku 1862 datujeme zrod naučné společnosti působící v Prešově Общество св. Иоанна Крестителя (Společnost sv. Jana Křtitele), o dva roky později vzniká teologický spolek Богословское общество (Teologická společnost), jehož cílem bylo mimo jiné šířit a propagovat rusínské spisovatele.²⁶

Zlom ve vnitrostátních záležitostech Uherska, tedy i v pozici Uherské Rusi přišel v roce 1867, kdy vídeňská vláda vyhověla požadavkům Maďarů a uvolila se k tzv. Rakousko-Uherskému vyrovnání. Pravomoci budapešťské vlády tímto rozhodnutím logicky značně posílily, což se neblaze projevilo na Uherské Rusi. Maďaři v průběhu nadcházejících let začali s aktivním maďarizačním procesem a omezováním rusínštiny.²⁷

V čele těchto změn vedoucích k těsnějšímu provázání Uherské Rusi s Budapeští stál mukačevský řecko-katolický kněz Štěpán Pankovyč, jenž dal mimo jiné impuls k rozpuštění vlastenecké rusínské Společnosti sv. Vasilije Velikého. Obava z narůstajícího rusínského nacionalismu dohnala Pankovyče až k pronásledování a vyhánění protimaďarsky založených osob, obrozenců, učitelů, studentů, novinářů apod. Řadu z nich nechal přeložit z Uherské Rusi do jiných částí monarchie, aby jim tak zabránil v pokračování jejich osvětových a buditeckých aktivit.²⁸

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž, s. 214–216.

²⁷ ШАНДОР, Вікентій. *Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920*. New York, 1992, s. 138–139.

²⁸ RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 28–29.

Rusínská inteligence, znepokojena nepříznivým vývojem v Uhersku, se začala pomalu mobilizovat a uvažovat nad možnostmi svého dalšího působení v Rakousko-Uhersku. Situaci podrobně reflektoval i A. Dobrjanskyj, jenž si vážně uvědomoval nebezpečí likvidace rusínské kultury a jazyka ze strany uherské politiky. Vydal proto v roce 1871 kratší brožuru, v níž kromě shrnutí pohledu na nynější události vyzval k odtržení Uherské Rusi od Zalitavska a vytvoření tzv. rakouské Rusi, jež by byla součástí Předlitavska. Příkladem mu patrně byla mnohem příznivější situace, jíž byli vystaveni Ukrajinci a Rusíni v Haliči či Bukovině.²⁹ Ke konci 19. století se tlak na protlačení maďarštiny do všech sfér života ještě více prohloubil. Kromě zavedení maďarštiny do lidových škol vešlo roku 1896 v platnost povinné pomadžarštění všech vlastních i místních jmen a zesílila rovněž perzekuce lídrů nemadžarských osvětových společenství a politických proudů.³⁰

Počátkem dvacátého století se terčem maďarizace stala rovněž řeckokatolická církev, jež tímto krokem ztratila důvěru značné části rusínských věřících.³¹

Jak můžeme snadno vypožorovat, druhá polovina 19. století rozhodně nepředstavovala pro Uherskou Rus z hlediska politického vývoje příznivou etapu, neboť nikterak nepodporovala rozvoj národního ducha, a naopak usilovala o co největší eliminaci jakéhokoliv náznaku projevu rusínského národního citění. Z druhé strany ovšem považujeme za nutné připustit i úspěšné ekonomické reformy, jimiž započala Budapešť industrializovat zaostalou a doposud průmyslem nepolíbenou Uherskou Rus. Již od konce 60. let se zde začalo více stavět. V rozmezí let 1868–1870 kupříkladu dochází ke stavbě prvních parních mlýnů. K roku 1869 pak datujeme počátek budování první severovýchodní železnice. V první polovině 70. let byly následně uvedeny v provoz železniční tratě propojující města Čop a Korolevo a později Batěvo s Mukačevem.³² V následujících letech stavba železničních spojení dále pokračovala. Za významný mezník, jenž znamenal další rozvoj infrastruktury na Uherské Rusi, lze považovat rok 1880, kdy byla založena společnost tzv. Marmarošské solné železnice, jež téhož roku uvedla v provoz první úzkorozchodnou železnici na Uherské Rusi. Od 80. let též reflektujeme vznik prvních továren orientovaných na zpracovatelský průmysl. Jeden z prvních podniků zaměřených na zpracovávání dřeva s názvem Bantlin byl zbudován poblíž městečka Perečyn.³³ Z provozu ho vyřadila až ekonomická krize kolem roku 2000. Období stavebního rozmachu

²⁹ Tamtéž.

³⁰ ШАНДОР, Вікентій. *Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920*. New York, 1992, s. 138–139.

³¹ POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 236–260.

СОРКО, Ласло. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 23–25.

³² POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 236–260.

³³ Z provozu ho vyřadila až ekonomická krize kolem roku 2000. (Tamtéž.).

neustávalo ani v prvním desetiletí nového století. Své stopy tu zanechala kupříkladu akciová společnost Szolyva, jež na Rusi v roce 1911 zbudovala chemickou továrnu na zpracování dřeva.³⁴

Ač období v rozmezí let 1865–1913 s sebou nepochybně přineslo elementární rozvoj infrastruktury, vznik prvních fabrik a řadu dalších rentabilních projektů, na nuzný život běžných Rusínů výstavby téměř vliv neměly. Naopak chudoba, špatné životní podmínky a nulová perspektiva je hnaly za hranice monarchie. Tisíce Rusínů tak ke konci 19. století ve velkém počtu odcházely do různě vzdálených koutů světa, západní Evropy či zamoří. Řada z nich se tak usadila ve Spojených státech amerických, kde se během několika let zkonstitovala početná rusínská menšina, jež se později stala významným tlumočnickem rusínského národa a jeho zájmů.³⁵

Příčiny bídných poměrů lze spatřovat v řadě faktorů, například v nedostatečné sociální a vzdělávací politice, národnostním útlaku a restrikcích, jimž muselo občansky aktivní rusínské obyvatelstvo čelit, nezájmu o život prostých lidí, ale i v nedostatečných investicích. Budapešť sice na jednu stranu vkládala do rozvoje Uherské Rusi finanční prostředky, avšak teritorium s dosud nevyhovující sítí silnic i železničních tras a celkově neuspokojivým stavem hospodářského života bylo stále považováno za bezesporu nejzaostalejší oblast Rakousko-Uherska.³⁶

Při zkoumání příčin, jež se významně podílely na špatných podmínkách života na Rusi, narážíme i na zcela odlišný fenomén. Podle řady autorů píšících o Podkarpatské Rusi (Pop, Šolc, Olbracht aj.) za mnohými finančními problémy obyčejných Rusínů stáli bohatší Židé, jejichž počet během 19. století prudce narostl. Pop dokonce ve svých souhrnných dějinách uvedl, že obyvatel židovské národnosti na Uherské Rusi žilo na konci 19. století osmkrát více než sto let předtím. Důvodem takto prudkého nárůstu bylo mimo jiné připojení regionů s vysokým podílem židovské populace (Halič, Bukovina) k Rakouské monarchii, odkud Židé migrovali právě do severovýchodní části Uher.³⁷ Mnozí z nich se usazovali ve venkovských oblastech, které byly taktéž obývány prostými Rusíny, leckdy negramotnými. Právě zde od počátku 80. let 19. století panovaly mezi Rusíny a Židy napjaté vztahy, které se postupem času vyostřovaly. Příčinou rozbrojů se stala především častá lichvářská činnost a z ní pramenící

³⁴ Tamtéž.

³⁵ ШАНДОР, Вікентій. *Закарпаття. Історично-правовий нарис від ІХ ст. до 1920*. New York, 1992, s. 171.

RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 27–30.

³⁶ POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 236–338.

³⁷ Tamtéž, s. 241–243.

zadlužování, které ještě více zatěžovalo již tak špatnou situaci Rusínů. Problematické soužití obou národů nevymizelo ani do následujících let.³⁸

1.2 Podkarpatská Rus během první světové války a následný proces jejího připojení k Československu

Rok 1914 způsobil Evropě značné politické turbulence, jež zcela ochromily autority starých vládnoucích elit a narušily doposud relativně stabilní politický vývoj v národnostně pestrých říších. Počátek první světové války v Rakousko-Uhersku z jedné strany naznačoval jistou šanci na změnu politických poměrů a větší národnostní emancipaci, avšak z druhé strany přinesl totální nejistotu, nevídané lidské utrpení a ztráty.³⁹

Východní území Rakousko-Uherské monarchie se již roku 1914, tedy na samém začátku války, stalo místem tuhých bojů mezi rakouskou a německou armádou stojící proti rychle postupujícímu vojsku z Východu. Ruská vojska již na konci září 1914 prokázala připravenost a vytlačila z Haliče a Bukoviny rakousko-uherskou armádu. Posléze začala pronikat hlouběji až ke karpatským průsmykům, kde obsadila města na Uherské Rusi, jako byl Rachiv, Velykyj Bočkov či Marmarošská Sihot'.⁴⁰

V následujícím období mezi říjnem 1914 a březnem 1915 se Uherská Rus ocitla v centru neutuchajících konfliktů a bitev mezi ruskou a rakousko-uherskou armádou, jež se všemožně snažila zabránit Rusům v postupu dále na západ. Není proto divu, že během těchto bojů byla celá řada rusínských vesnic a měst částečně či zcela zničena. Mnozí Rusíni však přesto spatřovali v příchozí ruské armádě svého spojence a zachránce před perzekucemi ze strany Budapešti. Ruské armádě tedy aktivně napomáhali a v okamžiku, kdy se moci na Rusi opět ujali Maďaři, odešli ze strachu před trestem spolu s Rusy na východ.⁴¹

Po definitivním vytlačení ruské armády v březnu 1915 se uherská správa snažila o upevnění svého postavení a eliminaci jakéhokoliv odporu. Pronásledovala tedy všechny, již mohli v minulosti nějakým způsobem s ruskou armádou kooperovat. Záhy po uherském záboru byl v Košicích zřízen vojenský tribunál, jenž odsoudil k mnoha letům vězení zhruba 800

³⁸ Tamtéž.

ŠVORC, Peter. *Zakletá zem*. Praha, 2006, s. 155–160.

³⁹ RYCHLÍK, Jan a spol. *Dějiny Ukrajiny*. Praha, 2015, s. 236.

⁴⁰ Tamtéž, s. 238–241.

⁴¹ Tamtéž.

rusínských rolníků, dalších 160 lidí bylo odsouzeno bez jakéhokoliv soudního procesu.⁴² Výjimkou bohužel nebyly ani okamžité tresty smrti bez vynesení rozsudku soudem či veřejné lynče, jimž se nevyhnuly ani ti nejzranitelnější, tedy ženy s dětmi a starci. Uherské úřady se zkrátka za účelem konsolidace politické moci nezastavily ani před těmi nejzvrůdnějšími činy. Cílem již nebylo pouhé odstranění odporu, ale snaha o definitivní splnutí Rusínů s maďarskou národností.⁴³

V průběhu války a postupného oslabování armád Ústředních mocností bylo čím dál zřetelnější, že existence mnohonárodnostního Rakousko-Uherska se chýlí ke svému pomalému ale jistému zániku. Pod tíhou válečných krutostí, perzekucí ze strany maďarských úřadů, ale i kvůli absenci elit na domácí politické scéně se iniciativa zabývající se poválečnou budoucností Uherské Rusi přesunula za hranice monarchie.⁴⁴ Otázka byla zformulována jasně: Co s poválečnou Uherskou Rusí, popř. po boku jakého národa budou Rusíni nadále kráčet?

Největší činorodost v tomto ohledu prokázala poměrně rozsáhlá emigrace v USA, kam Rusíni odcházeli za ekonomicky příznivějšími vyhlídkami již od konce 19. století. Varianta spojení Rusínů s Čechy a Slováky se roku 1914 zdála jako nepravděpodobná a nemáme zdroje o tom, že by o takovém řešení někdo tenkrát uvažoval. Jako vcelku možné východisko se jevílo vzhledem k vpádu ruských vojsk připojení Uherské Rusi k Ruskému impériu. O sjednocení Rusínů s Rusy dokonce hovořil již roku 1914 ruský ministr zahraničí Sazonov. Z řad Rusínů působících v USA lze za jednoho z největších podporovatelů této vize považovat haličského Rusína Petera Hatalaka. Avšak vize sjednocení tehdy ještě Uherské Rusi s velikým slovanským Ruskem se v březnu 1915 rozplynula.⁴⁵ Naděje na připojení v dalších letech posléze definitivně rozptýlily revoluce v Rusku roku 1917.⁴⁶

Za přijatelnou možnost pokládali mnozí rusínští intelektuálové rovněž připojení Uherské Rusi, Haliče a Bukoviny ke zbylým ukrajinským regionům a vytvoření tedy jedné veliké sjednocené Ukrajiny. Ovšem vzhledem k válečnému vývoji na Ukrajině, zejména

⁴² POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 268–271.

⁴³ Budapeštská vláda dokonce obdržela petici sepsanou některými členy řeckokatolické obce v Berehovu, v níž byla vyzývána k odstranění pojmenování Rusínů a místo něho používání názvu Maďar východní konfese. (Tamtéž.).

⁴⁴ POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 268–274.

⁴⁵ Ruská armáda byla v zimě 1915 z Karpat vytlačena. (POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 268–274.).

⁴⁶ Tamtéž.

СОРКО, Ласло. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 25.

v letech 1917 a 1918, a operacím bolševických vojsk na východě bohužel ztrácela tato varianta své pevnější obrysy a stávala se čím dal více nepravděpodobnou.⁴⁷

Jednou z hlavních sil rozhodujících o budoucnosti lidu Uherské Rusi byla rusínská emigrace ve Spojených státech. Sem v minulých letech neproudilo pouze málo vzdělané rolnické obyvatelstvo, ale koncentrovala se zde i inteligence z řad podkarpatských Rusínů i haličských a bukovinských Rusínů, jež se tříštila na menší různě politicky diferencované proudy. Rychlík a Rychlíková dodávají, že rusínské organizace působící ve Spojených státech byly na rozdíl od českých a slovenských hnutí spravovány církví.⁴⁸ Nefungovaly tedy až do roku 1918 jako autonomní politické subjekty. Primárním úkolem těchto sdružení – *братств* (bratrstev) bylo především řešit všední problémy rusínských imigrantů, zejména sociálního a zdravotního charakteru.⁴⁹

S blížícím se koncem války sílily i obavy z budoucího uspořádání Ukrajiny, a především Uherské Rusi, přičemž jako nejpříhodnější postup se jevílo zahájení debat o přimknutí k některému ze sousedních států. Připojení k Budapešti tehdejší klíčové osobnosti ze stran Rusínů, reprezentované především žurnalistou Mykolou Pačutou a představitelem rusofilů Peterem Hatalakem, rezolutně odmítaly. Do popředí zájmu se poprvé dostala spolupráce se Slováký a Čechy. Po navázání kontaktu se Slovenskou ligou došlo v květnu 1918 v Pittsburgu k osobnímu setkání Pačuty a Tomáše Garrigua Masaryka, jemuž nebyla problematika Rusínů nikterak neznámá.⁵⁰

Konečnému připojení Zakarpatí k nově vzniklému Československu v říjnu 1918 předcházela skutečně velmi spletitá cesta s řadou nepředvídatelných událostí, jež vývoj komplikovaly. S ohledem na tuto skutečnost zmiňme alespoň konferenci amerických Rusínů v Homesteadu, jež proběhla 23. 7. 1918 a jejímž výsledkem bylo vytvoření jednotné organizace nazývané *Американская народная рада угро-русинов* (Americká rada Uhro-Rusínů) (ANRUR). Ta od tohoto okamžiku zastupovala zájmy všech amerických Rusínů.⁵¹

⁴⁷ RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 33–36.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Klíčovými organizacemi s nejsilnějším vlivem a rovněž sdružujícími největší množství členů tehdy byly *Объединение греко-католических русских братств* (Sjednocení řeckokatolických ruských bratrstev) a *Собрание греко-католических церковных братств* (Shromáždění řecko-katolických církevních bratrstev). (POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 268–274.).

⁵⁰ M. Pačuta byl posléze ze své funkce odvolán a debat o budoucím osudu Uherské Rusi se již neúčastnil (RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 36–37.).

⁵¹ Tamtéž.

ШАНДОР, Вікентій. *Закарпаття. Історично-правовий нарис від ІХ ст. до 1920*. New York, 1992, s. 188–196.

V září 1918 převzal vedení ANRURu mladý aktivní právník Grigorij Žatkovič, který od této chvíle zastupoval zájmy amerických Rusínů. Jemu se připisuje vypracování klíčového memoranda, jež prezentoval americkému prezidentu Woodrowu Wilsonovi. V něm požadoval pro rusínský národ vlastní stát. V případě nemožnosti uskutečnit tento požadavek se Žatkovič vyslovil pro připojení k některému sousednímu slovanskému státu, v jehož rámci by Rus fungovala jako autonomní území. Myšlenku vlastního státu, obývaného převážně Rusíny, Wilson neakceptoval, naopak doporučil větší orientaci rusínské inteligence směrem k Čechům a Slovákům.⁵²

Zmiňme zde rovněž první setkání Grigorije Žatkoviče a T. G. Masaryka, jež proběhlo 26. 10. 1918, tedy v den, kdy již existence budoucího Československa měla pevné obrysy. Na něm Žatkovič předložil Masarykovi své představy o budoucím uspořádání Rusi, jakožto autonomním územím v rámci Československa.⁵³

Zanedlouho po vyhlášení Československa, 12. 11. 1918, se konala konference ANRURu, na níž proběhl plebiscit o budoucnosti Uherské Rusi. Na něm se jasná většina amerických Rusínů vyslovila pro sjednocení s Československem.⁵⁴ Praha byla výsledkem referenda pochopitelně potěšena a ještě na sklonku roku 1918 vyslala svého vyslance Ferdinanda Píseckého, jehož úkolem bylo předat domácí rusínské politické reprezentaci memorandum o výsledcích plebiscitu amerických Rusínů.⁵⁵

Výsledky referenda ovšem vyvolaly u Rusínů v Zakarpatí rozporuplné reakce. Stále se objevovaly četné hlasy volající po udržení pouta s Maďarskem. V regionech obývaných početnou maďarskou menšinou postupně vznikala řada ozbrojených jednotek loajálních k Budapešti, jež si sama tuto oblast i nadále nárokovala.⁵⁶

Není tedy nikterak překvapujícím faktem, že následující měsíce se na Uherské Rusi nesly v podobě konfliktů, neklidu a celkově nepřehledné situace, neboť na území vstoupily vojenské oddíly okolních zemí, konkrétně Rumunska a dokonce i Západoukrajinské lidové

⁵² Na konci října 1918, jen několik dní před vyhlášením svobodného Československa, ANRUR oficiálně vstoupila do tzv. Středoevropské demokratické unie, v níž se soustřeďovaly malé, zejména slovanské národy, v minulosti spravované velkými říšemi jako Rakousko-Uhersko či carské Rusko. Výsledkem kooperace středoevropských zemí bylo podepsání *Deklarace všeobecných cílů nezávislých středoevropských národů* (*The Democratic Mid-European Union*). (RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 37.).

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Během hlasování pro ilustraci zhruba 66,42 % voličů podpořilo návrh na připojení k Československu, 28 % žádalo připojení k Ukrajinské republice, 27 % bylo pro samostatné Zakarpatí a cca 1 % dalo přednost variantě spojení s Ruskem. (ŠVORC, Peter. *Zakletá zem*. Praha, 2006, s. 48.).

⁵⁵ Tamtéž, s. 48–49.

⁵⁶ Tamtéž.

republiky. Další sled událostí v nadcházejících měsících se pochopitelně odvíjel od přítomnosti cizích vojsk, předně operujících maďarských složek.⁵⁷

V lednu 1919 vstoupily na území Uherské Rusi v reakci na maďarský zábor jižního Slovenska československé oddíly vojáků. Dne 12. 1. 1919 československá armáda poprvé překročila hranice Zakarpatí a dostala se až do Užhorodu. Tímto krokem se Čechoslovákům podařilo ochránit východní a jižní hranici Slovenska, avšak dále na východ postupovat zatím nemohli. Nicméně od tohoto okamžiku byly československé jednotky již v Zakarpatí přítomné, což Praze pomáhalo upevnit autoritu.⁵⁸

Pro mezinárodní scénu, reprezentovanou Dohodovými mocnostmi, byl stěžejním argumentem vedoucím k podpoře Československa výsledek plebiscitu amerických Rusínů. Ti se jednoznačně vyslovili pro připojení k ČSR. Jejich přání poprvé přednesli teritoriální komisi na mírové konferenci v Paříži v březnu 1919 předseda vlády Karel Kramář a Edvard Beneš. Právě výsledek referenda amerických Rusínů, neočekávaný politický převrat⁵⁹ v Maďarsku a z něho pramenící nestabilní a nepředvídatelná situace v zemi přesvědčily mezinárodní teritoriální komisi k podpoře Československa.⁶⁰

Důležitý předěl, jenž posunul jednání o výrazný krok vpřed, představoval 8. květen 1919, kdy proběhla v Užhorodu konference zástupců amerických Rusínů a tří domácích rusínských národních rad: chustské, prešovské a užhorodské. Delegáti se po dlouhých debatách nakonec usnesli na vytvoření *Centrální ruské národní rady* (CRNR), jež měla být jednotným samostatným orgánem zastupujícím zájmy všech Rusínů, včetně amerických. Od tohoto okamžiku tak hovoříme o sjednocení zahraniční a domácí politické scény. Po zhruba týdenním

⁵⁷ Budapešť v čele s hrabětem Mihály Károlim se Zakarpatí nikterak nemínila vzdát a ještě na konci prosince 1918 ustavila autonomní provincii s názvem Ruska Krajna. Následně na území zřídila speciální ministerstvo pro rusínské záležitosti. V jeho čele stanul politik Oreszt Szabó. (POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 280.).

⁵⁸ Během ledna a února nadále probíhala vyjednávání pražského vyslance Ferdinanda Píseckého, jehož mise byly zatím úspěšné jen zčásti. Podařilo se mu však získat podporu Karpatoruské rady v Prešově v čele s Antonem Beskidem, jenž proslul svojí aktivní spoluprací s československými orgány a jako zastávce vize sjednocení s Československem. (POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 291.).

Je též nutné doplnit, že u mnohých rusínských činitelů včetně A. Beskida a A. Vološina lze dohledat obzvláště silné vazby na slovenské politické prostředí, jež je v řadě kroků inspirovalo a s nímž logicky cítili větší sounáležitost. Mezi slovenskými politiky udržujícími těsné kontakty s Rusíny figurovali kupříkladu výše řečený Vavro Šrobár či Milan Hodža. (RYCHLÍK, Jan a RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 43.).

⁵⁹ V březnu 1919 se v Maďarsku odehrál politický převrat, jenž do špice vynesl komunisty v čele s Bélou Kunem. Existence tzv. Maďarské lidové republiky však nevydržela déle než tři měsíce. (COPKO, Ласло. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 32.).

⁶⁰ RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 48.

jednání zástupci na konferenci došli k rozhodnutí připojit Zakarpátí k Československu. Předsedou rady byl zvolen Anton Beskid.⁶¹

Několik dní po sjezdu v Užhorodu se vrcholní představitelé rusínské politické reprezentace v čele s A. Vološinem, A. Beskidem a G. I. Žatkovičem vydali do Prahy, aby přetlumočili československým politikům vůli připojit rusínský region k Československu. Současně předali T. G. Masarykovi a Antonínu Švehlovi, toho času ministru zemědělství, čtrnáctibodový program požadavků. Rusíni v něm především požadovali federativní uspořádání nového československého státu, v němž by Zakarpátí zastávalo autonomní samosprávnou jednotku, v jejímž čele by stál guvernér jmenovaný Prahou, jenž se měl zpodobat rusínském sněmu. Československo též mělo zajistit, aby byli úředníci v regionu převážně rekrutováni z místních řad a aby rovněž byli Rusíni spravedlivě zastoupeni v celostátním parlamentu.⁶²

Oblast Zakarpátí byla oficiálně připojena k Československu až dne 19. 9. 1919, kdy se uskutečnila mírová konference v Saint-Germain. Jejím výsledkem byla mírová dohoda, podle které se Československo zavazuje k tomu, že poskytne území (nyní již Podkarpatské Rusi) statut autonomního území, v jehož čele bude stát guvernér jmenovaný prezidentem. Existence Podkarpatské Rusi v rámci Československa byla definitivně zpečetěna o necelý rok později Trianonskou mírovou smlouvou, uzavřenou dne 4. 7. 1920.⁶³

Velmi sporný bod vzájemného vyjednávání, jenž by patrně vystačil na samostatnou kapitolu, představovala otázka územního uspořádání Podkarpatské Rusi. Jako první problém se jevily napjaté vztahy s Maďarskem. Ač po Trianonské smlouvě maďarská vojska Podkarpatskou Rus po dlouhé době opustila, zájem o region ani poté nikterak neutichl.⁶⁴

Značné napětí mezi Rusíny a československou vládou v budoucnu vyvolávala i nevyřešená otázka uspořádání hranic mezi Slovenskem a Zakarpátím.⁶⁵

Česká strana ovšem ve snaze o udržení dobrých vztahů se slovenskými politiky některé požadavky⁶⁶ odmítla akceptovat a otázku budoucího hraničního uspořádání nechala

⁶¹ Tamtéž.

СОРКО, Ласло. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 27–32.

⁶² Tamtéž.

ŠVORC, Peter. *Zakletá zem*. Praha, 2006, s. 64.

⁶³ ШАНДОР, Вікентій. *Закарпаття, історично-правовий нарис від ІХ ст. до 1920*. New York, 1992, s. 196.

⁶⁴ Maďarská vláda sice navenek teritoriální politiku Československa plně akceptovala, ve skutečnosti ovšem nadále podněcovala na území Zakarpátí protičeskoslovenské nálady, napětí a nepokoje. Výjimkou v nadcházejících letech, zejména ve druhé polovině 30. let, nebyly ani různé teroristické akce pořádané na Podkarpatské Rusi, jejichž cílem bylo oslabit československou moc. (ŠVORC, Peter. *Zakletá země*. Praha, 2006, s. 54.)

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Rusínská strana v čele s Žatkovičem požadovala, aby správní oblast Podkarpatské Rusi zahrnovala všechny regiony obývané rusínským obyvatelstvem, tedy aby hranice vedla až za oblastmi severní Spiše, Šariše, Zemplína a Abova obklopující Košice. Žatkovič ani jeho okolí však bohužel příliš nereflektovalo skutečnost, že požadované

projednat na mírových konferencích. Podle mnohých Rusínů toto rozhodnutí československé vlády závažně poznamenalo vzájemnou důvěru mezi oběma stranami a předznamenalo komplikovanou spolupráci v nadcházejícím vývoji.⁶⁷

Shrneme-li výše uvedené faktory a podmínky, jež předcházely připojení, je jasné, že sjednocení s Podkarpatskou Rusí nemohlo být pro Československo nikterak ekonomicky výhodné. Oblast pod Karpaty s žalostnými sociálními poměry vysokou negramotností místního obyvatelstva, absencí průmyslu a velmi slabě rozvinutou dopravní i správní infrastrukturou se jednoznačně řadila mezi nejzaostalejší místa v Evropě. Nad hospodářskými efekty však v tomto rozhodnutí spíše zvítězil geopolitický aspekt. Sám Masaryk, jak víme z jeho osobní korespondence adresované E. Benešovi, uvažoval nad případným připojením Podkarpatské Rusi k Československu již v roce 1917. Příčina, proč se Masaryk nad touto vizí zamýšlel, spočívala, kromě rozšíření území a nárůstu slovanského obyvatelstva, ve výhodné poloze tehdejší Uherské Rusi. Ziskem území pod Karpaty by se tak Československo stalo sousedem Rumunska, potencionálního spojence proti Maďarsku. Podobným způsobem smýšleli i zástupci Dohodových mocností.⁶⁸ Jak jsme již výše poznamenali, vzhledem k restriktivní politice vůči bývalé Uherské Rusi a nově nastolenému komunistickému režimu v Maďarsku nechtěli západní politici Budapešť nikterak podpořit. Obávali se zejména rozšíření komunistických myšlenek dále na západ.

Nalézt odpověď na otázku, jak k novému státu přistupovali obyčejní Rusíni, je poněkud složitější a jen těžko objektivně a přesně zjistitelné. Velmi okrajově se tématem zabývají ve své knize⁶⁹ i Rychlík a Rychlíková, již kupříkladu čerpali materiály z archivu v Berehovu. Podle nich se většina rusínského obyvatelstva stavěla k nové administrativě zcela ambivalentně a příchod československých vojsk a posléze úředníků vnímala zkrátka jako výměnu jedněch pánů za jiné. Neočekávala tedy přílišný rozdíl ve svém postavení. Maďarská menšina naopak přirozeně inklinovala ke svým krajanům, sjednocení s Československem tedy příliš neuvítala.

správní jednotky spadaly pod slovenskou samosprávu a výraznou většinu v nich tvořili obyvatelé slovenské národnosti. Snadno si představit, jak ostře by na nenadálou změnu poměrů reagovala slovenská veřejnost a tamní politici. (Tamtéž, s. 76–77.).

⁶⁷ Bohužel problematika vymezení hraničního území Zakarpatí nebyla pohledem rusínských politiků dostatečně projednávána, ani řešena podle jejich představ. Neakceptování návrhů rusínské strany ohledně vytyčení hranic vedlo u Rusínů k první velké deziluzi, zklamání a nedůvěře k Praze. Hranice definující území budoucí Podkarpatské Rusi však od konference (usnesení Nejvyšší rady spojenců) konané dne 12. 7. 1919 zůstala nezměněna. (Tamtéž, s. 56.).

⁶⁸ RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939*. Praha, 2013, s. 35.

⁶⁹ RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 54.

Závěrem snad jen dodejme, že Československo přijalo pod svoji administrativu region, s nímž ho nepojila dlouholetá kontinuita tak jako v případě Maďarska. Muselo si proto k tamnímu lidu cestu teprve vyhledat, od základu si vybudovat jeho důvěru a přesvědčit ho o tom, že společná budoucnost s Čechoslováky má pro existenci rusínského národa smysl.⁷⁰

⁷⁰ СОРКО, Ласло. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 27–29.

1.3 Politicko-správní vývoj na Podkarpatské Rusi ve 20. letech

V předchozí kapitole jsme si nastínili spletitý proces připojování, jenž byl završen mírovou smlouvou v Saint-Germain a definitivně potvrzen Trianonskou mírovou smlouvou. Československo tak rozšířilo svoji rozlohu o přibližně 12 694 km²⁷¹, jež se dělily do čtyř správních oblastí neboli žup: Užské s centrem v Užhorodě, Berežské se správním střediskem v Berehovu, Uhočské s centrem ve Velké Sevljuši a nakonec Marmarošské se správním střediskem ve městě Marmarošská Sihot'.⁷²

Československo se připojením rovněž rozrostlo o zhruba 600 000 obyvatel, z nichž se dle *Statistické příručky republiky Československé* z roku 1925 cca 372 884 hlásilo k rusínské národnosti, 102 144 k maďarské. 80 059 obyvatel kraje se považovalo za Židy a pouze 19 737 lidí se ztotožňovalo se slovenskou či českou národností.⁷³

Vzhledem k rozbouřeným poměrům a špatné bezpečnostní situaci v novém regionu se československá vláda usnesla ještě před konferencí v Saint-Germain k dočasnému zřízení vojenské diktatury na území Podkarpatské Rusi. Vojenský režim zavedl tehdejší velitel československých vojsk a vojenský správce Podkarpatské Rusi generál Edmond Hennoque ke dni 6. 6. 1919 za účelem stabilizace poměrů v oblasti. Zvláštní režim platil až do ledna 1922.⁷⁴

Kromě vojenské složky, jejímž hlavním úkolem bylo zajistit bezpečnost a neměnnost územního uspořádání bylo též třeba opatřit výkonnou moc. Pro tento účel vyslala Praha na Podkarpatskou Rus koncem července civilního úředníka dr. Jana Brejchu, jehož úkolem bylo dohlédnout na konsolidaci poměrů zejména v ekonomické a politické oblasti. Souběžně s tím vznikl rovněž v regionu nový orgán tzv. úřad Civilní správy, pod který spadaly různé referáty podle pole působnosti: politický, policejní, školský, soudní, referát veřejných staveb, referát pro elektrifikaci a účetnictví či referát vodního hospodářství. Referáty se zpovídaly nejen Civilní správě, avšak rovněž náležely pod jednotlivá ministerstva sídlící v Praze.⁷⁵

⁷¹ Údaje ohledně velikosti území Podkarpatské Rusi se v jednotlivých zdrojích různí. Údaj, 12 694 km², jenž uvádíme, pochází z monografie: (RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 7.).

⁷¹ ŠVORC, Peter. *Zakletá země*. Praha, 2007, s. 59.

⁷² Tamtéž, s. 59.

⁷³ *Statistická příručka republiky Československé*. II. Praha. 1925, s. 378.

⁷⁴ BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha, 1996, s. 10.

⁷⁵ ТОКАР, Маріан. ФЕДИНЕЦЬ, Чілла. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 55.

S ohledem na tamější politické a bezpečnostní realie bylo celé území Podkarpatské Rusi spravováno v letech 1919–1922 zvláštní právní normou tzv. *Generálním statutem pro organizaci a administraci Příkarpatské Rusi*. Tento specifický zákon platný pouze pro region Podkarpatské Rusi upravoval organizační a administrativní struktury, včetně vymezení státní hranice.⁷⁶

Vzhledem k vojenskému režimu nestál v čele regionu guvernér, ale velící generál, po jeho boku stanul náčelník vojenské a civilní správy a náčelník politické správy.⁷⁷ V souladu se zněním statutu vznikl i pětičlenný poradní orgán tzv. direktorium, do jehož čela byl zvolen G. Žatkovič. Určoval taktéž úřední jazyk, jímž měl být kromě češtiny a slovenštiny i jazyk tzv. lidový.⁷⁸

Generální statut na Podkarpatské Rusi platil souběžně s vojenskou správou až do ledna 1922. Ovšem již 26. 4. 1920 došlo k některým změnám v jeho znění. Velící generál byl kupříkladu nahrazen guvernérem⁷⁹ jmenovaným prezidentem republiky, jehož zastupoval v případě nepřítomnosti viceguvernér. Úpravou právní normy tak odešel velmi nepopulární generál Edmond Hennoque, jehož na postu guvernéra vystřídal G. Žatkovič. Zajímavým rysem rusínské samosprávy bylo, že viceguvernér měl větší pravomoci z hlediska vnitřní politiky než guvernér. Tomu naopak přináležela úloha reprezentace Podkarpatské Rusi navenek. Doposud pětičlenné direktorium zaniklo a místo něho byla zřízena tzv. guberniální rada, jejíž rozsah působnosti však byl značně omezen a rada sloužila především opět jako poradní orgán bez možnosti zákonodárné iniciativy.⁸⁰

Postavení Podkarpatské Rusi rovněž upravovala v několika bodech první československá ústava přijatá dne 29. 2. 1920.⁸¹ Část konstituce definující postavení Podkarpatské Rusi v zásadě potvrzovala znění článku 10 mírové smlouvy ze Saint-Germain. Dle ústavy se československá vláda zavázala k poskytnutí co nejširší autonomie, jež je

⁷⁶ BUDÍN, V. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha, 1996, s. 11.

ТОКАР, Маріан. ФЕДИНЕЦЬ, Чілла. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 55.

⁷⁷ Jeho úkolem bylo zajistit plynulý přechod od vojenské správy k civilní administrativě a zastupovat Podkarpatskou Rus na vládních jednání. (BUDÍN, V. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha, 1996, s. 11.).

⁷⁸ Po připojení území k Československu nebyl rusínský jazyk přesně definovaný, neboť nebylo zřejmé, zda se jedná o samostatný jazyk, nebo o dialekt ukrajinštiny nebo ruštiny. (RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 57.).

⁷⁹ Guvernér byl oprávněn k zastupování Podkarpatské Rusi na vládních schůzích. (BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha, 1996, s. 11.).

⁸⁰ RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939*. Praha, 2013, s. 34–35.

⁸¹ V platnost následně vešla 6. 3. 1920. (Tamtéž.).

kompatibilní s integritou Československé republiky.⁸² To se mělo projevovat kupříkladu v preferenci zastupitelů a čelních představitelů regionu z řad místních obyvatel. Podkarpatská Rus měla mít dále své zástupce v Národním shromáždění a svůj vlastní sněm, na němž měli členové stanovovat a vytvářet právní normy v oblasti vzdělávací, jazykové, náboženské a místní samosprávy. Ačkoliv de jure oplývala Podkarpatská Rus rozsáhlou autonomií, ve skutečnosti československá vláda své závazky vůči Rusínům neplnila.⁸³ Z jedné strany se vzhledem k celkovému stavu a podmínkám regionu slibovaná nezávislost uplatňovala hůře, zvláště v prvních letech, ovšem z druhého úhlu pohledu se nabízí otázka, zda k poskytnutí širší autonomie nechyběla rovněž vůle na straně československých politiků.⁸⁴

Jak bylo výše řečeno, post prvního guvernéra obsadil G. Žatkovič, avšak s ohledem na dlouhotrvající neshody mezi ním a československou vládou podal o necelý rok později ke dni 16. 3. 1921 demisi a z Československa následně odcestoval. O příčinách svého rozhodnutí se později podrobně rozepsal v díle *Exposé dr. G. I. Žatkoviče*.⁸⁵ Zkráceně řečeno Žatkovič pojal své odstoupení jakožto jistou formu protestu proti pražské politice, jež dle jeho slov nedodržovala své závazky vůči Podkarpatské Rusi v otázce slibované autonomie. Nesouhlasil rovněž s velmi omezenými kompetencemi guvernéra. Připomeňme fakt, že post viceguvernéra zastával Čech Petr Ehrenfeld. Výkonnou moc tedy fakticky drželi nově příchozí Češi, nikoliv Rusíni. Tato skutečnost neodpovídala ani konstituci ani znění smlouvy ze Saint-Germain, podle níž měly klíčové posty náležet politikům z místních řad. Nutno podotknout, že po odchodu Žatkoviče zůstal úřad guvernéra více jak dva roky neobsazen a vedení regionu převzal viceguvernér Petr Ehrenfeld. Novým guvernérem byl jmenován až na konci roku 1923 Anton Beskid.⁸⁶

Žatkovičův odchod znamenal značné snížení popularity československé moci a přinesl i jakési vystřízlivění z představ o rychle získané autonomii. Sám Žatkovič hned po svém příjezdu do Spojených států zahájil v kruhu amerických Rusínů antičeskoslovenskou kampaň.

⁸² ТОКАР, Маріан. ФЕДИНЕЦЬ, Чілла. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 57–59.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Připomeňme též pro ilustraci, že první volby do obecních zastupitelstev se konaly až 16. 9. 1923. K volbám do celostátního parlamentu mohli obyvatelé Podkarpatské Rusi přijít poprvé teprve v březnu 1924, tedy až po pěti letech trvání společného státu. (Tamtéž.).

⁸⁵ ТОКАР, Маріан. ФЕДИНЕЦЬ, Чілла. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 57–58.

⁸⁶ Tamtéž.

BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha, 1996, s. 12.

Bez odezvy nezůstala ani Podkarpatská Rus, kde odchod guvernéra přispěl k vzednutí prouherských nálad.⁸⁷

Nástupem Beskida na místo guvernéra v roce 1923 odstoupil i dosavadní viceguvernér P. Ehrenfeld, kterého nahradil právník Antonín Rozsypal. Oproti Antonu Beskidovi však měl mnohem více kompetencí a fakticky řídil výkonnou moc v regionu. V letech 1928–1935 pak zastával post zemského prezidenta Podkarpatské Rusi. Ani později tedy nebyla výkonná moc plně v rukou místních politiků.⁸⁸

Největší změny ve fungování politické správy čekaly Podkarpatskou Rus až v roce 1927, kdy se československá vláda usnesla na rozsáhlé reorganizaci správních orgánů. V jejím rámci došlo ke zrušení žup a na místo nich vytvoření zemské a okresní správy. Nová reforma rozdělovala Československo na čtyři země, jež se následně dělily do okresů. Na Podkarpatské Rusi tak byla původní Civilní správa přebudována na Zemskou správu. V jejím čele již nestál guvernér, ale zemský prezident, jímž byl jmenován bývalý viceguvernér, vysoký správní úředník Antonín Rozsypal, jenž v úřadě strávil dlouhých 7 let až do roku 1935. Vedle Zemské správy fungovalo na Podkarpatské Rusi taktéž zemské zastupitelstvo, jež zde mělo pouhých 18 členů⁸⁹. Úřad guvernéra byl sice nadále zachován, avšak klíčové kompetence guvernéra přešly do rukou prezidenta. Guvernér se tak stal bezmocnou dekorativní figurkou. Alespoň tímto příměrem komentoval novou politickou samosprávu guvernér Anton Beskid, který ve funkci setrval až do své smrti v roce 1933. Nespokojenost politických představitelů z řad Rusínů byla do jisté míry zcela oprávněná, neboť zemský prezident, reprezentovaný Čechem, v porovnání jak s guvernérem, tak i se zemským zastupitelstvem byl ústřední postavou a drtivá většina rozhodnutí ležela na jeho bedrech.⁹⁰

Samotný zemský prezident Antonín Rozsypal na dotaz k tolik slibované širší autonomii pro Podkarpatskou Rus uvedl: *„Na tomto území, kde je tolik chudých lidí, nutno prováděti v první řadě politiku chleba. To znamená, že místo neplodných a většinou neaktuálních politických šarvátek nutno organizovati na záchranu lidu účinné akce, jimiž*

⁸⁷ ТОКАР, Маріан. ФЕДИНЕЦЬ, Чілла. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 57–58.

Politické turbulence a nespokojenosti obratně využili zejména promaďarsky orientovaní veřejní činitelé jako kupříkladu dr. J. Kaminskij, jenž ve svém textu publikovaném v *Ruském zemědělském kalendáři* prohlásil mimo jiné, že svobodu Rusínů ukončil až násilný vpád českých a rumunských vojsk a že do této doby rusínský národ žil údajně v zemi obdařené širokou autonomií. (ŠVORC, Peter. *Zakletá země*. Praha, 2007, s. 69–71.).

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ V české zemi mělo zemské zastupitelstvo pro ilustraci 120 členů. (Tamtéž.).

⁹⁰ POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 330.

bychom jim dávali práci a chléb.“⁹¹ Rozsypal se domníval, že hlavní tíha problémů spočívá v tragické sociální a ekonomické oblasti, na něž je třeba se více zaměřit než na rozšiřování politické autonomie.⁹² Těmito slovy zemský prezident demonstroval naléhavost řešení chudoby a enormní zaostalosti, jež byla neblahým dědictvím maďarské správy. Ta, jak ukážou následující stránky, se na rozvoji pomoci v sociální oblasti a dostupnosti zdravotní péče podílela jen pramálo.

⁹¹ RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016, s. 68.

⁹² Tamtéž.

2. Sociálně-zdravotní problematika na Podkarpatské Rusi

Následující část je zasvěcena zdravotní péči na Podkarpatské Rusi a její proměně pod správou československých úřadů v průběhu 20. let. Nezabývá se však pouze systémem a reorganizací tehdejšího zdravotnictví, rozebírá též špatný zdravotní stav tamních obyvatel a především nastiňuje příčiny, jež k němu vedly. V tomto kontextu budeme akcentovat problémy zejména sociálního rázu, tedy celkovou zaostalost regionu, velice nízkou gramotnost, slabou úroveň hygieny a s ní spojené všeobecně malé povědomí o péči o vlastní zdraví a prevenci vůči nemocem. Cílem tak bude nejen reflektovat pokrok systému poskytování služeb zdravotního a sociálního charakteru, ale též přiblížit ony zmiňované sociální aspekty, jež tamní situaci značně zhoršovaly.

2.1 Zdravotnictví na počátku 20. let a jeho proměna v průběhu následujícího desetiletí

Medicína se na počátku 20. let 20. století ve srovnání s dnešní péčí odlišovala ve všech možných hlediscích. Oproti současnému stavu se podstatně více doplňovala se sférou sociální, ať již ve smyslu preventivního chování nebo v působení zdravotnických institucí. Kladla si rovněž zcela rozdílné priority, které vycházely z tehdejších zdravotních problémů většinové populace. Za jeden z klíčových lékařských oborů, podle jehož úrovně se mnohdy měřila vyspělost celého zdravotnictví v dané zemi, bylo pokládáno infekční odvětví.⁹³ Není to skutečnost nikterak překvapující. Připomeňme, že ve 20. letech, tedy takřka před 100 lety, řešila medicína infekční choroby, s nimiž se již dnešní člověk ve střední Evropě setká spíše výjimečně. Mezi nimi můžeme jmenovat kupříkladu tuberkulózu, spálu, břišní či skvrnitý tyfus, syfilis, úplavici nebo malárii.⁹⁴ Příčina řady těchto nemocí spočívala především v nevyhovující hygieně, špatném sociálním prostředí a nedostatečné edukaci.⁹⁵

Právě s těmito těžkostmi se v mnohem větší míře potýkala Podkarpatská Rus, kde doposud neexistovala hygienická opatření při výkonu práce, ba dokonce často ani ve

⁹³ KOVAL, Peter. *Zdravotníctvo na Podkarpatskej Rusi v poprevratovom období—dobové pohľady*. Brno, 2017, s. 179

⁹⁴ Statistika úmrtnosti na jednotlivé infekční nemoci je k nalezení v příloze. Viz. s. 75. V knize *Mústek mezi zemí a nebem* autorky Ludmily Jančíkové nalezneme následující větu: „Nemoci tehdy řádily jako neúprosné metly, na které byly a kouzla nestačily. Doktoři byli daleko a na takový tyfus nebo úplavici vymřela nejednou celá polovina dětí z vesnice.“ (JANČIKOVÁ, Ludmila. *Mústek mezi zemí a nebem*. Praha, 2014, s. 26.).

⁹⁵ Tamtéž.

zdravotnických institucích, lékárnách apod. Nově příchozí úředníci a lékaři se tedy museli kromě absence vyhovujících nemocnic a ústavů zaměřit i na změnu návyků obyvatel samotných.⁹⁶

Kromě nemocí infekčního rázu byl zdravotní stav Rusínů ovlivněn těžkou chudobou a sociální zaostalostí, jež se na jejich těle projevovala nedostatkem vitamínů, chudokrevností či poruchami štítné žlázy způsobenými nedostatkem jódu. Jak poznamenal ve svých pamětech na adresu Rusínů zdravotnický referent Josef Doškář: „*Jsou to lidé nápadně bledí, chudokrevní, špatně živení a předčasně zestárlí. Jest nesporno, že mnoho na stavu tom, zaviněno jest nezdravými sociálními poměry, předčasnými sňatky v příbuzenstvu, alkoholismem, příjící, tuberkulosou, jež jsou tu nad míru rozšířeny a zdraví lidu podlamují.*“⁹⁷ Obraz neutěšených podmínek rovněž věrně dokresluje zápisky středoškolského učitele Karla Kasalického, jenž v roce 1927 podnikl se studenty užhorodského gymnázia výpravnou cestu napříč Podkarpatskou Rusí. Pro zajímavost uvádíme úryvek z jeho deníku: „*A tu před námi v kotlině vidět kostelíček. To jsou Orechovice, zapadlá chudinská osada. Tam jsme vidávali děti v létě i v zimě v rezných umouněných košilkách, vždy takové bledé a nezdravé; tak jako by od zdravého světa odloučené a přece jsou též blízko Užhorodu. I vedrala se do naší duše ta ubohost a bída, která je na mnohých místech Podk. Rusi.*“⁹⁸

Popis extrémně nepříznivých poměrů se objevuje i u mnohých jiných autorů, kupříkladu v knize *Mústek mezi zemí a nebem* Ludmily Jančíkové, která literárně zpracovala vzpomínky svého manžela Fedora Jančíka.⁹⁹

Uváděný zdravotní stav obyvatel, zejména žijících v horách, lze mimo jiné označit za výsledek letité lhotejnosti maďarských úřadů, jež se s největší pravděpodobností nikterak nesnažily šířit mezi lidmi osvětu a budovat v nich základní povědomí o důležitosti hygieny a prevence.

V rámci celého regionu byla situace z hlediska zdravotní kondice tamní populace dle slov autora studie *Zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi*¹⁰⁰ Štěpána Mikulanince nejkritičtější v nejvýchodnějším cípu a na severu Podkarpatské Rusi, tedy v okolí Marmarošské župy, neboť během první světové války probíhaly v těchto lokalitách nejužší boje, jež způsobily krátkodobý hladomor a přivlekly řadu infekcí.¹⁰¹

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ DOŠKÁŘ, Josef. *Veřejné zdravotnictví v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1923, s. 176.

⁹⁸ KASALICKÝ, Karel. *Z Užhorodu pěšky na Hoverlu*. Užhorod, 1928, s. 8.

⁹⁹ JANČIKOVÁ, Ludmila. *Mústek mezi zemí a nebem*. Praha, 2014.

¹⁰⁰ MIKULANINEC, Štěpán. *Zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi*. In: *Podkarpatská Rus*. Praha, 1936, s. 168–173.

¹⁰¹ Tamtéž.

Z předchozí kapitoly již víme, že se státní moc na Podkarpatské Rusi začala formovat až v roce 1919, kdy byl v kraji ustaven úřad Civilní správy. V témže roce byl do regionu vyslán československou vládou úřední lékař František Skácelík, aby urychleně zmapoval stav tamního zdravotnictví a následně započal s kompletní reorganizací podkarpatského zdravotního systému. V rámci reformy a snah o implantaci československého modelu byl nejprve v roce 1919 zřízen referát ochrany zdraví jakožto první orgán spravující zdravotní péči v oblasti. Ten byl v roce 1921 nahrazen tzv. referátem veřejného zdravotnictví sídlícím v Užhorodě, jenž byl stejně tak jako předchozí úřad podřízený Ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy ČSR.¹⁰² Do čela referátu byl zvolen hlavní zdravotnický referent, jímž se na Podkarpatské Rusi na krátkou dobu stal lékař Ctibor Bezděk, který byl později nahrazen Josefem Doškářem.¹⁰³ V souladu s novými nařízeními ve věci reorganizace péče byla Podkarpatská Rus rozdělena v rámci 4 žup na 70 zdravotnických obvodů, jež měly zajišťovat zdravotní péči napříč regionem. V čele župy stál vždy hlavní župní lékař, stejně tak byl i ustaven ústřední lékař v čele každého okresu.¹⁰⁴

Stav podkarpatského zdravotního systému v roce 1919 lze jistě vystihnout slovem „žalostný“. V celém regionu fungovaly pouze 4 městské nemocnice, přičemž zdaleka ne všechny odpovídaly tehdejším parametrům nutným pro provoz plnohodnotné nemocnice. Tento sektor byl zkrátka silně zanedbaný a podfinancovaný, čemuž ostatně odpovídaly i výše zmiňované popisy stavu místního obyvatelstva. Jak zmiňuje J. Doškář, za vyhovující nemocnici bylo označeno pouze zařízení v Užhorodě.¹⁰⁵ Zbýlé tři nemocnice ve městech Mukačevo, Berehovo a Velká Sevljuš byly zhodnoceny jako nedostatečné. Jejich nedostatky spočívaly především ve špatné hospodářské situaci, zastaralém technickém stavu či nefunkčním kanalizačním a vodovodním systému. Za jednoznačně nejotřesnější případ považuje Doškář nemocniční zařízení ve Velké Sevljuši, jež dokonce připodobnil ke káznici.¹⁰⁶

Kromě naprosto nevyhovujících hygienických podmínek zmiňují Doškář i Lev bývalé vedení nemocnice, o němž se na celé Podkarpatské Rusi tradovaly legendy. V nemocnici se kupříkladu za starého vedení při operacích běžně nepoužívala anestezie, pacienti byli nezřídka bití, ošetřujícímu personálu chyběla potřebná zdravotnická edukace, nemluvě o špatné

¹⁰² KOVAL', Peter. *Zdravotníctvo na Podkarpatskej Rusi v poprevratovom období—dobové pohľady*. Brno, 2017, s. 179–180.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ MIKULANINEC, Štěpán. Zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus*. Praha, 1936, s. 169.

¹⁰⁵ DOŠKÁŘ, Josef. *Veřejné zdravotnictví na Podkarpatské Rusi*. Praha, 1923, s. 178.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 179.

LEV, Vojtěch. *Brána na Východ: Karpatská republika*. Praha, 1920, s. 26–36.

ekonomické situaci celého zařízení.¹⁰⁷ Nelze se tudíž divit, že vzhledem k nemocničním podmínkám drtivá většina Rusínů nechovala k tehdejší medicíně žádnou důvěru. Kromě 4 veřejných nemocnic fungoval na Podkarpatské Rusi pouze ústav hluchoněmých v Užhorodě, žádné další zdravotnické instituce v kraji neexistovaly. Ambulantní ošetření poskytovalo ze čtyř státních nemocnic výhradně zařízení v Mukačevu a psychiatrickou pomoc, neboli pomoc pro choromyslné, zajišťovala v kraji jen dvě oddělení při nemocnicích v Užhorodě a Berehovu.¹⁰⁸

Veliký problém, o němž budeme podrobněji hovořit v kapitole následující, představovaly naprosto neuspokojivé hygienické poměry, nejen v domácnostech a na veřejných místech, avšak i v nemocnicích, lékárnách a farmaceutických laboratořích. Jedna z hlavních příčin tkvěla v nedostatečně rozvinuté síti kanalizačních zařízení. Takové prostředí přirozeně skýtalo dobré podmínky pro rozvoj a vegetaci různých virových a bakteriálních nemocí. Kromě hygienických nedostatků prospívalo některým druhům infekcí jako kupříkladu malárii i zdejší teplejší a více kontinentální klima. Alespoň tímto argumentem je vysvětlen ve zprávě Ministerstva zdravotnictví k roku 1920 zvýšený výskyt malárie v okolí města Berehovo.¹⁰⁹

V podkarpatském regionu navíc fatálně chyběla síť asanačních zařízení a infekčních oddělení s izolačními lůžky ve veřejných nemocnicích. Pobyt ve veřejné nemocnici tak pro pacienty skutečně vždy nepředstavoval uzdravení. Nemocniční péči pro větší množství lidí vyjma všeobecné nedůvěry též znemožňovaly poplatky za hospitalizaci, jež tak z léčebného procesu vyřazovaly nejchudší pacienty, přitom se Podkarpatská Rus cyklicky potýkala s epidemijními stavy.¹¹⁰

Nová administrativa se tak musela kromě stavebních a technických rekonstrukcí, personálních obměn a navyšování kapacit zaměřit na osvětovou činnost. Jako jeden z prvních kroků předcházejících dokonce i přestavbám bylo spuštění tzv. uvědomovací akce, jejímž cílem bylo prostřednictvím přednášek a besed edukovat obyvatele ohledně důležitosti prevence i samotné lékařské péče, popularizovat medicínu mezi širokou veřejností a zbavovat ji strachu z nemocnic a lékařů. Š. Mikulaninec ve studii píše, že u Rusínů existovala léta zažitá představa, že se do nemocnic chodí pouze umírat. Sám zmiňuje, jaký boj vesničané sváděli proti úřadům, jež přišly infikovaného člověka odvést do nemocnice. Nemocného schovávali a raději dávali

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ DOŠKÁŘ, Josef. *Veřejné zdravotnictví na Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1923, s. 178.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 181–183.

¹¹⁰ MIKULANINEC, Štěpán. Zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus*. Praha, 1936, s. 169.

v léčení přednost místním bosorkám. Úřady tak v mnohých případech musely razantně intervenovat a infikované odvléct násilím.¹¹¹

Jak je z výše řečeného patrné, právě tento mýtus měl být co nejrychleji vyvrácen. Přes počáteční těžkosti si dle Mikulanince však moderní medicína postupně našla svoji cestu k obyčejným Rusínům a během 30. let již takové případy byly spíše ojedinělé.

Dle předchozích řádků, prioritou referátu veřejného zdraví bylo především započít s rekonstrukčními pracemi, dostavbou a postupným navyšováním kapacity lůžek.¹¹²

Jak se dočítáme z výroční zprávy Ministerstva veřejného zdravotnictví za rok 1921, k prvním větším investicím do podkarpatoruského zdravotnictví se uchyluje československá vláda již v roce 1920, kdy referátu veřejného zdravotnictví na Podkarpatské Rusi odeslala částku přesahující 2 000 000 korun, jež měla být následně rozdělena mezi 4 veřejné nemocnice.¹¹³ Prioritně měla být v nemocnicích vybudována asanační zařízení, jež měla za cíl výrazně zlepšit hygienickou situaci. Další finance, které přicházely v následujících letech, měly pokrýt lepší hospodaření podkarpatských nemocnic a výstavbu jednotlivých oddělení. V reakci na nepříznivý epidemiologický vývoj v sousedním Polsku v roce 1921 se v témže roce nejprve započalo s výstavbou infekčních oddělení. Důvodem bylo i velké množství zahrnutých nálezů, jejichž redukce se jevila jako velice prioritní. Prvním zařízením, jež se dočkalo infekčního pavilonu, byla veřejná nemocnice v Mukačevu.¹¹⁴

Zanedlouho vzniklo v roce 1921 z iniciativy Československého červeného kříže rovněž infekční oddělení ve městě Chust, které mělo za úkol vypořádat se především se skvrnitým tyfem.¹¹⁵ V témže roce byly otevřeny též menší nemocničky zaměřené na léčbu a izolaci infekčních pacientů ve Svaljavě a Brustuře v údolí řeky Terešvy opět za podpory ČSČK.¹¹⁶ V následujících letech byla mukačevská nemocnice díky vládním investicím kompletně zrekonstruovaná a bylo přistavěno tolik potřebné oddělení pro léčbu tuberkulózy, dále chirurgický pavilon a pavilon ženského lékařství. Nemocnice se v průběhu 20. let pod vedením Dr. Alberta postupně vypracovala nejen na lékařsky kvalitní a erudované zařízení, ale i na jedno z nejlépe spravovaných ekonomických pracovišť v Československu. O jeho bouřlivém rozvoji během 20. let referoval obsírně ve své zprávě *Několik vzpomínek na mukačevskou nemocnici a na práci v Podkarpatské Rusi* právě vedoucí lékař Bohuslav Albert.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Zpráva o organizaci správy Podkarpatské Rusi. In: *Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha 1921, s. 71.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ KOŽMINOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus: Práce a život lidu*. Praha, 1922, s. 26.

Ten dle svých slov vstoupil na počátku 20. let do nemocnice takřka nevybavené, jež se však v nadcházející době rychle měnila k nepoznání. Kromě zmiňovaného infekčního pavilonu též přibyl rentgen, nové laboratoře a oddělení pro ambulantní pacienty.¹¹⁷

Československá vláda v Mukačevu investovala i v nadcházejícím období, kdy byl zřízen první ústav slepců a pro zmrzačené děti. Finanční pomoci se dočkaly i ostatní veřejné nemocnice. V Berehovu vznikl rovněž nový chirurgický pavilon, ve Velké Sevljuši bylo naopak vybudováno oddělení pro veneriky.¹¹⁸

Jistou novinku představovala reorganizace péče o těhotné, a to především v podobě zkvalitnění a vzdělávání porodních asistentek. V letech 1929-1930 totiž byla v Užhorodě zřízena tzv. státní babská škola (*Інститут навчання та виховання акушерок*), jejímž cílem bylo v průběhu deseti měsíčního kurzu odborně vychovat novou generaci erudovaných porodních bab. Ve spojitosti se vznikem vzdělávací instituce byla též otevřena tři nová nemocniční oddělení pro těhotné čítající dohromady 75 lůžek. Změna péče o nastávající matky však nepřinesla pouze nové nemocniční prostory, ale rovněž i více poraden.¹¹⁹ O nich se ještě budeme zmiňovat později. Zcela jisté zkvalitnění porodní péče přirozeně vedlo dle *Statistické příručky republiky Československé* z roku 1928 v průběhu let ke snížení porodní mortality, a naopak celkově mírně pozvedlo porodnost.¹²⁰

Referát veřejného zdraví v průběhu 20. let i nadále pokračoval v uvědomovací akci a zaměřoval se na osvětu a propagaci medicíny. Organizoval přednášky a vzdělávací akce věnující se různým palčivým problémům jako kupříkladu důsledkům nečistoty, nutnosti větrání, nemocím štítné žlázy, čistotě jako prevenci chorob nebo problematice alkoholismu apod. Do přednášek byla zahrnuta též péče o kojence, mateřství, péče v průběhu těhotenství či nebezpečí pohlavních nemocí. Pro představu, za rok 1927 uspořádal zdravotnický referát kolem 177 akcí, které předneslo zhruba 44 lékařů.¹²¹

¹¹⁷ ALBERT, Bohuslav. Několik vzpomínek na mukačevskou nemocnici a na práci v Podkarpatské Rusi. In: *Věstník československých lékařů*. Praha, 1930, s. 518.

¹¹⁸ DOŠKÁŘ, Josef. *Veřejné zdravotnictví na Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1923, s. 180.

¹¹⁹ ВАКУЛА, Наталія. *Історія медицини: Червонохресному руху на Закарпатті – 130 років*. Будапешт, 2012 [cit. 2019-06-25].

DOŠKÁŘ, Josef. *Veřejné zdravotnictví na Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1923, s. 178.

¹²⁰ Údaje o natalitě a mortalitě jsou k nalezení na s. 75. (*Statistická příručka republiky Československé*. II. Praha, 1928, (3). s. 322.).

¹²¹ Zpráva o organizaci správy Podkarpatské Rusi. In: *Věstník Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha, 1927, s. 73.

Kromě přednášek a besed pořádaných samotným referátem se na osvětové činnosti taktéž podílel Svaz lékařů Podkarpatské Rusi založený v roce 1921, který fungoval zejména v západní oblasti.¹²²

Ke konci prvního desetiletí v rámci Československa byl postaven v Užhorodě Dům lidového zdraví, jenž byl definitivně dokončen až v roce 1932. Zahrnoval mimo jiné i část, která se věnovala právě vzdělávacím a osvětovým aktivitám a soustřeďoval některé nevládní humanitární organizace, například Masarykovu ligu proti tuberkulóze či Československý červený kříž.¹²³

2.2. Špatná zdravotní situace jakožto důsledek sociální zaostalosti

Extremně špatná ekonomická a sociální situace podkarpatského regionu byla průběžně naznačována na předcházejících stránkách. O tom, s jak tragickou realitou života tamního lidu se setkávali nově příchozí čeští úředníci či lékaři, vypovídají různé faktografické studie a zprávy správních orgánů, ale i celá řada románů, povídek, osobních deníků a vzpomínek.

V podstatě všichni českoslovenští autoři jako kupříkladu Vojtěch Lev či Josef Doškář aj. se shodovali v tom, že příčinou neutěšených poměrů byla nečinnost uherské vlády a neochota podmínky podkarpatského lidu jakkoliv zlepšit. Dle slov zdravotnického referenta Doškáře, působícího počátkem 20. let na Podkarpatské Rusi uherským politikům vyhovovala velmi nízká gramotnost a kulturní nevyspělost Rusínů.¹²⁴ Neměli tedy zájem rozvíjet školství, kulturní osvětu, ani příliš nepodporovali zlepšení sociálních podmínek. V alarmujícím stavu se nacházelo kupříkladu tamní školství. Negramotnost dosahovala neuvěřitelných 80 % a na venkově dokonce 90 %.¹²⁵ Doškář v souvislosti s nízkou vzdělaností dokonce hovořil o „*duševní méněcennosti rusínského obyvatelstva*“, jež podle něj vyplývala z prostoduchosti a nedůvěry ve státní instituce. Doškářova slova poněkud ostřejším způsobem podpořil i etnograf Vojtěch Lev, jenž ve svém díle *Brána na Východ* vinil Maďary z nečinnosti a uvržení Rusínů

¹²² KOVAL, Peter. *Zdravotníctvo na Podkarpatskej Rusi v poprevratovom období—dobové pohľady*. Brno, 2017, s. 186.

¹²³ MIKULANINEC, Štěpán. *Zdravotníctví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi*. In: *Podkarpatská Rus*. Praha, 1936, s. 171.

¹²⁴ DOŠKÁŘ, Josef. *Veřejné zdravotnictví na Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1923, s. 176–178.

¹²⁵ Tamtéž, s. 176.

do bídy. Za největší prohřešek maďarské nadvlády považoval nedostatečnou školskou politiku, jež zapříčinila alarmující negramotnost, zvláště v horských oblastech na severu krajiny.¹²⁶

Uherskou nadvládu dokonce komentoval slovy: „*Maďaři vytvořili v Uhrách nejtemnější kus Afriky*“.¹²⁷ Tento úhel pohledu však lze považovat za mírně přehnaný. Ač uherská vláda nikterak růst životní úrovně a kulturní rozvoj cíleně nepodporovala, důvody je třeba hledat i ve značné pasivitě rusínských vůdčích osobností, jež špatné sociální poměry a neuspokojivou zdravotní péči akcentovaly podstatně méně než kupříkladu otázky politicko-správního charakteru.

Příčiny chudoby a celkovou zaostalost regionu zkoumal také Ivan Olbracht, jenž se dané problematice podrobně věnoval v knize *Hory a staletí*.¹²⁸ Z Olbrachtových slov však na rozdíl od Doškáře či Lva nevycházejí Maďaři jakožto jediní ekonomičtí utlačovatelé rusínského národa. Jeho kritice neušly mnohé sporné kroky československé vlády, jež z jeho úhlu pohledu ještě více decimovaly již tak špatné sociální a ekonomické podmínky Rusínů, zejména horského obyvatelstva.¹²⁹ Spisovatelova slova na adresu československé hospodářské politiky do jisté míry podporují i mnozí ukrajinští historikové. K jejich i Olbrachtově kritice se však vrátíme v závěrečné kapitole.

Poněkud optimističtější a realističtější reflektuje běžný život na Podkarpatské Rusi Otakar Skýpala ve své pozdější studii *Dnešní Podkarpatská Rus* (1937), kde se vyjadřuje i k sociální otázce.¹³⁰

Důvody nízké životní úrovně spatřuje především v nesoudnosti Rusínů, kteří si i přes svoji špatnou hospodářskou situaci pořizují stále více dětí, jež nejsou a patrně nebudou schopni nikdy uživit. V jeho pojetí je v případě horského obyvatelstva platná jednoduchá definice: čím větší bída, tím vyšší počet dětí. Kromě kritiky samotných Rusínů, které mimo jiné popisuje jakožto lidi veselé, civilizací nezkažené a živelné, vcelku pozitivně hodnotí československou vládu, jež kraj za 18 let posunula dále.¹³¹ Ovšem rovněž se neopomíjí kriticky vymezit vůči určitým krokům vlády, která již tak zbídačené obyvatelstvo zatížila nesmyslnými byrokratickými nařízeními, při jejichž včasném nesplnění byli Rusíni vystaveni poměrně vysokým pokutám. Skýpala současně kriticky zmiňuje velké platové rozdíly v jednotlivých

¹²⁶ LEV, Vojtěch. *Brána na Východ: Karpatská republika*. Praha, 1920, s. 13.

¹²⁷ Tamtéž, s. 16.

¹²⁸ OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha, 1953, s. 38–39.

¹²⁹ Tamtéž, s. 135–159.

¹³⁰ SKÝPALA, Otakar. *Dnešní Podkarpatská Rus*. Praha, 1937, s. 11.

¹³¹ Tamtéž, s. 7–11.

regionech republiky, jež se snad nejmarkantněji dotýkaly rusínských dělníků.¹³² Podle jeho slov by sociální situaci Rusínů nejvíce pomohla zlepšit parcelace půdy, jíž je v kraji dostatek a ze strany obyvatel je o ni velký zájem.¹³³

Nepříznivá sociální situace se, jak bylo výše naznačeno, těžce promítla do zdravotního stavu tamních lidí. Zdraví Rusínů však nedrtila pouze chudoba a všeobecná zaostalost, metlou ničící životy byl po dlouhá léta alkohol, zejména kořalka, jíž dle dobových záznamů propadali nejen muži, ale také ženy a děti. S tímto smutným fenoménem se nesetkáváme pouze v beletristické literatuře (I. Olbracht), avšak podrobně se o něm zmiňují i práce československých lékařů a etnografů.¹³⁴ Není sporu, že příčina takto vysokého počtu lidí holdujícího alkoholu tkvěla právě v sociální nouzi, jež v horských oblastech častokrát dosahovala absolutního dna.¹³⁵

Vojtěch Lev tuto problematiku přiblížil následující výpovědí v díle *Brána na Východ*: „Často celá vesnice dá se do pití a pak poskytuje hrozný obraz. V chýši vyje hladový pes, dobytek běhá mezi chalupami neošetřen, nenapojen, nenakrmen“.¹³⁶

Smutnou situaci věrně popsala i sociální pracovnice, u níž není uvedeno jméno a jež do roku 1924 působila na Podkarpatské Rusi a o svoji zkušenost se podělila ve zprávě mapující pětiletou činnost ČSČK v regionu.¹³⁷ I v jejím vyprávění se obdobným způsobem odráží slova předchozích kritiků. Narážela rovněž na častý alkoholismus u žen a dětí, jehož si všimla při svých obchůzkách. Zmiňovala kupříkladu, že celkem běžnou praxí na venkově bylo podávat kořalku i malému kojenci, aby spal. Pesimisticky psaný text však doplnila nadějí na zlepšení situace, neboť dle jejích slov lze, jak dokládá na příkladu z praxe, některé zdejší matky vychovat a přesvědčit je o škodlivosti pití. Pro řadu z nich byla kořalka natolik běžným nápojem, že o jejích důsledcích mnohdy neuvažovaly.¹³⁸

Kromě oné pověstné kořalky, bez níž se podkarpatská vesnice neobešla, se velké oblibě mezi místními též těšil denaturovaný líh zvaný lidově „mandra“, obsahující mimo zajímavé

¹³² Dle statistických údajů pojišťoven za rok 1929 průměrně vydělávali čeští dělníci denně zhruba 17,52 Kč, na Slovensku činila mzda dělníků přibližně 13, 16 Kč, jež byla podle historika V. Průchy na Podkarpatské Rusi ještě o cca 2 koruny nižší. (PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, I. vyd. Brno, 2004–2009, s. 236.).

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ KOŽMINOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus: Práce a život lidu*. Praha, 1922.

¹³⁵ OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha, 1953, s. 159–168.

KOŽMINOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus: Práce a život lidu*. Praha, 1922, s. 8–9.

¹³⁶ LEV, Vojtěch. *Brána na Východ: Karpatská Rus*. Praha, 1920, s. 25.

Daného jevu se dotýká i spisovatelka Ludmila Jančíková. (JANČIKOVÁ, Ludmila. *Mezi zemí a nebem*. Praha, 2014.).

¹³⁷ Zpráva z Podkarpatské Rusi. In: *Pět let práce*. Praha, 1924, s. 153.

¹³⁸ Tamtéž.

kombinace cukru, medu, papriky, pepře a malinové šťávy i tzv. dřevitý alkohol, jehož užití ve větším množství mohlo člověka dovést ke slepotě, v horším případě k smrti.¹³⁹ „Mandra“ nebyla natolik rozšířeným nápojem jako obyčejná kořalka, neboť se její cena pohybovala v podstatně vyšších cifrách, avšak i přes tuto skutečnost se na venkově hojně objevovala. Místní ji nepřijímali pouze jako chutný nápoj, ale fungovala zde i jako cenné platidlo a jakýsi symbol společenského statusu. Nebylo tedy nikterak překvapující, že se jako „lepší“ nápoj podávala na různých významnějších oslavách, nejčastěji na svatbách. O jejích mnohdy tragických důsledcích však později referovali četníci, kteří pak nezřídka nalézali v horských chalupách smutný obrázek venkovské svatby, jež se v okamžiku převrátila v hromadnou otravu. Alespoň tak líčil některé peripetie spojené s alkoholem Ivan Olbracht, jenž „mandře“ v knize *Hory a staletí* věnoval celou kapitolu.¹⁴⁰

Alkohol lidi nedecimoval pouze po finanční stránce, ničil je i mentálně a vedl k nerozváznému jednání. To se dle slov V. Lva či kupříkladu referenta Doškáře projevovalo překvapivě vysokou promiskuitou místního obyvatelstva, zvláště v horských oblastech. Ta se však netýkala pouze mužů, ale i žen, neboť muži často odjížděli za prací mimo venkovské usedlosti. Jak píše V. Lev: „*V některých horských regionech jsou gazdové, kteří jsou hrdí, když jejich žena má více milenců*“.¹⁴¹ Důsledkem takového chování byl velký podíl lidí trpících onemocněním syfilis, dříve známém pod názvem *příjice* či *lues*, jež bylo nejrozšířenějším, avšak zdaleka ne jediným pohlavním onemocněním. Příjice byla natolik častou nemocí, že dle slov antropologa Ferdinanda Škalouda, jenž podnikl v roce 1929 na Podkarpatskou Rus cestu, existovaly děti, které se s touto chorobou již narodily. Běžná a pro venkov přirozená promiskuita zapříčiňovala též extrémně vysokou porodnost, kdy se v horských oblastech poměrně běžně v jedné rodině narodilo 10 až 15 dětí.¹⁴²

Českoslovenští vědci si při svých toulkách po podkarpatském venkově taktéž všimli zajímavého jevu, jenž se v takovém množství nevyskytoval v žádném jiném československém regionu. Řada Rusínů, zvláště v severních oblastech, trpěla různými fyzickými deformacemi, mentálním postižením a především tzv. kretenismem, tedy zvláštní vývojovou vadou, již ve studiích zmiňuje například současný historik Peter Koval' nebo Josef Doškář, Ferdinand Škaloud a Dr. Josef Nechamkis. Statistické údaje o skutečném počtu zasažených touto vadou nejsou bohužel dohledatelné, avšak vzhledem k frekvenci, v jaké se téma objevuje, šlo o problém alespoň z pohledu Čechoslováků velmi závažný a stojící za povšimnutí.

¹³⁹ OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha, 1953, s. 159–170.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ LEV, Vojtěch. *Brána na východ: Karpatská Rus*. Praha, 1920, s. 28.

¹⁴² Tamtéž.

Nejpodrobnější výzkum v tomto ohledu podnikl v roce 1929 lékař Josef Nechamkis, jenž se na Podkarpatskou Rus přímo vydal pátrat po příčinách zvýšeného výskytu kretenismu a dalších vývojových poruch. Výsledky své cesty otiskl ve studii *K otázce kretenismu Podkarpatské vrchoviny* ve Věstníku Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy ČSR k roku 1929.¹⁴³ Lékař pojal celou svoji zprávu nejen jako soupis všech provedených vyšetření, ale i jako sondu do tamních poměrů, které dle jeho slov zapříčinily tuto zhoubu. Nechamkis též přišel se zajímavým tvrzením, že takto silně rozšířený kretenismus není spjat s celou Podkarpatskou Rusí, ale pouze s určitými oblastmi, převážně v okolí Užockého průsmyku a na Vrchovině. Za nejvíce zamořené okresy pak považoval okolí vesnic Velký Berezný, kam patřily obce jako Užok, Husná nebo Bystrá. V nich, jak píše Nechamkis nelze nalézt rodinu, v níž by alespoň jeden člen touto vadou netrpěl.¹⁴⁴

Autor se ve studii též zamýšlel nad možnými příčinami vysokého výskytu této vady. K dané otázce poznamenal, že hlavním spouštěčem kretenismu a obdobných vývojových poruch bývá onemocnění štítné žlázy. K němu vede dlouhotrvající nedostatek jódu ve vodě či v potravinách. Právě nedostatek čisté pitné vody obsahující dostatečné množství jódu, zvláště v oblasti Vrchoviny, se jevil jako jedna ze stěžejních příčin této vývojové poruchy. Nechamkis a jiní autoři, jako kupříkladu Ferdinand Škaloud či Vojtěch Lev, rovněž upozorňovali na jeden sociální jev¹⁴⁵, jenž rovněž zapříčiňoval větší množství vad–časté sňatky mezi členy rodiny. Vysvětlení má ovšem prostý důvod. Většina obcí a osad v horách byla bohužel jen velmi těžko dostupná, lidé tak byli mnohdy nuceni žít izolovaně uvnitř vesnic a v nich také zakládat nové rodiny. Ovšem vzhledem k tomu, že obyvatelé obcí byli často pokrevně propojeni, rodinným sňatkům se dalo jen velmi těžko předcházet.¹⁴⁶ O vývojových vadách a vrozených poruchách dále podrobně referoval Ferdinand Škaloud, jenž též zastával stanovisko, že za zvýšeným výskytem kretenismu stojí porucha štítné žlázy, avšak více akcentoval špatné hygienické podmínky a velmi malé množství odborných středisek, jež by se takto nemocnými lidmi hlouběji zabývaly.¹⁴⁷

Právě paměti F. Škalouda navíc dobře ilustrují, nakolik byla fyzická či mentální deformace společensky málo tolerovaná a postiženého obvykle diskvalifikovala, jak ze společenského života, tak v některých případech i z vlastní rodiny. Škaloud totiž ve studii

¹⁴³ NECHAMKIS, Josef. K otázce kretenismu Podkarpatoruské vrchoviny. In: *Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha, 1929, s. 443–445.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ ŠKALOUD, Ferdinand. Zpráva o studijní cestě Podkarpatskou Rusí. In: *Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha, 1929, s. 441–442.

Zpráva o studijní cestě Podkarpatskou Rusí popisuje, jak během svého putování navštěvoval jako lékař vyslaný z Prahy různé ústavy, dětské domovy a chudobince, v nichž vyšetřoval převážně mentálně nevyvinuté děti, o něž od nejtělejšího věku rodina nejevila zájem.¹⁴⁸ Z textu rovněž víme, že na konci 20. let, kdy zpráva vznikla, existovala již na Podkarpatské Rusi řada sociálních institucí pro opuštěné či postižené děti. Fungoval kupříkladu ústav úchylných dětí v Sevljuši, ústav pro slepé děti v Mukačevu, sirotčinec evangelického spolku či útulek pro děti s vrozenou příjicí.¹⁴⁹

Za pravděpodobně nejpalcivější problém, na nějž jsme již v průběhu předcházejících částí mnohokrát narazili, považovali českoslovenští lékaři a vědci jednoznačně absenci hygienických návyků. Ta se kupříkladu projevovala neexistencí hygienických předpisů na pracovištích i celkovou nečistotou a nepořádkem ve městech a ve venkovských oblastech, nedostatkem kanalizačního systému, ale i primitivnějším způsobem života zejména horského obyvatelstva, jenž se vyznačoval kupříkladu dle Vojtěcha Lva častým společným sdílením příbytku lidí se zvířaty.¹⁵⁰

Ovšem tento fakt v roce 1937 dementoval Otakar Skýpala, podle něhož již takové obrazy vesnického života uvidíme jen velmi zřídka.¹⁵¹ Problémem se také jevila být jistá uzavřenost Rusínů před systémem, jemuž nedůvěřovali, a fakt, že se spoléhali více na „osvědčené“ rady místních bosorek. MUDr. Karel Driml, jenž působil v roce 1922 na Podkarpatské Rusi, napsal ve své stati *Zdravotnická výchova v Podkarpatské Rusi*, že zdravotnická výchova s důrazem na hygienu je v takto zaostalé oblasti nyní naprosto klíčová a prioritní.¹⁵² Z druhé strany je ovšem dle jeho slov předčasné vidět výsledky snažení, neboť venkovské rusínské obyvatelstvo je ve srovnání se sousedními Slováky jen velmi málo uvědomělé. Situaci na Slovensku vnímá naopak daleko příznivěji a zdůrazňuje, že hlavní rozdíl mezi oběma národy spočívá v tom, že na Slovensku jsou místní učitelé mnohem aktivnější a jsou obdařeni větší touhou životní podmínky a návyky zlepšovat. Na Slovensku dle Drimla rovněž nemá církev tak zásadní vliv jako v Podkarpatské Rusi.¹⁵³

Chce-li tedy československý stát vyrovnat poměry v podhorském kraji se zbytkem republiky, je též nezbytné soustředit se na reformu místní církve, jejíž přístup hodnotí jakožto velmi konzervativní a zpátečnický. Obyčejným lidem stále sugeruje přesvědčení, že nemoc

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ LEV, Vojtěch. *Brána na východ: Karpatská Rus*. Praha, 1920, s. 21.

¹⁵¹ SKÝPALA, Otakar. *Dnešní Podkarpatská Rus*. Praha, 1937, s. 3.

¹⁵² DRIML, Karel. *Zdravotnická výchova v Podkarpatské Rusi*. In: *Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha, 1922, s. 318–319.

¹⁵³ Tamtéž.

pochází od Boha a mnohdy signalizuje trest, proti němuž nelze bojovat běžnou medicínou. Jediná možnost, jak dosáhnout vyléčení, proto tkví ve víře a modlitbách. I Driml tedy jako nejeфекtivnější boj proti tmářství a zaostalosti vyzdvihuje nutnost pokračovat s osvětou a vzděláváním již na základních školách.¹⁵⁴

Boj československých lékařů s předsudky a nedůvěrou věrně ilustrují slova výše jmenovaného vedoucího lékaře mukačevské nemocnice Bohuslava Alberta, jenž se během svého takřka desetiletého působení, jak v čele nemocnice, tak i na ambulancích setkával s často nereálnými požadavky tamních nemocných. Jako příklad uváděl případy těžce nemocných lidí, kteří přicházeli do nemocnice ve stavu často vyžadujícím amputaci končetin. Avšak pacienti dle slov lékaře mnohdy očekávali, že jejich stav vyřeší pouze „zázračná“ mastička, a invazivní metody, jako kupříkladu operace, razantně odmítali.¹⁵⁵

Takový případ popisoval na podkladu vlastní zkušenosti ve své zprávě *Několik vzpomínek na mukačevskou nemocnici a na práci v Podkarpatské Rusi* i Dr. Albert, kdy do jeho ambulance přišel otec se synem, jehož smrt mohla vzhledem k závažné infekci zvrátit jen neodkladná amputace nohy. Jak ovšem Dr. Albert referuje, otec chlapce reagoval na všechny operační návrhy zcela odmítavě. Ani po sérii vysvětlování otec nezměnil své stanovisko a dále požadoval pouhou mast a propuštění syna do domácího ošetřování. Po námitce doktora, že chlapec bez operace zemře, otec odvětil slovy, že svého syna raději nechá zemřít, než ho nechá v rukou lékařů. Doktoři byli tedy nuceni chlapce ošetřit i přes hlasité nesouhlasy jeho otce, který však nakonec, jak dodal Dr. Albert, pochopil, že synovi operace velmi prospěla a zbavila ho bolesti.¹⁵⁶ Jak z doktorovy obšírné zprávy víme, nejednalo se o případ nikterak ojedinělý. Naopak, v zázračnou léčivou moc mastí věřili i lidé zasaženi kupříkladu nemocí střev či jiného orgánu. I o takových neuvěřitelných představách obyčejných lidí Dr. Albert s podivem píše. Dodává však zároveň, že důvěra v nemocnici mezi tamními obyvateli rovnoměrně rok od roku stoupala do takové míry, že se před budovou utvářely dlouhé fronty a kapacita ambulancí již nedostačovala.¹⁵⁷

Strach místních lidí z klasické medicíny spojený s vírou v přirozené uzdravení nebyl však jedinou překážkou, jež bránila lidem v návštěvě nemocnice. Jak dokládají zápisky v deníku Karla Kasalického, nemocní se často obávali, že delším pobytem v nemocnicích přijdou o své výdělky v práci nebo bude jejich pomocná ruka chybět doma v chalupě kolem

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ ALBERT, Bohuslav. Několic vzpomínek na mukačevskou nemocnici a na práci v Podkarpatské Rusi. In: *Věstník československých lékařů*. Praha, 1930, s. 519.

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ Tamtéž.

dobytku. Takovou zkušenost kupříkladu nalzááme v deníku již citovaného Karla Kasalického: „Ráno poradil jsem ženě, aby se odebrala ihned do nemocnice, že tím nic neušetří, bude-li doma ležet, ale v nemocnici, že se může dříve uzdravit a pilnou prací, co v nemocnici utratí, ve zdraví pak nahradí. Gazdovi jsem domluvil, aby nespoléhal na pána Boha, že mu ženu uzdraví, nebude-li jí lékař léčit. Slíbil, že ženu do nemocnice odveze.“¹⁵⁸

Nedůvěra v klasickou medicínu však nebyla případem pouze nevzdělaných Rusínů žijících na venkově. Ivan Olbracht nám kupříkladu předložil postoj podstatně vzdělanější komunity Židů obývajících nejčastěji větší města jako Užhorod či Mukačevo. V díle *Hory a staletí*, v němž životní podmínky židovského obyvatelstva přibližuje, se dozvídáme, že ani Židé příliš horlivě lékaře nevyhledávali.¹⁵⁹ Jak Olbracht vypráví, v případě nemoci nejprve používali bylinky a různé oleje. Až poté se obraceli nejčastěji k rabimu, jenž na nemocném prováděl několik rituálních úkonů v podobě modliteb. Nedostavil-li se úspěch, přecházelo se ke speciálnímu obřadu v synagoze, vycházejícímu ze starého chasidského učení, podle něhož nemoc odcházela spolu s duší, jíž symbolizovalo jméno chorého. „Vezme mu jméno, a to je, jako by mu vzal duši. A dá jiné jméno, a to je, jako by mu dal novou duši. Syn se již nejmenuje Samuel, nýbrž Abraham.“¹⁶⁰ Jak Olbracht doplňuje, takový postup chasidští židé, jichž byla na Podkarpatské Rusi většina, vzhledem ke své víře i nedostatku péče nezřídka volili.¹⁶¹

¹⁵⁸ KASALICKÝ, Karel. *Z Užhorodu pěšky na Hoverlu*. Užhorod, 1928, s. 62.

¹⁵⁹ OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha, 1953, s. 52–56.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 54.

¹⁶¹ Tamtéž.

3. Humanitární pomoc na Podkarpatské Rusi ve 20. letech

Aktivity československé vlády v oblasti zdravotně-sociální politiky jsme podrobně rozebrali výše. Nyní se zaměříme na neziskový sektor a jeho humanitární činnost v regionu. Naší ambicí v následující kapitole bude čtenáři přiblížit působení různých dobročinných organizací na území Podkarpatské Rusi. Pozornost budeme primárně věnovat československým spolkům, avšak zmíníme i různé zahraniční programy, jež byly v Československu za účelem zlepšování životních podmínek lidí na počátku 20. let aktivně uplatňovány.

Záhy po připojení, kdy se řada organizací teprve konstitovala a ocitla se tak na počátku své práce, byly spuštěny po celém Československu, tedy i na Podkarpatské Rusi, pomocné zahraniční akce. V náplni jejich charitativní činnosti převažovaly zejména vyživovací, ošacovací akce a urgentní péče o dětské válečné sirotky, jichž zůstalo na východě mnoho. V prvních letech se tedy nejednalo o dlouhodobou kontinuální práci, ale spíše o jednorázovou nejnutnější pomoc v regionech nejkritičtěji zasažených první světovou válkou.¹⁶² Do humanitární pomoci se kupříkladu aktivně zapojil americký Dorost při americkém Červeném kříži a spolek American Joint Distribution Comité, o němž bude řeč později.¹⁶³

Kolem přelomu roku 1919/1920 započaly rovněž aktivity československých dobročinných organizací, jež po celkové strukturalizaci nevládního sektoru v roce 1923 soustřeďoval tzv. Zemský poradní sbor. V něm byla zastoupena kupříkladu i Divize Československého Červeného kříže, jejíž spolky na Podkarpatské Rusi operovaly nejvíce. Kromě Československého Červeného kříže reflektujeme činnost mnohých dalších menších organizací, jež se dělily podle pole působnosti, náboženství či regionu. Jejich pomoci však využívalo podstatně méně lidí. Nenahraditelnou podporu poskytovaly obyvatelům Podkarpatské Rusi, zvláště v prvních letech po připojení, akce ministerstev veřejného zdravotnictví a sociální péče, jež se orientovaly především na poskytnutí základní neodkladné péče v podobě urychlené stavby nemocnic, stabilizace epidemijního stavu a organizace akcí vyživovacích, ošacovacích, sirotčích či učňovských, o nichž se budeme zmiňovat níže.¹⁶⁴ Ty ovšem vzhledem k neuvěřitelnému poválečnému vyčerpání tamních obyvatel lze oprávněně považovat za nedostačující. Z tohoto důvodu si vládní činitelé byli dobře vědomi faktu

¹⁶² Pomocné zahraniční akce trvaly zhruba do roku 1923, tedy do doby, kdy byly plně nahrazeny československými nadacemi. (VANÍČEK, František. Československý Červený kříž. In: *Praktický lékař: Přehled činnosti pěti největších zdravotních spolků sdružených v Ústředí*. Praha, 1927, s. 795–796.).

¹⁶³ Židovský Spolek péče o sirotky na Podkarpatské Rusi v Mukačevu. In: *Péče o mládež*. Praha, 1924, s. 134.

¹⁶⁴ KOŽMINOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus: Práce a život lidu*. Praha, 1922, s. 26.

nemožnosti financovat a řídit veškerou charitativní činnost bez dobrovolnických aktivit. Jak dokládá zpráva Dr. Frantála *Otázka sociální péče o mládež na Podkarpatské Rusi* z roku 1927, vzájemná kooperace sociálně-zdravotní politiky a humanitárních spolků na území Podkarpatské Rusi a Slovenska je zcela nezastupitelná a dle zprávy je i v nadcházejících letech očekáváno reciproční doplňování činnosti a spolupráce.¹⁶⁵ Stát tedy nikterak nezasahoval proti humanitárním aktivitám nevládních spolků, naopak jejich činnost podporoval a byl si vědom nenahraditelnosti některých z nich, zejména Československého Červeného kříže, jehož rozsáhlé činnosti budeme věnovat samostatnou kapitolu.

3.1 Dobročinné organizace působící na Podkarpatské Rusi

Výše jsme naznačili pojem Zemský poradní sbor, zformovaný v roce 1923 za účelem centralizace a kontroly všech spolků zabývajících se charitativní prací. Díky němu máme přístup k ucelenému seznamu dobrovolnických spolků a klubů působících za první republiky v Československu. Na úvod je třeba zdůraznit, že žádná jiná dobročinná organizace neodvedla na Podkarpatské Rusi takové množství práce jako Československý Červený kříž (dále jen ČSČK), přesto však i aktivity jiných spolků lze považovat za velice záslužné a nápomocné.¹⁶⁶

Na rozdíl od výše jmenované organizace můžeme jejich pomoc charakterizovat jakožto neurgentní, doplňkovou a dlouhodobou. Spolky se až na výjimky předně angažovaly v oblasti sociální, v níž převažovala podpora dětí, mladistvých a matek, zdravotnickou péčí většinou nenabízely.¹⁶⁷

Jistou výjimku v tomto ohledu tvořil spolek operující na celém území tehdejší republiky včetně Podkarpatské Rusi nazvaný Masarykova Liga proti tuberkulóze, jenž, jak samotný název napovídá, se snažil bojovat proti tehdy velmi rozšířenému onemocnění mnohdy vedoucímu k úmrtí.¹⁶⁸ Vznik Ligy se datuje k roku 1920, tedy velmi záhy poté, co svoji činnost rovněž zahájil ČSČK. Jak udává ve svém článku hygienik a novinář Milan Kubín, právě Liga proti tuberkulóze vznikla z iniciativy nově zkonstituovaného Červeného kříže. Náplň činnosti

¹⁶⁵ FRANTÁL, Josef. *Otázka sociální péče o mládež na Podkarpatské Rusi*. In: *Péče o dítě*. Praha, 1927, s. 216.

¹⁶⁶ TVRDOŠ, Antonín. *Spolky, ústavy a zařízení: pro péči o chudé a péči o mládež ochrany potřebnou*. Praha, 1936, s. 321–323.

¹⁶⁷ Tamtéž.

JOHANOVSKÁ, Marta. *Československý Červený kříž za míru a za války*. Praha, 1946, s. 1–5.

¹⁶⁸ Krátce po vzniku ČSR měl být výskyt TBC v nové republice údajně třikrát vyšší než v některých západoevropských zemích. (KUBÍN, Milan. *Kapitoly z historie: Začátky a konce Masarykovy ligy proti tuberkulóze-I. díl*. 2013 [cit. 2019-05-13].

organizace spočívala předně v šíření osvěty a preventivního chování. Jemu chtěli pracovníci organizace naučit již děti školního věku. Ke vzdělávacímu účelu kromě školních zařízení též sloužily dispenzáře a zotavovny, do nichž přijížděly jak děti již nemocné, tak imunitně oslabené a rachitické. Kromě výchovného akcentu spolek rovněž za určitých okolností poskytoval finanční pomoc nemocí postiženým pacientům a jejich rodinám.¹⁶⁹ Logicky největší množství spolků a sdružení se koncentrovalo ve větších městech, hlavně v Mukačevu, Berehovu a Užhorodě.

Je-li řeč o působnosti dobročinných spolků v nejuvýchodnější oblasti republiky, jistě stojí za povšimnutí židovský Spolek péče o sirotky, jenž sídlil v Mukačevu.¹⁷⁰ Jeho úkolem bylo pečovat o opuštěné židovské děti a mládež, jichž tehdy žilo na Rusi, zvláště ve větších městech, velké množství. Jednalo se převážně o válečné sirotky do věku 14 let a o děti, jež pocházely z nejhudších poměrů. Ze zprávy souhrnného textu *Péče o mládež* z roku 1924 se dozvídáme, že k roku 1924 pečoval spolek o přibližně 618 dětí bez rodičů, jimž zajistil adopci či převoz do dětských ústavů. Dále řadě z nich poskytoval pravidelnou finanční podporu a pro své svěřence nechal dokonce zřídit učební dílny, v nichž si studenti mohli vyzkoušet různé obory a profese.¹⁷¹

Spolek započal svoji pomoc až v roce 1923, kdy částečně nahradil činnost odcházející americké neziskové organizace American Joint Distribution Comité.¹⁷² V Mukačevu dále kupříkladu fungoval Spolek pro podporu nemajetného žactva, Ruský dámský spolek, Spolek pro péči o slepé na Podkarpatské Rusi. V největším městě oblasti – Užhorodě – můžeme pro ilustraci uvést příklad spolku Československá ochrana matek a dětí či Spolek válečných poškozenců, jenž se vázal k osobám těžce postiženým první světovou válkou.¹⁷³ Jak víme z faktografické studie *Spolky, ústavy a zařízení*, různá dobrovolnická sdružení podobného rázu nepůsobila pouze v největších městech, ale o jejich činnosti máme zprávy i z menších měst jako Berehovo či Tjačevo, avšak zde jich bylo podstatně méně.¹⁷⁴

Ač by se tedy na první pohled mohlo zdát, že organizací humanitárního a osvětového charakteru bylo možné na tehdejší Rusi nalézt velké množství, jejich činnost, jak jsme výše sdělili, byla v komparaci s Divisí Československého červeného kříže spíše okrajová.

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Židovský Spolek péče o sirotky na Podkarpatské Rusi v Mukačevu. In: *Péče o mládež*. Praha, 1924, s. 135.

¹⁷¹ Program nabízel kupříkladu košíkářskou, krejčovskou a zámečnickou dílnu. (Tamtéž.).

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ TVRDOŠ, Antonín. *Spolky, ústavy a zařízení: pro péči o chudé a péči o mládež ochrany potřebnou*. Praha, 1936, s. 321–323.

¹⁷⁴ Tamtéž.

3.2 Československý Červený kříž a jeho aktivity v oblasti zdravotně-sociální pomoci na Podkarpatské Rusi

3.2.1 Krátký historický exkurz

Činnost ČSČK byla ve 20. letech vzhledem k poválečnému období ve všech regionech Československa natolik rozsáhlá, že je poměrně těžké ji uceleně zmapovat, případně zhodnotit. Nicméně lze bez pochyb konstatovat, že intervence československé vlády po roce 1919 byly v oblasti zdravotně-sociální politiky natolik nedostatečné, že bez zásahu ČSČK by situace na Slovensku a v Podkarpatské Rusi byla mnohem bezútěšnější.¹⁷⁵

Vznik naší největší prvorepublikové dobročinné organizace se váže k únoru 1919, kdy se na základě podnětu kapitána Emanuela V. Vosky uspořádalo shromáždění, jehož cílem bylo ustavit takovou instituci, jejímž jádrem by byla sociální, zdravotní, vzdělávací a výchovná problematika. Ze schůze nakonec vzešel ČSČK, jenž měl svým programem navázat na v Čechách již zaniklý rakouský Červený kříž. K Mezinárodní lize Červeného kříže byl ovšem přijat až o více jak půl roku později v prosinci 1919.¹⁷⁶

Předsedkyní nově ustavené organizace byla prezidentem Masarykem jmenována jeho dcera Alice Masaryková¹⁷⁷, jež v čele této instituce působila celých 20 let. Masaryková během svého vedení vtiskla organizaci kromě smyslu pro pořádek především sociálně-demokratické hodnoty vycházející z hlubokého zájmu o člověka a jeho lidství. Kladla důraz na cit, empatii, lidskou důstojnost a nezměrnou víru v sociální spravedlnost. Tyto kvality se dobře promítly do duchovní podstaty celého Československého Červeného kříže.

V roce 1946 pronesla jeho čestná předsedkyně Hana Benešová na adresu organizace slova, jež poslání ČSČK věrně ilustrují: „*Červený kříž neznamená jen lék. Červený kříž je učitelem a vychovatelem, je nejčistším výrazem vznešených ideí světového bratrství, je nejčistším výrazem vzájemné pomoci a porozumění, nejen jednotlivců, ale i celých národů*“.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Československý Červený kříž 1919–1948. Praha, 1952, s. 5.

¹⁷⁶ Tamtéž.

¹⁷⁷ Alice Masaryková: O této ženě lze hovořit jako o jedné z průkopnic československého ošetřovatelství. K němu se dostala za první světové války, kdy sama působila jako ošetřovatelka ve vojenské nemocnici v Pardubicích. V rámci ČSČK se pak významně zasloužila o rozvoj ošetřovatelských škol, jež tehdy náležely pod Červený kříž. Do jejich vedení dosadila americké ošetřovatelky, díky čemuž se i československé ošetřovatelství dočkalo nových postupů a metod. (KVAPILOVÁ, Bára. Vliv Alice Masarykové na vývoj československého ošetřovatelství. In: Florence. Praha, 2015, s. 43–46.).

¹⁷⁸ JOHANOVSKÁ, Marta. Československý Červený kříž za míru a za války. Praha, 1946, s. 1.

Organizační struktura ČSČK se začala formovat hned záhy po jeho vzniku. Tehdy byl utvořen poradní orgán s 24 členy, tzv. Hlavní stan, v němž se v prvopočátku soustředily významné osobnosti tehdejší společenské scény jako kupříkladu Hana Benešová, Naděžda Kramářová či biskup Václav Frindt a dále především lidé ze sociálně-hygienického odvětví. Komunistická propaganda mimochodem později Červený kříž nařkla z toho, že v poradním orgánu chyběli zástupci dělnictva, tedy ti, kdož by dle ní skutečně zastupovali zájmy nejohroženějších.¹⁷⁹

V rámci organizace byla taktéž vytvořena bohatá síť spolků, působících na celém území republiky. Pro představu v roce 1920 fungovalo na území Čech okolo 172 spolků ČSČK, na Moravě 66 spolků, na Slovensku 63 a na celé Podkarpatské Rusi existovaly pouze 4 spolky se 400 členy, což můžeme považovat za opravdu nízký počet, avšak s ohledem na krátké setrvání v rámci republiky za pochopitelný. Pro komparaci jen v Čechách se k ČSČK hlásilo 100 000 členů.¹⁸⁰

Již rok od vytvoření organizace byla spuštěna mediální propagace v podobě měsíčníku *Zprávy Československého Červeného kříže*, jehož cílem bylo seznamovat širokou veřejnost s dobročinnými projekty a s preventivními radami. Organizace se dále veřejnosti prezentovala skrze zdravotnický měsíčník ČSČK *Zdraví lidu*, v nichž referovala o různých nemocech a obtížích a radila, jak se jim vyhýbat. Časopis dokonce doplňovala rubrika dotazů čtenářů, na něž odpovídali lékaři. V rámci měsíčníku z roku 1927 kupříkladu již poměrně hojně informovala o škodlivosti alkoholu nejen při běžných činnostech, ale i během sportu či jízdy autem.¹⁸¹

Náplň činnosti organizace spočívala především v dobročinných projektech, jež měly podobu materiální či finanční pomoci, tedy staveb a rekonstrukcí nemocnic, ústavů pro děti a postižené, škol, dispenzářů či veřejných jídelen, a pomoci výchovně-osvětové, jež lidi naopak vedla k prevenci a nejmenším pak pomáhala v přístupu ke vzdělání. Akce ČSČK mířily hlavně k nejzranitelnějším skupinám obyvatel, tedy k chudým hladovým lidem, dětem, mladistvým, těhotným ženám, postiženým a nemocným, přičemž nejvyšší procento potřebných se soustřeďovalo na Slovensku a zvláště v Podkarpatské Rusi, o níž budeme hlouběji mluvit v následující kapitole.¹⁸²

¹⁷⁹ VANÍČEK, František. Československý Červený kříž. In: *Praktický lékař: Přehled činnosti pěti největších zdravotních spolků sdružených v Ústředí*. Praha, 1927, s. 795.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 796.

¹⁸² KOŽMINOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus: Práce a život lidu*. Praha, 1922, s. 26–27.

Aktivity organizace se však neomezovaly pouze na humanitární projekty a přímou pomoc postiženým chudobou, ČSČK od počátku své působnosti poskytoval bohatý edukační program, jenž měl v jednotlivých regionech šířit osvětu. Ve dvacátých a třicátých letech se organizace zaměřovala především na vštěpování nutnosti správné hygieny, jejímž dodržováním lze předejít řadě nemocí a problémů. Též se snažila vznést osvětu do správného stravování a péče o matku a dítě. Později, po skončení druhé světové války, se ČSČK ve své výchovné činnosti zaměřil s mnohem větším důrazem na oblast, jež drtila zdraví a životy lidí stejnou, ne-li větší měrou, a to na boj proti alkoholismu.¹⁸³ Ač problematika nadměrného pití nebyla nikterak neznámá ani za první republiky, o fatálních společenských důsledcích alkoholismu ČSČK referoval důsledněji až v padesátých letech, kdy se stal tehdy jednou z mála organizací poukazujících na tento jev.¹⁸⁴

Dobročinné aktivity ČSČK se ovšem neselektovaly vždy jen s pozitivními reakcemi. Negativních ohlasů, zvláště od autorů píšících po roce 1948, se na organizaci sneslo poměrně velké množství, obzvláště s ohledem na údajnou politizaci při výběru obětí, kterým se pomáhalo. Avšak toto téma budeme podrobněji reflektovat později.

3.2.2 Československý Červený kříž na Podkarpatské Rusi

Na činnost ČSČK v nejuvýchodnějším regionu Československa naráží doboví autoři popisující životní úroveň Rusínů velice často, neboť žádná jiná nevládní instituce nevěnovala tolik úsilí a prostředků, aby zdejší kraj pozvedla. Jak lze snadno usoudit, ČSČK intervenoval v oblastech, kam vládní politika příliš nedosáhla nebo jen v omezené míře.

Zahájení činnosti speciální Divize ČSČK v Mukačevu datujeme k roku 1920, kdy vzhledem k nepříznivé epidemiologické situaci šířícího se skvrnitého tyfu z východu byla započata bezpečnostní akce. Ta spočívala ve vytvoření speciálního ochranného pásma, jež mělo za úkol zamezit dalšímu rozptýlování infekce. Avšak ještě před oficiálním zřízením podkarpatoruské Divize již od roku 1919 operovaly na Podkarpatské Rusi první oddíly čerstvě zformovaného ČSČK, jejichž prvotním úkolem bylo poskytnout neodkladnou humanitární pomoc zdecimovanému obyvatelstvu. Až utvoření podkarpatoruské divize v roce 1920 vneslo do aktivit organizace nutný řád a lepší strukturu. Divize pod sebou zprvu koncentrovala pouhé

¹⁸³ KELIŠ, Jaroslav. *Československý červený kříž v boji proti alkoholismu*. Praha, 1957, s. 6–7.

¹⁸⁴ V souvislosti s problematikou pití spustil ČSČK řadu edukačních programů nejen na školách, ale i na různých pracovištích a v továrnách, aby seznámil studenty a pracovníky s nebezpečnými dopady alkoholismu. (Tamtéž.).

4 spolky s cca 400 členy,¹⁸⁵ kteří se v rámci jednotlivých oddílů zabývali různorodou pomocí, přičemž ani na Podkarpatské Rusi se jádro činnosti nikterak výrazněji nelišilo od zbytku republiky. Priority se nadále zakládaly na sociálně-zdravotní podpoře především dětí, mladistvých a žen, zdravotní péči a hygienické edukaci. Popularitu organizace mimo jiné dokládá konstantně se zvyšující počet členů, jichž v roce 1927 působilo v rámci 40 spolků přibližně 6500, tedy zhruba 16krát tolik.¹⁸⁶

Poválečná situace v podkarpatském regionu vyžadovala kromě pomoci s infekčními chorobami zejména urychlené řešení nedostatku základních věcí, šatstva a potravin. V prvních měsících tak převažovaly zejména akce stravovací, ošacovací a starost o sirotky. Až později byla do činnosti zahrnuta podpora a péče stabilnějšího a dlouhodobého rázu. Jak jsme výše uvedli, naprosto kritická se i přes snahu československých orgánů jevila péče o infekčně nemocné a celkově nedostatečná obrana proti epidemiím.¹⁸⁷

Velkou činnost, zájem a připravenost v tomto ohledu prokázal zdravotnický odbor při ČSČK, který zahájil realizaci dobročinných projektů v oblasti zdravotnictví velmi záhy po připojení k Československu, kdy organizace pomáhala při již zmiňované epidemii skvrnitého tyfu. S ohledem na tamní nedostatečnou síť infekčních zařízení inicioval ČSČK stavbu menší nemocnice v Chustu, kapacitně vybavenou 60 lůžky, která byla zprovozněna v roce 1921. Ta měla poskytnout v případě epidemie péči obyvatelům celé jihovýchodní části Podkarpatské Rusi. Chustská nemocnice si postupem času mezi některými novináři, autory a vědci vydobyla velice dobré hodnocení. Kupříkladu Kožminová již k roku 1922 ve své etnografické studii popisovala nemocnici jako prvotřídní infekční zařízení.¹⁸⁸ Ve stejném roce otevřela humanitární organizace za podpory referátu ochrany zdraví¹⁸⁹ rovněž malé infekční nemocničky ve městě Svaljava s kapacitou 20 lůžek a ve městě Brustura. Ze statistiky z roku 1926 víme, že organizace ve zdravotnických zařízeních a nemocnicích pomáhala přibližně 5500 nemocným.¹⁹⁰

Kromě zřizování nemocnic, jež vyžadovalo čas, zajišťoval ČSČK zdravotnickou péči na Slovensku a zvláště na Podkarpatské Rusi v tzv. dispenzářích, tedy bezplatných zdravotních poradnách a ordinacích, v nichž mohli pacienti zdarma získat nejen základní

¹⁸⁵ VANÍČEK, František. Československý Červený kříž. In: *Praktický lékař: Přehled činnosti pěti největších zdravotních spolků sdružených v Ústředí*. Praha, 1927, s. 795.

¹⁸⁶ Ze zprávy o činnosti poradního sboru pro péči o mládež na Podkarpatské Rusi za rok 1926. In: *Péče o mládež*. Praha, 1927, s. 215

¹⁸⁷ KOŽMINOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus: Práce a život lidu*. Praha, 1922, s. 26–27.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Později referát veřejného zdravotnictví a tělovýchovy. (Tamtéž.).

¹⁹⁰ VANÍČEK, František. Československý Červený kříž. In: *Praktický lékař: Přehled činnosti pěti největších zdravotních spolků sdružených v Ústředí*. Praha, 1927, s. 796.

ošetření, ale případně i léky. Z iniciativy ČSČK byla dokonce zřízena v horské oblasti stomatologická poradna, jejíž snahou bylo rozšířit povědomí o nutnosti péče o chrup i v méně přístupných místech. Zubní poradny a ordinace pak doplňovaly různé preventivní programy opět organizované ČSČK.¹⁹¹

I přes snahu československých úřadů i ČSČK na počátku 20. let urychleně řešit nedostatek kvalitních zdravotnických zařízení, nemocnic a poraden řada oblastí nadále postrádala základní lékařskou péči. Ústředí ČSČK tedy přizvalo ke spolupráci Dorost Červeného kříže, s nímž se proto uchýlilo k vyslání několika sanitárních vlaků do nejdlehlých regionů, které poskytovaly nejnutnější lékařskou pomoc včetně rad, léků a očkování. Nejaktivněji pomáhala organizace na Podkarpatské Rusi v oblasti zdravotnictví v prvních dvou letech po připojení, kdy dodávala do tamních nemocnic a dispenzářů potřebné zdravotnické vybavení, sanitární materiál, včetně prádla a šatstva.¹⁹²

Další aktivity ČSČK opět ve spolupráci s americkou odnoží Dorostu na Podkarpatské Rusi směřovaly převážně do oblasti výchovy a prevence, v níž byla organizace obzvlášť činná. Jádrem programu tkvělo v pořádání různých vzdělávacích akcí zábavného typu, jež měly hlavně v dětech vzbudit zájem o vlastní zdraví. Za tímto účelem pořádal Dorost ČSČK v zapadlých regionech pravidelné programy. Jedním z nich byl kupříkladu herně pojatý projekt tzv. *Boj o dobré zdraví*.¹⁹³ Projekt si kladl za cíl přiblížit dětem hygienickou péči o sebe sama a zdůraznit její nutnost. Děti se v rámci hry učily čistit si zuby, užívat správně mýdlo apod. Na jaře 1921 zde též organizoval slavnost pojmenovanou *Pro zdraví lidu*, jejímž cílem bylo oslavit jak člověka a jeho humánní podstatu, tak i jeho fyzické zdraví. Výchovně-vzdělávací programy též neopomíjely důležitou součást zdraví, ústní hygienu. Ta byla bohužel ve 20. letech zanedbávána v celé republice, o to hůře se jevila situace zubní prevence na Podkarpatské Rusi. ČSČK tedy i zde spustil preventivní program cílený předně do škol *Péče o chrup mládeže*. Dorost fungující pod hlavičkou ČSČK, jak kupříkladu referuje František Vaniček ve svém článku, se dále podílel v první polovině 20. let na různých materiálních sbírkách, přivázel do odlehlých regionů šatstvo či vybrané knihy nebo inicioval výstavbu hřišť, sprch a toalet.¹⁹⁴

V prvních letech dvacetiletí spolu s československým Dorostem hojně intervenoval na Podkarpatské Rusi rovněž americký Dorost amerického Červeného kříže, jenž se soustředil především na podporu dětí a sirotků. Jim kupříkladu rekonstruoval domy nebo jim zajišťoval

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² KOŽMINOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus: Práce a život lidu*. Praha, 1922, s. 27.

¹⁹³ VANÍČEK, František. Československý Červený kříž. In: *Praktický lékař: Přehled činnosti pěti největších zdravotních spolků sdružených v Ústředí*. Praha, 1927, s. 798.

¹⁹⁴ Tamtéž.

lázeňské pobyty. Z vlastních zdrojů tamním dětem postavil dětské centrum v Mukačevu a v Berehovu, kde rovněž vznikl dispenzář a poradna pro matky s dětmi, řízená Miss Awerysmanthovou.¹⁹⁵ Právě existenci poraden pro těhotné a matky, jakožto důležitý krok v osvětě, kvitovala řada československých lékařů, mezi nimi Dr. František Ulman, jenž v krátkém článku *Československý Červený kříž* komentoval jeho činnost.¹⁹⁶

Mateřské poradny dle jeho slov pomáhaly výrazně snížit novorozeneckou úmrtnost i úmrtnost rodiček. Více než samotnou zdravotní péči však poskytovaly hlavně edukaci a praktické rady ohledně správné životosprávy, hygieny, péče o malé dítě a samozřejmě prevence proti nemocem. Jak tvrdí Ulman, novinkou v péči o těhotné, s níž se tamní ženy doposud nesetkaly, byly pravidelné návštěvy lékařů u těhotných žen v domácnosti.¹⁹⁷

ČSČK taktéž vzhledem k podkarpatskému příznivému klimatu a vzduchu inicioval a financoval vybudování letních ozdravoven orientovaných převážně na děti a mladistvé. Zatímco české děti jezdily odpočívat do východních oblastí naší republiky na Slovensko a Rus, ČSČK naopak zajišťoval výjezdy podkarpatorských dětí do ozdravoven v Čechách. Jejich první výjezd se uskutečnil v roce 1923. Na Podkarpatské Rusi směřovali nemocní převážně do tenkrát populární ozdravovny ve Svaljavě. Další prázdninová osada pro děti rachitické a málo vyživené byla zřízena v Antalovcích. Zde se pracovníci starali o přibližně 35 dětí s oslabenou imunitou.¹⁹⁸ Větší zdravotní osadu, v níž trávili malí pacienti letní prázdniny, financoval ČSČK za štědré finanční podpory Masarykovy ligy proti tuberkulóze v obci Poljana v horách. Do léčebny byly umístěny především děti těžce zesláblé a vysílené, u nichž se dala předpokládat větší náchylnost k tuberkulóze, a děti trpící skrytou chronickou tuberkulózou.¹⁹⁹

Masarykova liga proti tuberkulóze ve spolupráci s ČSČK taktéž spoluorganizovala a spolufinancovala v roce 1924 provoz tří dětských zdravotnických kolonií v obcích Jasiňa a Rachiv. Funkce pobytu však tentokrát nespočívala ani tolik v léčbě, ale především v edukaci a výchově k prevenci.²⁰⁰

Přední zájem organizace o děti se projevoval i finanční podporou a vydržováním některých dětských ústavů a domovů jako kupříkladu v případě dětského ústavu pro opuštěné děti

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ ULMAN, František. Československý Červený kříž na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus*. Praha, 1936, s. 164–167.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Z činnosti Divise Československého Červeného kříže pro Podkarpatskou Rus v Mukačevě. In: *Péče o mládež*. Praha, 1925, s. 27.

¹⁹⁹ FRANTÁL, Josef. Otázka sociální péče na Podkarpatské Rusi. In: *Péče o mládež*. 1927, s. 217.

²⁰⁰ Z činnosti Divise čs. Červeného kříže pro Podkarpatskou Rus v Mukačevě. In: *Péče o mládež*. Praha, 1925, s. 26.

v Mukačevu, jehož chod finančně zajišťoval po dobu 6 měsíců. Stejně tak se organizace podílela na výstavbě dětského domova v Marmarošské oblasti. Dále ČSČK finančně podporoval dětský domov v obci Nerešnica, kde pro ilustraci v roce 1927 pobývalo okolo 43 dětí.²⁰¹

Kromě hojné podpory dětí, slaboduchých a postižených si organizace od roku 1922 vzala pod patronát i spolek Československá ochrana matek, jenž zřizoval po celém území republiky poradny pro matky s dětmi. V rámci tohoto spolku vznikala průběžně v prvních 6 letech společné republiky i řada útulků pro rodičky a jesle v nemocnicích. Mateřské poradny se u matek těšily mimořádné oblibě, neboť k roku 1927 jich na Podkarpatské Rusi evidujeme okolo 14, čemuž dle dobových statistik odpovídá 16 551 ošetřených případů, přičemž síť poraden se neustále rozšiřovala. Od roku 1924 přibýly v oblasti další čtyři.²⁰²

Pozornost si jistě zaslouží i investice do stravovacích a ošacovacích akcí, jež pořádal ČSČK prakticky po celé období první republiky, kdy nejčastěji poskytoval oblečení a stravu v podzimních měsících před příchodem zimy. Akce byly primárně zaměřeny na děti pocházející z nejhudších poměrů a děti nezaměstnaných rodičů. Avšak v roce 1920, kdy stravovací programy začínaly, byla spuštěna vyživovací akce, zahrnující všechny děti do 6 let, nemocné a podvyživené děti, kojící a těhotné ženy. Jim organizace umožnila plně hrazené jídlo po dobu jednoho roku ve veřejných jídelnách. K jídlu se nejčastěji podávala teplá polévka a suchary. Tímto způsobem se organizaci úspěšně podařilo navýšit počet návštěvníků jídelen a alespoň částečně snížit podíl nedostatečného přísunu jídla.²⁰³ Citovaný humanitární projekt byl kromě vlastního rozpočtu ČSČK taktéž spolufinancován Hooverovou akcí.²⁰⁴

Celkově k roku 1927 evidujeme dle zprávy o činnosti zemského poradního sboru zhruba 74 stravovacích stanic, jež k témuž roku zajistily 516 359 porcí jídla, jejichž náklady překročily sumu 833 236 Kčs, přičemž k této ceně byly rovněž připočteny náklady na zřízení a stavbu některých stravovacích stanic.²⁰⁵ Přibližný počet strážníku odhadují dobové statistiky na zhruba 30 000. Veřejné kuchyně postupně vznikaly ve všech koutech Rusi, aby tak zajistily

²⁰¹ Ze zprávy o činnosti poradního sboru pro péči o mládež na Podkarpatské Rusi za rok 1926. In: *Péče o mládež*. Praha, 1927, s. 215.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ KOŽMINOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus: Práce a život lidu*. Praha, 1922, s. 27.

²⁰⁴ Hooverova akce: Herbert Hoover (1874–1964) byl americký podnikatel a filantrop, jenž se během první světové války aktivně zabýval humanitární činností a pomocí postiženým válkou v Evropě, zejména dětem. Odhaduje se, že jen v Československu jeho finanční příděly do roku cca 1921 pomohly až 200 000 dětem. (ULMAN, František. Československý Červený kříž na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus*. Praha, 1936, s. 164–167.).

²⁰⁵ Ze zprávy o činnosti poradního sboru pro péči o mládež na Podkarpatské Rusi za rok 1926. In: *Péče o mládež*. Praha, 1927, s. 215.

nejchudším rovnocenný přístup ke stravě. V roce 1925 přibyly kupříkladu v obcích Volovoje, Těrešva a Velké Berezné a jejich počet se v následujících letech dále zvyšoval. Jen pro zajímavost během let 1926/1927 jich vzniklo dalších 6.²⁰⁶

Jak předchozí řádky ukazují, činnost ČSČK netkvěla pouze v zajištění základní jednorázové pomoci, avšak lze ji charakterizovat jako velice rozmanitou a časově různorodou, jejíž blahodárny účinek, zejména u dětí a sirotků, často přetrvával mnoho let a pozitivně ovlivnil jejich dospělost. Za příklad dlouhodobější kontinuální podpory dětí a mladistvých lze považovat z jedné strany výstavbu a finanční podporu sirotčinců, dětských domovů a prázdninových ozdravoven, ze strany druhé různé učební akce, jejichž úkolem bylo motivovat mladistvé k výběru budoucího povolání.²⁰⁷ Například v Mukačevu vzniklo na začátku 20. let učiliště pro tzv. mravně vadné dívky. Ty se v něm připravovaly na práci dámských krejčovských. Dalším projektem, jenž jistě stojí za povšimnutí, bylo přemísťování ukrajinských sirotků do českých rodin. Organizace se takto postarala k roku 1927 o zhruba 500 mladistvých sirotků, především chlapců, jež umístila do běžných rodin, případně do dětských domovů v Čechách, aby jim tak byla zajištěna lepší perspektiva do budoucnosti.²⁰⁸

²⁰⁶ Z činnosti divise Československého Červeného kříže pro Podkarpatskou Rus v Mukačevě. In: *Péče o mládež*. Praha, 1925, s. 26.

²⁰⁷ VANÍČEK, František. Československý Červený kříž. In: *Praktický lékař: Přehled činnosti pěti největších zdravotních spolků sdružených v Ústředí*. Praha, 1927, s. 796.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 798.

4. Vybraná kritika československé zdravotně-sociální politiky a působení humanitárních organizací

4.1 Zdravotní a sociální péče prizmatem československých autorů

V předcházejících částech jsme čtenáři naznačili boj československých úřadů a dobročinných spolků s chudobou a zaostalostí na Podkarpatské Rusi. Tato kapitola se bude snažit zachytit osobní reflexe autorů z řad Čechoslováků k dané problematice. Opět akcentujeme skutečnost, že textů, jež by kriticky hodnotily zdravotně-sociální politiku, vzniklo bohužel velmi málo, přičemž většina z nich nekomentuje politiku v oblasti zdravotnictví, ale zabývá se spíše ekonomickou situací podkarpatského obyvatelstva. S ohledem na skutečně malé množství materiálů pojednávajících o našem tématu vnímáme proto následující svědectví jako velice cenná a důležitá.

Z československého prostředí jednoznačně nejostřejší kritika podkarpatských poměrů zaznívá z úst Ivana Olbrachta, v jehož hodnocení se projevuje autorovo silné levicové prosociální myšlení. „*Na podkarpatské vesnici je zle,*“ pronesl v jedné z kapitol své knihy *Hory a staletí* a svoji myšlenku na následujících řádcích dál rozvedl.²⁰⁹

Publicista ani tak nehodnotil stav zdravotnických či sociálních služeb, trnem v oku mu byly především špatné pracovní podmínky pro Rusíny, jež jim zabraňovaly v solidním výdělku. Ty vláda podstatně zhoršila dle autora především zavedením vysokých železničních tarifů na dřevařství, které vedly k výraznému snížení produkce dřeva. Řada místních obyvatel, jež byla zvyklá celý život pracovat v lesích a produkci dřeva následně dovážet do Uher, přišla o obživu. Stejně tak bylo, vzhledem k celní válce ČSR s Maďarskem, obyvatelům zakázáno dojíždět za prací do Uherska, Sedmihradska, Haliče či Bosny, kam kdysi tisíce Rusínů cyklicky mířily za živobytím.²¹⁰

Nedostatek práce logicky snižoval životní úroveň a vedl k oprávněné nespokojenosti, sociálním nepokojům a celkové nepopularitě Čechů. Ze slov místních dělníků tak čím dále častěji zaznívaly hlasy po návratu uherské vlády. Čeští četníci se nikterak chápavě a empaticky neprojevovali ani při častých sociálních bouřích, kdy byl nezřídka někdo

²⁰⁹ OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha, 1953, s. 16.

²¹⁰ Tamtéž.

z protestujících zraněn či dokonce zabit.²¹¹ Problémy činila Rusínům i přehnaná a pro tamní obyvatele často nesrozumitelná byrokracie v podobě různých předpisů a nařízení, při jejichž nesplnění na ně doléhaly pokuty a exekuce. Toto vše dle Olbrachta vytvářelo mozaiku všeobecné nespokojenosti, jíž však československá vláda nevěnovala dostatečnou pozornost.²¹²

Ivan Olbracht však nebyl jediným československým literátem, jenž kromě kritiky československé politiky upozorňoval na mnohdy zoufalé životní podmínky Rusínů. Podobně tíživá reflexe a zármutek nad osudem Rusínů se též objevuje kupříkladu v básních Jaromíra Hořce, či Jaroslava Zatloukala.²¹³ Zde bychom mimochodem rádi opět odkázali na velmi zdařilou diplomovou práci Veroniky Laufkové, pojmenovanou *Prostor Zakarpatska v československém literárním prostoru*, kde se o sociální problematice rovněž zmiňuje.²¹⁴ Vraťme se však ke kritickým pohledům spisovatelů, jejichž slova na adresu nevhodné hospodářské politiky potvrzují též ukrajinští historici, například Dmytro Danyljuk, Lesja Kovač či historik z maďarského prostředí Marian Tokar.

Spolu s Olbrachtem se kupříkladu shodují na fatálních důsledcích výše zmíněné snížené produkce dřeva, ovšem svoji kritiku rovněž doplňují slovy o malých investicích do místních továren a podniků, protlačování československých produktů na úkor regionálních a o celkově koloniálním charakteru československé hospodářské politiky.²¹⁵ Nastíněnou situaci mimochodem dobře dokumentuje film režiséra V. Vančury z roku 1934 *Marijka Nevěrnice*.²¹⁶ Předěšlé pohledy tak signalizují, že hlavní snaha vlády tkvěla předně ve snaze situaci stabilizovat než naslouchat lidem a problémy skutečně zlepšit. Vyvstává tedy otázka, z čeho pražský nezájem a mnohdy i chybná politika pramenily? Olbracht a kupříkladu lékař a publicista František Ulman se shodují v tom, že jistý podíl lhostejnosti tkvěl v neporozumění tamním životním realitám a problémům. Vláda na jednu stranu ve spolupráci s dobročinnými

²¹¹ K roku 1925 evidujeme zastřelení jedné ženy při demonstraci. (POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha, 2005, s. 326.)

²¹² OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha, 1953, s. 135–159.

²¹³ ZATLOUKAL, Jaroslav. *Vítr z Polonin*. Praha, 2000.

HOŘEC, Jaromír, HOŘEC, Jaromír. *Chléb na stole*. Praha, 1998.

²¹⁴ LAUFKOVÁ, Veronika. *Prostor Zakarpatska v českém literárním prostoru*. Praha, 2012. Diplomová práce. Pedagogická fakulta UK, Katedra české literatury. Vedoucí práce PhDr. Josef Peterka, CSc.

²¹⁵ ДАНИЛЮК, Дмитро. *Історія Закарпаття: Навчальний посібник з краєзнавства*. Ужгород, 2013, s. 173–181.

ТОКАР, Маріан. Чілла ФЕДИНЕЦЬ. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 63–67.

КОВАЧ, Леся. Суспільно-політичний розвиток Закарпаття у міжвоєнний період в оцінках вітчизняних і зарубіжних науковців. *Наукові записки*. 2012 [cit. 2019-05-27].

²¹⁶ Film vznikl podle námětu Ivana Olbrachta, který si v něm dokonce zahrál. Velmi věrohodně zobrazuje špatné sociální a ekonomické poměry, jež v oblasti panovaly. Ukazuje nejen bídu a chudobu podkarpatského regionu, ale současně naráží na šikanu a vykořisťování místních lidí ze strany československých úřadů a společností, např. ve formě včasného nevyplácení mzdy. (*Marijka nevěrnice* [film]. Režie Vladislav Vančura. Československo, 1934.)

organizacemi velmi aktivně budovala na Podkarpatské Rusi nemocnice, dispenzáře, veřejné stravovny a dětské domovy, avšak z druhého úhlu pohledu se podstatně méně zabývala otázkou zaměstnanosti, špatných platových podmínek²¹⁷, vykořisťování zaměstnanců apod. Dle slov Ivana Olbrachta, nečinnost československé vlády v oblasti chabých ekonomických vyhlídek, jež se kdykoliv mohly proměnit ve skutečný hlad, drtila podkarpatský venkov více než nedostavěná kanalizace či nedostatek nemocnic.²¹⁸

Stejný argument později obratně použila komunistická propaganda, podle níž byly zdravotně-sociální intervence, ať již v podobě stavby nemocnic či vyživovacích akcí, jen ubohou náplastí, která měla zastřít skutečné potíže. Komunisté rovněž kritizovali prvorepublikovou vládu za to, že klíčová zdravotnická zařízení, jako kupříkladu poradny pro matky a děti, byly spravovány dobrovolnickými organizacemi. Jejich chod tak nezajišťoval sám stát, jenž tato zařízení taktéž nedotoval. Pro ilustraci uvádí neznámý autor kratšího poučovacího textu „Československý červený kříž 1919–1948“²¹⁹ příklad slovenských a podkarpatských zapadlých regionů, v nichž dobročinné organizace počátkem 30. let kvůli nedostatku financí poradny pro matky a děti hromadně zavíraly. Dle úsudku autora by patrně v případě dohledu a správy státu k takovému postupu nedošlo.²²⁰

Komunisté nehodnotili negativně pouze státní aparát, nýbrž, jak jsme naznačili výše, komentovali i činnost Československého červeného kříže. Organizaci vytýkali zejména zmiňovaný nerovný výběr potřebných, ovlivněný tehdejšími politickými kurzy ČSR. Ten se měl kupříkladu výrazně projevit, jak píše neznámý autor, těsně před počátkem druhé světové války. Tehdy údajně neposkytnul ČSČK ani bazální pomoc lidem prchajícím před nacistickým režimem v Rakousku a v Německu. Autor rovněž kriticky poukázal na nečinné přihlížení během občanské války ve Španělsku, kdy československá vláda měla znemožnit pořádání materiálních sbírek na pomoc Španělům, přičemž ČSČK nikterak nepůsobil na vládu, aby toto rozhodnutí přehodnotila, naopak měl dle slov autora podpořit frankistické síly, jež dokonce hostil v ČSR.²²¹ Tyto komentáře je ovšem s ohledem na kontext doby (1952) nutné brát s velkou dávkou opatrnosti.

Jedním z dalších bodů ostré kritiky organizace byla, zejména na Podkarpatské Rusi, nedostatečná sociální a ekonomická podpora. Tu autor článku označil za příliš nahodilou a

²¹⁷ Mnohdy se stávalo, že peníze nebyly dělníkům vyplaceny po dobu několika měsíců. (OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha, 1953, s. 17.).

²¹⁸ Tamtéž.

²¹⁹ *Československý Červený kříž 1919-1948*. Praha, 1952, s. 12.

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ Tamtéž, s. 9.

rozdrobenou na to, aby mohla být ze strany ČSČK myšlena vážně. Nelze tudíž dle jeho slov mluvit o skutečné potřebné pomoci, ovšem spíše o snaze organizace o dobrou sebe prezentaci.²²² Autor však do větších podrobností již nezachází a neseznamuje čtenáře s konkrétními příklady, v nichž by organizace poskytovala příliš nízkou podporu či ji dokonce opomíjela. Ideologická rovina zde zkrátka jednoznačně zvítězila nad faktickým politicky nezabarveným přístupem.²²³

Vůči některým postupům ČSČK se vymezoval v článku *Československý červený kříž na Podkarpatské Rusi* i lékař Dr. F. Ulman, jenž jako jeden z mála tehdejších autorů píšících o poměrech v regionu popsal některé sporné momenty velmi důvěryhodně a svůj komentář doplnil zajímavými osobními postřehy, jež vybízejí k zamyšlení.²²⁴ Ulman se v textu velice pozitivně vyjadřuje o nutných zdravotnických intervencích, jimiž se ČSČK výrazně podařilo zlepšit situaci na Podkarpatské Rusi, ať již v podobě stabilizace epidemických stavů, snížení novorozenecké úmrtnosti či šíření osvěty v oblasti zdravotní prevence aj. Kriticky však hodnotil některé dlouhodobé akce sociálního rázu. Konkrétně dával Ulman za příklad vyživovací a ošacovací akce, při nichž dostávali místní obyvatelé potraviny a šatstvo zadarmo. Z jeho úhlu pohledu nebyly takové postupy v dlouhodobé pomoci příliš efektivní, neboť se skrze ně vytvářela tzv. „žebrácká mentalita“, kdy si lidé velmi rychle navykli na bezplatnou podporu, a neměli tudíž důvod se sami snažit. Československý stát tak v tomto ohledu Rusínům více škodil, neboť je tzv. demoralizoval. Aneb jak tvrdí autor v textu: „*Bídu Podkarpatské Rusi lze léčit jedině výchovou k práci a poskytnutím této práce.*“²²⁵

Skutečná pomoc by tedy dle Ulmana spočívala v tom, že by československé úřady a ČSČK více motivovaly lidi k práci a kupříkladu jim poskytovaly potraviny a šatstvo za odvedené povinnosti. Z druhé strany si ovšem Ulman dobře uvědomuje, že úkolem institucí s exekutivní mocí jako státní orgány a dobročinné spolky není zajišťovat a vytvářet lidem pracovní místa, neboť tato kompetence patří spíše do rukou trhu a dodává zároveň, že práce skýtá Podkarpatská Rus velmi mnoho. Chybí zde celková infrastruktura včetně silnic a cest, nemluvě o nutných rekonstrukcích, na něž je třeba dělníky.²²⁶

Ulmanova slova v leccčem potvrzoval i zdravotnický referent Josef Doškář. Jeho stručná kritika nastíněná v článku *Veřejné zdravotnictví v Podkarpatské Rusi* však více cílila na nefunkčnost státního aparátu než na smysl samotných humanitárních projektů.²²⁷ Doškář zprvu

²²² Tamtéž.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ ULMAN, František. Československý Červený kříž na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus*. Praha, 1936, s. 164–167.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ Tamtéž.

²²⁷ DOŠKÁŘ, Josef. *Veřejné zdravotnictví na Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1923, s. 176–183.

velice oceňoval humánnost a prohloubenost československých zákonů, jež měly prosazovat sociálně-zdravotní politiku na Rusi, avšak zároveň s menším pochopením upozorňoval na neschopnost úřadů náležitě uvádět právní normy do praxe, a tedy uskutečňovat humanitární projekty tak, jak byly původně zamýšleny.²²⁸

V kritice postupu neziskových organizací, případně úřadů zabývajících se sociální péčí v podkarpatském regionu můžeme najít ještě jeden zajímavý postřeh, jenž nám přinesl ve své krátké, ale výpravné zprávě autor Josef Šimek.²²⁹ Ačkoliv jádrem Šimkova zamyšlení není hodnocení zdravotních podmínek či sociální pomoci, čímž se lehce odchyluje od námi zkoumané problematiky, přesto text autora z našeho úhlu pohledu dobře demonstruje častý problém československých úřadů, a to jejich neznalost a nepochopení tamních reálií, jež se mnohdy projevovalo chybnými politickými kroky. Autor zde uvádí příklad složitého soužití podkarpatských obyvatel s romskou komunitou, která doslova živořila v chatrných obydlích zpravidla za většími městy, nejvíce za Mukačevem a Užhorodem.²³⁰

Palčivý problém této komunity spočíval předně v téměř úplné negramotnosti a nepřizpůsobivosti. Šimek v této souvislosti upozorňoval na urputnou snahu československých úřadů umísťovat romské děti do klasických škol, což se dle autorových slov nesetkávalo s příliš velkým úspěchem, jak u neromské, tak i dokonce romské komunity, neboť ke klasickému školnímu řádu nebyly romské děti odmalička vedeny, stejně tak jako nebyly vychovávány k poslušnosti. Jejich samotní rodiče ve vzdělání rovněž nespatovali žádný smysl a preferovali mít děti doma.²³¹

Šimek proto vzhledem ke specifčnosti romské nátury a způsobu života, k němuž je naprosto nutné přihlížet, velmi pozitivně kvitoval otevření ryze cikánské základní školy v Užhorodě v roce 1926. Škola se od zbylých vzdělávacích zařízení odlišovala, neboť měla zcela jinak nastavený režim vyučování, jež bylo více zaměřené na výuku hudby, tance či ruční práce, tedy na činnosti Romům dle autora velmi blízké. Jak píše zasvěceně Šimek, škola pro cikánské děti se v komunitě těšila velké oblibě a údajně ji navštěvovalo daleko více dětí, než byla budova sama schopna pojmout.²³²

Autor však též zdůraznil, že popularita školy netkvěla pouze v jejím volnějším režimu, avšak především ve snaze implementovat do výuky to nejhodnotnější, v čem romská nátura vyniká, a budovat tak tímto způsobem v malých dětech cikánskou hrdost a čest. Na

²²⁸ Tamtéž.

²²⁹ ŠIMEK, Josef. Škola pro cikánské děti v Užhorodě. In: *Úchylná mládež*. Praha, 1927, s. 134–137.

²³⁰ Sám autor popisoval poměry romských obyvatel v Užhorodu a jeho okolí. (Tamtéž.).

²³¹ Tamtéž, s. 134.

²³² Tamtéž, s. 136.

základě úspěšného příkladu tak Šimek dochází k závěru, že by se úřady měly více zaměřit na zkoumání a pochopení místních specifik, což by jim následně pomohlo činit adekvátní kroky jak školního, tak i sociálně-zdravotního charakteru.²³³

4.2 Zdravotní a sociální péče pohledem autorů ukrajinské/rusínské a sovětské provenience

Následující závěrečná podkapitola si klade za cíl nabídnout čtenáři pro komparaci vybrané pohledy z ukrajinského a sovětského prostředí. Je tedy jakýmsi dovětkem předchozí části, který nepřináší ucelený rozbor studií, jež by se komplexně zabývaly otázkou podkarpatského zdravotnictví. Naším záměrem bylo pouze představit některé postoje, jež zaznívaly v sovětských a ukrajinských textech a seznámit tak potencionální badatele s autory, již se tématu alespoň okrajově dotýkají.

Sledujeme-li s odstupem reflexe československé politiky v oblasti zdravotnictví a sociálních služeb, neujde naší pozornosti, jak málo materiálů bylo k danému tématu publikováno v ukrajinskojazyčném prostředí. Obecně lze shrnout, že veškerá námi probíraná kritika ze strany ukrajinských a sovětských historiků se zaobírá převážně ekonomickými a politicko-správními aspekty existence Podkarpatské Rusi v rámci republiky spíše než hodnocením zdravotnictví a sociálních služeb. Vyvstává tedy otázka, z jakého důvodu se sociální vyspělost obyvatel a zdravotní péče tolik nepromítly i do kritiky a výzkumu ukrajinských historiků. V odpovědi je třeba zohlednit fakt, že se hlavní zájem ukrajinských historiků především soustředil na nesplněné závazky československé vlády ohledně slibované autonomie. Tehdejší texty zkrátka velmi podrobně refletovaly politický vývoj, jenž dle ukrajinských zdrojů nedostatečně zohledňoval ukrajinské požadavky. Je třeba rovněž vzít v úvahu dobový poválečný kontext, jenž se nám z dnešního úhlu pohledu může zdát poněkud syrovější a méně zaměřený na výzkum životní úrovně a dalších sociálních otázek.

Letmé zmínky o námi zkoumaném fenoménu jsme tak postupně nalézali v rámci knih pojednávajících o souhrnných dějinách zakarpatského regionu. V nich se zpravidla tematika zdravotní a sociální péče objevovala v kapitolách věnovaných ekonomice a hospodářství. Cenný materiál pro nás v tomto ohledu kupříkladu představuje kniha z roku 2013 *Історія Закарпаття* (Dějiny Zakarpatí) Dmytra Danyljuka, jenž hodnocení kroků

²³³ Tamtéž.

československé vlády na Zakarpatí v průběhu první republiky zasvětil celou kapitolu.²³⁴ Největší část kromě otázky politické autonomie věnoval autor pochopitelně nerovnoměrné hospodářské politice, jež zapříčinila zvýšení počtu nezaměstnaných, větší pokles životní úrovně a z toho tedy plynoucí i větší nespokojenost. Nedostatečné investice a slabá ekonomická podpora regionu se dle slov autora projeví i na stavu zdravotnických služeb.²³⁵

Jeho pozornost se předně zaměřila na srovnávání úrovně zdravotnictví na Zakarpatí a v západních částech Československa, z něhož očekávaně vychází Čechy a Morava jako jednoznačně vyspělejší. Jako ilustrativní příklad uvádí Danyljuk statistiku dětské úmrtnosti z let 1928–1930, podle které nepřežilo první rok života v Čechách z 1000 dětí přibližně 28, 4, čemuž odpovídají necelá 3 %.²³⁶

Podstatně hůře, jak referoval Danyljuk, se jevila situace na Podkarpatské Rusi, kde se nedožilo prvních narozenin z 1000 dětí alarmujících 171, tedy šestinásobek zemřelých ve srovnání se stavem v Čechách. Vysoká dětská úmrtnost byla dle autorových slov dílem nedostatečných československých investic do tamního zdravotnictví, zejména do nových staveb, rekonstrukcí nemocnic a také do jejich kvality. Svůj pohled mimo jiné opíral o počet zdravotnických institucí z počátku 20. let, kdy v Čechách pod jednu nemocnici spadalo údajně 70 302 pacientů, kdežto na Zakarpatí měla jedna nemocnice pod sebou minimálně 151 000 lidí, což bylo opět dvojnásobné množství oproti západní části ČSR.²³⁷

Nutno podotknout, že zde ukrajinský historik příliš nepřihlíží k dobovému kontextu začátku roku 1920, kdy Podkarpatskou Rus spravovala československá administrativa jen rok. Malý počet lékařských zařízení, reprezentovaný pouze jedinou plně funkční nemocnicí v Užhorodě, lze tedy spíše přisoudit špatné politice předešlé uherské vlády, neboť jak jsme výše poznamenávali, v průběhu 20. let byla řada nemocnic a dispenzářů teprve vybudována. Tuto skutečnost však Danyljuk poněkud opomíjí a příliš nezdůrazňuje přínosy československého zdravotnictví v oblasti.²³⁸

Podobně negativně hodnotí zdravotně-sociální politiku i ostatní historici. Jmenujme alespoň současné historiky Lejsu Kovač či Mariana Tokara, kteří se oproti Danyljukovi méně vyjadřují ke zdravotnické otázce, více však akcentují zhoršené sociální a ekonomické prostředí a nezájem politiků tuto problematiku řešit.²³⁹ Snad nejostřejší kritika v tomto směru vyznívá z

²³⁴ ДАНИЛЮК, Дмитро. *Історія Закарпаття: Навчальний посібник з краєзнавства*. Ужгород, 2013, s. 173.

²³⁵ Tamtéž, s. 177–178.

²³⁶ Tamtéž, s. 179–180.

²³⁷ Tamtéž, s. 180.

²³⁸ Tamtéž.

²³⁹ ТОКАР, Маріан. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт, 2010, s. 63–67.

úst sovětského historika I. F. Jevsejeva v knize *Z dějin Zakarpatské Ukrajiny*, publikované roku 1956.²⁴⁰ Autorovo hodnocení se především soustředí na neutěšené sociální poměry, jež se dle Jevsejeva od dob Uherska nikterak nezlepšily. Československá politika naopak životní podmínky podkarpatského venkova skrze tvrdé ekonomicko-správní reformy reprezentované mimo jiné zvyšováním daní, neúměrnou byrokracií a z ní často pramenícími exekucemi ještě více ztížila. Autor dokonce čtenáře seznamuje s konkrétním příkladem z roku 1935 z podkarpatské vesnice Bilki, kde údajně neexistovala rodina, jež by nebyla zadlužená či přímo v exekuci.²⁴¹ Danou situaci rozšiřuje taktéž o velké množství nezaměstnaných, jimž stát dle jeho slov poskytl pramalou pomoc. Jevsejev neocenuje ani působení četných humanitárních spolků, neboť se nejednalo o snahu o vytvoření prostoru s akceptovatelnými životními podmínkami, ale spíše o pouhou náplast, jež měla na první pohled demonstrovat péči o lidi. Ve skutečnosti však politické kroky život podkarpatských vesnic nadále znesnadňovaly.²⁴²

Kritika i pozitivní reflexe aktivit humanitárních spolků na Zakarpatí, předně ČSČK, byla v ukrajinském, potažmo sovětském prostředí vcelku ojedinělá. V námi monitorovaných textech obecně na hodnocení nevládních organizací příliš nenarážíme, výjimku v tomto ohledu tvoří článek Natalii S. Vakuly s názvem *Червонохресному руху на Закарпатті-130 років. Сторінки історії* (Červenému kříži na Zakarpatí je 130 let. Stránky z historie), publikovaný v roce 1956. V něm autorka mapuje celou historii Červeného kříže v Podkarpatské Rusi od roku 1881²⁴³, přičemž se především soustředí na období v rámci Československa, kdy činnost organizace dosáhla svého vrcholu.²⁴⁴ Ve svém kratším pojednání N. Vakula na adresu ČSČK nešetří chválou a zdůrazňuje pozitivní aspekty mnohaleté práce organizace, jež dle slov autorky kraj neobyčejně pozvedla, obzvláště některé zdravotní obory, jako kupříkladu porodnictví. Právě péči spolků o těhotné a následně o matky a děti v podobě otevření státní školy pro porodní báby, zřízení dispenzářů, zvýšení nemocničních lůžek apod. Vakula velice vyzdvihuje a akcentuje jejich blahodárný význam pro místní obyvatele.²⁴⁵

КОВАЧ, Леся. Суспільно-політичний розвиток Закарпаття у міжвоєнний період в оцінках вітчизняних і зарубіжних науковців. *Наукові записки*. 2017 [cit. 2019-05-27].

²⁴⁰ JEVSEJEV, I. F. *Z dějin Zakarpatské Ukrajiny*. Praha, 1956.

²⁴¹ Tamtéž, s. 36.

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ ČSČK započal svoji činnost na Podkarpatské Rusi ještě za vlády Rakousko-Uherska, v roce 1881. (ВАКУЛА, Наталія. Червонохресному руху на Закарпатті-130 років. Сторінки історії. *Історія медицини*. [cit. 2019-05-30].

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ Tamtéž.

Závěr

Na předchozích stránkách jsme se pokusili zmapovat vývoj zdravotnictví a okrajově sociálních služeb na Podkarpatské Rusi během 20. let a poukázat tak na pokrok, jímž tato oblast prošla. Bohužel naši práci do jisté míry limitoval omezený počet materiálů, zejména v ukrajinské provenienci, ovšem téma nebylo příliš reflektováno ani samotnými Čechoslováky. Tematiku zdravotnictví a sociálních poměrů na Zakarpatí zkrátka předstihl zájem o otázky politicko-správního, ekonomického a kulturního charakteru, neboť ty se jevily dobovým novinářům, propagátorům a úředníkům jako poněkud zásadnější a pro obyvatele Čech, Moravy a Slovenska i přitažlivější. Důvod lze z našeho úhlu pohledu jistě spatřovat i v dobové mentalitě, jež se příliš nezaobírala životním stylem a podmínkami obyčejných lidí.

Domníváme se však, že materiály, z nichž jsme čerpali, nám dostatečně přiblížily stav zdravotních a sociálních služeb na Podkarpatské Rusi a vývoj těchto odvětví v průběhu 20. let.

S ohledem na fakt, v jakých podmínkách se nacházelo podkarpatské zdravotnictví po roce 1918²⁴⁶, lze s jistotou zaznamenat celkové zlepšení situace, jež kupříkladu dokládá množství nově otevřených nemocničních staveb a rekonstrukcí, přičemž hlavní vládní priorita tkvěla především ve snaze zabezpečit péči o infekčně nemocné a zaměřit se rovněž na vysokou dětskou a novorozeneckou úmrtnost, jež se projevovala kupříkladu během porodů. Ta se však v průběhu 20. let zkvalitněním péče mírně snížila.

Patrně nejvíce investic putovalo z vládní kasy do Mukačeva, kde byl u nemocnice pro připomínku vybudován tolik potřebný infekční pavilon, zprovozněný již v roce 1921. Samotná mukačevská nemocnice prošla postupně komplexní rekonstrukcí, včetně přístavby zcela nového chirurgického a pneumologického pavilonu. Ve městě současně vznikl ústav pro zmrzačené děti, slepce či pro děti s vrozenou příjicí. Renovovala se a stavěla nová zařízení ovšem i v jiných městech. Zopakujme alespoň tolikrát zmiňovanou státní školu pro porodní báby otevřenou v Užhorodě, jež zásluhou intenzivního porodnického kurzu výrazně posunula kupředu těhotenskou a porodnickou péči v kraji. Stranou nezůstala ani města Berehovo a Velká Sevljuš, jejichž nemocnice se během dvacátých let rozšířily o oddělení chirurgické a venerické. Z iniciativy Referátu veřejného zdraví byly též postupně uvedeny v provoz i poradny pro pacienty, zvláště pro matky s dětmi, tzv. dispenzáře. Jak lze vydedukovat, vládní administrativa se ve své modernizační politice převážně soustředila na větší města, v menších regionech na

²⁴⁶ O sociálních poměrech v regionu jsme hovořili v ústřední části studie. Viz s. 37.

základě našich zdrojů žádnou výstavbu nemocnice neiniciovala, ačkoliv tyto oblasti nemocniční lůžka kriticky postrádaly. Připomeňme pro komparaci, že na Podkarpatské Rusi připadal na jednu nemocnici dvojnásobný počet pacientů než v Čechách.

Tuto oblast tedy převzal do svých kompetencí neziskový sektor, reprezentovaný zejména Československým červeným křížem, bez jehož spoluúčasti by obyvatelé podhorských míst měli značně ztížený přístup k nemocniční péči. Neobyčejný přínos aktivit ČSČK na venkově dokládá kupříkladu stavba menších nemocniček infekčního rázu ve městech Chust, Svaljava a Brustura. Kromě těchto zařízení vznikla v odlehlých regionech za iniciativy i finančních dotací řada dispenzářů, zaměřujících se převážně na matky a děti. ČSČK si vzal taktéž pod patronát oblast, státní administrativou lehce opomíjenou, a to vzdělávání, prevenci a výchovu ke zdraví, jež se jevila vzhledem k velké sociální zaostalosti a špatné hygieně neméně důležitě. Vzdělávací programy byly předně zaměřeny na děti ve školách, letních táborech či v ozdravných zařízeních.

V hlavní části jsme pro ilustraci zmiňovali projekt organizovaný ve školách *Péče o chrup mládeže* či naopak akci orientovanou na děti a mládež na venkově *Boj o dobré zdraví*. Jak jsme již čtenářům výše referovali, činnost ČSČK se neomezovala pouze na zdravotnickou tematiku, avšak zabírala se podrobně i sociální problematikou, tedy konkrétně výstavbou veřejných vývařoven, domovů pro sirotky, finanční podporou dětských domovů i dlouhodobým poskytováním materiálních věcí (např. šatstva).

ČSČK ovšem nebyl jedinou humanitární organizací působící v oblastí zdravotnictví na Podkarpatské Rusi. Za připomínku jistě stojí Masarykova liga proti tuberkulóze, jež zřizovala taktéž ozdravovny a zdravotní kolonie pro děti, zvláště pro ty náchylnější k respiračním nemocem.

Na základě našeho rozboru je tedy možné shrnout, že se vládní politika na Zakarpatí neodmyslitelně doplňovala s neziskovým sektorem, bez jehož pomoci by zdravotní a sociální pomoc nebyla na Podkarpatské Rusi nikdy v takové míře rozšířena. Nedostatečné intervence ze strany státu vnímáme především v odlehlejších regionech a dále v oblasti výchovně-vzdělávací podpory a sociální pomoci, neboť v ní se profiloval zejména neziskový sektor. Příkladem mohou být zmiňované veřejné vývařovny (velice potřebné v prvních poválečných letech), jež, jak z našich zdrojů vyplývá, byly především zřizovány ČSČK, nikoli státními institucemi. Potřebná státní podpora se nedostávala ani mnohým dětským domovům, jež by patrně bez pravidelných finančních příspěvků ČSČK přestaly fungovat. Alespoň takový osud by pravděpodobně potkal dětský domov v obci Nerešnica. Problém dětských domovů a sirotčinců však nespočíval pouze ve finančním zajištění, ale i ve vedení a kontinuální práci na

rozvoji svěřenců. Na ní se opět velkou měrou podílel ČSČK, jenž do příslušných míst vysílal pravidelně své pedagogické a zdravotnické pracovníky, jak jsme mohli sledovat v případě akce pořádané v roce 1927, kdy bylo z iniciativy organizace několik podkarpatských sirotků přemístěno do českých ústavů a rodin.

Ačkoliv lze na základě naší práce konstatovat, že československá administrativa během 20. let nezřídila dostatečný počet zdravotnických zařízení, jež situace vyžadovala, nemůžeme zároveň tvrdit, že by se všechny revitalizované nemocnice automaticky vyznačovaly horší kvalitou. V textu jsme uváděli příklad úspěšně řízené nemocnice v Mukačevu. Pozitivnímu hodnocení z pohledu ukrajinské příručky *Документальна історія лікарні імені Андрія Новака в Ужгороді* (Dokumentární dějiny nemocnice Andrije Novaka v Užhorodě) se těšila i užhorodská městská nemocnice během československého vedení.²⁴⁷ Závěrem bychom rádi připomněli reflexi československé zdravotně-sociální politiky předně v československém, ale též i v ukrajinském prostředí. Také považujeme za nutné poznamenat, že v podstatě jakýkoliv námi probíraný text v souvislosti se zdravotně-sociální politikou nikdy neopomíná zmínit nevládní organizace jakožto důležitý činitel ve snaze rozšířit síť lékařské péče.

Na základě našeho rozboru v jádru práce můžeme zhodnotit, že českoslovenští autoři (např. Doškář, Lev, Koval', Kožminová či Mikulaninec) obecně hodnotili politické kroky a pokroky ve zdravotně-sociální sféře velmi pozitivně. Akcentovali zejména extrémně špatnou úroveň, jež předcházela připojení k Československu, a upozorňovali na nezáměr maďarských úřadů stav zlepšit. V komparaci s touto situací naopak vyzdvihovali velký posun, který nastal ve zdravotní péči ve 20. letech. Setkali jsme se dokonce i s tvrzeními (V. Lev), že to byli právě Češi, kdo přinesli na Podkarpatskou Rus ponětí o hygienických návycích a prevenci zdravotních problémů. Autoři se současně shodovali, že na příčiny tehdejších poměrů měly fatální vliv neuspokojivé sociální podmínky, prezentované nevzdělaností, chudobou a celkovou zaostalostí obyvatel. V tomto směru se dle zdrojů Čechoslovákům podařil úspěch díky snížení negramotnosti a vnesení osvěty mezi obyčejné obyvatele, na čemž se výrazným způsobem podílely dobročinné organizace, hl. ČSČK. Příznivého výsledku bylo dosaženo zejména pomocí preventivních programů a dispenzářů.

Námi probíraní autoři nikterak vládní intervence v oblasti zdravotnictví nesnižovali ani kriticky nehodnotili. Z materiálů taktéž vyplývá, že docílení srovnatelné úrovně na Podkarpatské Rusi se zbytkem Československa vyžadovalo především čas, trpělivost,

²⁴⁷ ТУРАК, Йосип. *Документальна історія лікарні імені Андрія Новака в Ужгороді: Розвиток та діяльність лікарні під керівництвом Андрія Новака (1874–1928)*. Ужгород, 2016.

navyšování gramotnosti a pokračování rozsáhlé přeměny tamního zdravotnictví. Kritické ohlasy směrem k prvorepublikové politice zdravotnictví a sociálních služeb zaznamenáváme až takřka o 3 dekády později, kdy se proti ní ostře vymezovala komunistická propaganda, přičemž její výtky směřovaly zejména na nedostatečnou sociální podporu a neuspokojivý počet ordinací a poraden. Avšak, jak bylo v práci řečeno, mnohem větší kritice komunistů byla vystavena činnost ČSČK, jež měla být údajně řízena prozápadními kapitalistickými silami.

Ač u dobových autorů problematika zdravotnické politiky na Zakarpatí nevyvolávala tak negativní reakce, podstatně hůře hodnotili někteří autoři (Olbracht, Lev, Skýpala) sociální podmínky tamního venkovského lidu, jež vycházely dle jejich slov z chybných ekonomických kroků, o nichž pojednávala předchozí část. K této problematice se z českého prostředí nejhlasitěji vyjadřoval Ivan Olbracht, jenž čtenáře podrobně seznamoval se zoufalou situací ve výpravné knize *Hory a staletí*.

Olbrachtova kritika v mnohém koresponduje s pohledy vzešlými z ukrajinského prostředí, jež obecně éru Československé republiky nepopisují příznivě. Problém v naší analýze spatřujeme v tom, že ukrajinský pohled se rovněž tolik nezaměřuje na zdravotně-sociální okruh a spíše se zabývá ekonomicko-správními a politickými otázkami. Avšak i v nich lze na zmínky k našemu tématu narazit, jako v případě D. Danyljuka, jenž se ke zdravotní a sociální situaci na Zakarpatí staví velice skepticky a o nijak zásadním pokroku v tomto směru nehovoří. Pozitivní pohled na dopady vládní administrativy ve věci zdravotně-sociální politiky nenalzáme ani u zbylých autorů. Tématem se buď konkrétně nezaobírají nebo velmi okrajově, a to s akcentem na životní úroveň. Ta ovšem není nahlížena z hlediska sociálních služeb, úrovně dětských domovů, ústavů, působnosti dobročinných organizací či intervenčních programů, ale prizmatem ekonomických podmínek, především zaměstnanosti a možnosti fungovat nezávisle na státní pomoci. V tomto ohledu se ČSR nedostává dobrého hodnocení.

Podobným způsobem hovoří i materiály vzniklé z iniciativy budapeštské univerzity (Tokar, Sorko), v nichž se též upřednostňuje přístup zveličování stinných stránek vládní politiky spíše než snaha o vyvážené představení československé správy na Podkarpatské Rusi, přičemž stupeň zaujatosti vůči Praze působí chvílemi nejen nevěrohodně, ale až komicky.

Z druhé strany pohled ideologicky a nacionálně nezátížený lze jen s těžkostmi nalézt i v československém prostoru. Z tohoto důvodu, ač jsme primárně vycházeli z československých zdrojů, považovali jsme za nejvhodnější nastínit i názory vzniklé mimo náš prostor a porovnat je tak s hlavními výchozími materiály.

Domníváme se, že jsme v jádru práce čtenáři poskytli relativně podrobný vhled do problematiky zdravotnictví a sociální péče na Podkarpatské Rusi a nastínili klíčové překážky,

at' již v podobě enormní negramotnosti, absence hygienických návyků, religiozity, pověřivosti či abnormální oblíbenosti alkoholu, s nimiž se nový systém musel zvláště těžce vypořádat. Jsme si dobře vědomi skutečnosti, že jsme jednotlivé segmenty našeho tématu neobsáhli do takové míry, jakou by jistě zasloužily, avšak to ani nebylo naším záměrem.

Rádi bychom tedy dodali, že pro budoucí badatele zůstává v problematice zdravotně-sociální politiky na Podkarpatské Rusi široké pole působnosti, v němž mohou do hloubky realizovat svůj výzkum. Jako zvláště zajímavé a přínosné se nám osobně při zkoumání jevílo kupříkladu téma porodnictví a péče o děti v raném věku. Komparace se situací v Čechách a na Moravě by jistě přinesla mnoho podnětných a nečekaných závěrů. Rovněž bychom potencionálním badatelům doporučili zmapovat tematiku lidového léčitelství a pověr, jež se v mnohých zvycích prolínaly s oblastí Bílých Karpat na pomezí Moravy a Slovenska. Pro tyto účely by budoucí autoři jistě neměli opomenout archiv v Berehovu a v Užhorodu.

Seznam použité literatury:

Česky, slovensky a anglicky psané tištěné zdroje:

BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Praha: Česká expedice, 1996.

Československý červený kříž 1919–1948. Československý červený kříž. Praha: Zdravotnické nakladatelství, 1952.

DOŠKÁŘ, Josef. *Veřejné zdravotnictví na Podkarpatské Rusi*. Užhorod: Ždímal a Vetešník, 1921.

DURYCH, Jaroslav. *Duše Podkarpatské Rusi*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi v nakl. Česká expedice, 1993.

HOSTIČKA, Vladimír. *Spolupráce Čechů a haličských Ukrajinců v letech 1848–1849*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965.

HOŘEC, Jaromír. *Chléb na stole*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1998.

HOŘEC, Jaromír, ed. *Podkarpatsko včera a dnes*. Praha: Česká expedice, 1994.

CHMELARĚ, Jan. KLÍMA, Stanislav a NEČAS, Jaromír. *Podkarpatská Rus: Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha: Orbis, 1923.

JANČIKOVÁ, Ludmila. *Můstek mezi zemí a nebem*. Praha: Nové město, 2014.

JEVSEJEV, I. F. *Z dějin Zakarpatské Ukrajiny*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1956.

JOHANOVSKÁ, Marta. *Československý Červený kříž za míru a za války*. Praha: Společnost Československého Červeného kříže, 1946.

KADLEC, Karel. *Podkarpatská Rus: (přednáška konaná ve Státovědecké společnosti dne 21. května 1920)*. V Praze: Nákladem Státovědecké společnosti, 1920.

KASALICKÝ, Karel. *Z Užhorodu pěšky na Hoverlu*. Užhorod: Státní tiskárna, 1928.

KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2008.

- KELIŠ, Jaroslav. *Československý Červený kříž v boji proti alkoholismu*. Praha: Československý Červený kříž, 1957.
- KOŽMINOVÁ, Amálie. *Podkarpatská Rus: Práce a život lidu po stránce kulturní, hospodářské a národopisné*. Praha: Nákladem vlastním, 1922.
- KROFTA, Kamil. *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha: Svaz národního osvobození, 1934, [na obálce 1935].
- KVAPILOVÁ, Bára. Vliv Alice Masarykové na vývoj československého ošetrovatelství. Časopis: *Florence*. 2015.
- KOVAL', Peter. Zdravotníctvo na Podkarpatskej Rusi v poprevratovom období – dobové pohľady. In: SLABOTÍNSKÝ, Radek. *Medicína, farmacie a veterinárni lékařství: kapitoly k dějinám a vybraným tématům*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2017.
- LEV, Vojtěch. *Brána na východ: Karpatská Rus*. Praha: Výbor čs. soc. dem. strany dělnické, 1921.
- MAGOCSI, Paul R. *Carpatho-Rusyns*. Toronto: Carpatho-Rusyn Research Center, 2004.
- MIKULANINEC, Štěpán. Zdravotnictví a sociálně-zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi. In: ZATLOUKAL, Jaroslav. *Podkarpatská Rus*. Praha: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936.
- OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha: Svoboda, 1950.
- OLBRACHT, Ivan. *Nikola Šuhaj loupežník: román*. 7. vyd. Praha: Melantrich, [mezi 1934 a 1945].
- OLIVOVÁ, Věra. *Dějiny první republiky*. 2. vyd. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 2012.
- POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Nakladatelství Libri, 2005.
- RYCHLÍK, Jan a spol. *Dějiny Ukrajiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.
- RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919-1939*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2013.
- RYCHLÍK, Jan. RYCHLÍKOVÁ, Magdalena. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 2016.
- RYCHLÍK, Jan. *1918: rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Vydání první. V Praze: Vyšehrad, 2018.
- SKÝPALA, Otakar. *Dnešní Podkarpatská Rus*. Praha: Nakladatelství Cesta, 1937.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2004-2009.

ŠVORC, Peter. *Zakletá zem: Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

TVRDOŠ, Antonín. *Spolky, ústavy a zařízení pro péči o chudé a péči o mládež ochrany potřebnou*. Praha: Státní úřad statistický, 1936.

ULMAN, František. *Československý Červený kříž na Podkarpatské Rusi*. In: ZATLOUKAL, Jaroslav. *Podkarpatská Rus*. Praha: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936.

ZATLOUKAL, Jaroslav. *Vítr z Polonin*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 2000.

Ukrajinsky psané tištěné zdroje:

ДАНИЛЮК, Дмитро. *Історія Закарпаття: Навчальний посібник з краєзнавства*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2013.

ПАП, Степан. *Історія Закарпаття*. Івано-Франківск: Нова Зоря, 2001.

СОРКО, Ласло. Розпад багатонаціонального Угорського королівства. In: *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт: Інститут етнонаціональних досліджень Угорської академії наук, 2010.

СУБТЕЛЬНИЙ, Орест. *Україна: історія*. Київ: Либідь, 1993.

ТОКАР, Маріан. Умови політичного й соціально-економічного розвитку Закарпаття у складі Чехословацької Республіки. In: *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт: Інститут етнонаціональних досліджень Угорської академії наук, 2010.

ТОКАР, Маріан. Політичні партії та їхня участь у виборчих процесах. Громадські організації. In: *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Будапешт: Інститут етнонаціональних досліджень Угорської академії наук, 2010.

ТУРАК, Йосип. *Документальна історія лікарні імені Андрія Новака в Ужгороді: Розвиток та діяльність лікарні під керівництвом Андрія Новака (1874–1928)*. Ужгород: Патент, 2016.

ФЕДИНЕЦЬ, Чілла. Створення й діяльність угорських національних партій та громадських організацій на Закарпатті. In: *Закарпаття 1919–2009 років: історія*,

політика, культура. Будапешт: Інститут етнопонаціональних досліджень Угорської академії наук, 2010.

ШАНДОР, Вікентій. *Закарпаття, історично-правовий нарис від IX ст. до 1920*. New York: Carpathian Alliance, 1992.

Archivní materiály uložené v Archivu Ministerstva zdravotnictví ČR:

Věstník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1919-1935.

ALBERT, Bohuslav. Několik vzpomínek na mukačevskou nemocnici a na práci v Podkarpatské Rusi. In: *Věstník Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1930.

BÉBR, Richard. O právních poměrech veřejných nemocnic na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. In: *Věstník Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1925.

DRIML, Karel. Zdravotnická výchova v Podkarpatské Rusi. In: *Věstník Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1922.

FRANTÁL, Josef. Otázka sociální péče o mládež na Podkarpatské Rusi. In: KALLAB, Jan a VAŠÍČEK. Zdeněk. *Péče o mládež*. Praha: Česká zemská komise, 1927.

FRANTÁL, Josef. Židovský Spolek péče o sirotky na Podkarpatské Rusi v Mukačevu. In: KALLAB, Jan a VAŠÍČEK. Zdeněk. *Péče o mládež*. Praha: Česká zemská komise, 1924.

KURKA, Vladimír. Zájezd Ústřední jednoty československých lékařů na Podkarpatské Rusi o letnicích. In: *Časopis lékařů českých*. Praha: Spolek lékařů českých, 1930.

NECHAMKIS, Josef. K otázce kretenismu podkarpatoruské vrchoviny. In: *Věstník Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1929.

Péče o chorobomyslné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. In: *Věstník Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1928.

Statistická příručka republiky Československé. II. Praha: Státní statistický úřad, 1920-1932, 1928, (3).

Statistická příručka republiky Československé. II. Praha: Státní statistický úřad, 1920-1932, 1925, (2).

ŠIMEK, Josef. Škola pro cikánské děti v Užhorodě. In: *Úchylná mládež*. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné, 1927.

ŠKALOUD, Ferdinand. Zpráva o studijní cestě Podkarpatskou Rusí. In: *Věstník Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1929.

TŮMA, Jan. O péči chudinské. In: *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*. Praha: Česká zemská komise, 1925.

ŘÍHA, J. Zdravotnická ročenka Medizinische Jahrbuch pre Slovensko a Podkarpatskou Rus. In: *Praktický lékař*. Praha: Mladá generace lékařů, 1928.

Zdravotní výchova na Podkarpatské Rusi. In: *Věstník Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy*. Praha: Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, 1927.

VANÍČEK, František. Československý Červený kříž. *Praktický lékař: Přehled činnosti pěti největších zdravotních spolků sdružených v Ústředí*. Praha: Společnost Československého Červeného kříže. 1927.

Ze zprávy o činnosti Zemského poradního sboru pro péči o mládež na Podkarpatské Rusi za rok 1936. In: KALLAB, Jan a VAŠÍČEK. Zdeněk. *Péče o mládež*. Praha: Česká zemská komise, 1927.

Z činnosti divise čs. Červeného kříže pro Podkarpatskou Rus v Mukačevě. In: KALLAB, Jan a VAŠÍČEK. Zdeněk. *Péče o dítě*. Praha: Česká zemská péče, 1925.

Elektronické zdroje a jiná média:

HUBERTOVIÁ, Kateřina. Zachránila Masaryka před atentátem náhoda, nebo práce rozvědky? *Česká televize*[online]. 16. 12. 2012 [cit. 2019-06-29]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/archiv/1128969-zachranila-masaryka-pred-atentatem-nahoda-nebo-prace-rozvedky>.

KUBÍN, Milan. *Kapitoly z historie: Začátky a konce Masarykovy ligy proti tuberkulóze-I. díl*[online]. 2013 [cit. 2019-05-13]. Dostupné z: www.pneumologie.cz/upload/1387202057.pdf.

Marijka nevěrnice [film]. Režie Vladislav Vančura. Československo, 1934.

ВАКУЛА, Наталія. Червонохресному руху на Закарпатті-130 років: Сторінки історії. *Науковий вісник УжНУ* [online]. Ужгород: Видавництво УжНУ "Говерла", 2012 [cit. 2019-06-27]. Dostupné z: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/2542>.

КОВАЧ, Леся. Суспільно-політичний розвиток Закарпаття у міжвоєнний період в оцінках вітчизняних і зарубіжних науковців. *Наукові записки* [online]. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017 [cit. 2019-06-27]. Dostupné z: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kovach_suspilno.pdf.

Akademické práce:

LAUFKOVÁ, Veronika. *Prostor Zakarpatska v českém literárním prostoru*. Praha, 2012. Diplomová práce. Pedagogická fakulta UK, Katedra české literatury. Vedoucí práce PhDr. Josef Peterka, CSc. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/93482/>.

Přílohy:

XV 2. Přehled přirozené měny obyvatelstva v rep. Českoslov. v l. 1919—1927.
 (Pramen: Seřazení Státního úřadu statistického. Viz též Zprávy S. Ú. S. roč. VIII. (1927) čís. 85—86 a roč. IX. (1928) čís. 62 a Viz Příř. II, tab. XV 1. ruskopisný materiál S. Ú. S.)

Rok	Počet					Přeby- tek živě narozene- ných	Na 1.000 obyvatelů připadalo					
	sňatků	narozených		zemře- lých			sňatků	narozených		zemře- lých	živě naroz- ených více než zemře- lých	
	živě	mrtvě	úhrnem			živě	mrtvě	úhrnem				
Čechy¹⁾												
1919	81.139	117.809	3.579	121.388	117.674	135	12 ²²	17 ⁷⁴	0 ⁵⁴	18 ²⁸	17 ⁷²	0 ⁰²
1920	90.653	153.898	4.669	158.567	116.440	37.458	13 ⁶³	23 ¹³	0 ⁷⁰	23 ⁵³	17 ⁵⁰	5 ⁶³
1921	84.201	160.138	4.657	164.795	106.039	54.099	12 ⁵⁹	23 ⁹⁴	0 ⁷⁰	24 ⁶⁴	15 ⁸⁵	8 ⁰⁹
1922	72.294	155.281	4.733	160.014	107.216	48.065	10 ⁷⁴	23 ⁰⁷	0 ⁷⁰	23 ⁷⁷	15 ⁹³	7 ¹⁴
1923	66.869	152.348	4.727	157.075	94.004	58.344	9 ⁸⁷	22 ⁴⁸	0 ⁷⁰	23 ¹⁸	13 ⁸⁷	8 ⁶¹
1924	65.000	144.474	4.582	149.056	97.168	47.306	9 ⁵²	21 ¹⁷	0 ⁶⁷	21 ⁸⁴	14 ²⁴	6 ⁹³
1925	66.867	142.373	4.120	146.493	97.732	44.641	9 ⁷⁴	20 ⁷³	0 ⁶⁰	21 ³³	14 ²³	6 ⁹⁰
1926	66.035	139.622	3.975	143.597	99.012	40.610	9 ⁵⁶	20 ²²	0 ⁵⁸	20 ⁵⁹	14 ³⁴	5 ⁸⁸
1927	64.935	132.063	3.605	135.668	104.251	127.812	9 ³⁶	19 ⁰⁴	0 ⁵²	19 ⁵⁶	15 ⁰³	4 ⁰¹
Morava²⁾												
1919	34.197	56.882	1.479	58.361	47.076	9.806	12 ⁹⁷	21 ⁵⁷	0 ⁵⁶	22 ¹³	17 ⁸⁵	3 ⁷²
1920	33.739	69.180	1.763	70.943	46.875	22.305	12 ⁷³	26 ¹⁰	0 ⁶⁶	26 ⁷⁶	17 ⁰⁸	8 ⁴²
1921	31.475	73.218	1.863	75.081	43.752	29.466	11 ⁷⁸	27 ⁴⁰	0 ⁷⁰	28 ¹⁰	16 ³⁷	11 ⁶³
1922	27.097	69.391	1.676	71.067	45.140	24.251	10 ⁶⁵	25 ⁷⁴	0 ⁶²	26 ³⁶	16 ⁷⁴	9 ⁰⁰
1923	25.392	68.439	1.647	70.086	38.112	30.327	9 ³⁴	25 ¹⁷	0 ⁶¹	25 ⁷⁸	14 ⁰²	11 ¹⁵
1924	23.998	65.521	1.545	67.066	38.717	26.804	8 ⁷⁴	23 ⁸⁸	0 ⁵⁶	24 ⁴⁴	14 ¹¹	9 ⁷⁷
1925	24.513	64.723	1.249	65.972	39.259	25.464	8 ⁵⁵	23 ³⁶	0 ⁴⁵	23 ⁸¹	14 ¹⁷	9 ¹⁹
1926	24.494	63.255	1.308	64.563	39.269	23.986	8 ⁷⁷	22 ⁶³	0 ⁴⁷	23 ¹²	14 ⁰⁶	8 ⁵⁹
1927	24.788	60.228	1.282	61.510	41.524	18.704	8 ⁸¹	21 ⁴²	0 ⁴³	21 ⁸⁷	14 ⁷⁷	6 ⁶³
Slezsko³⁾												
1919	8.100	14.276	317	14.593	12.445	1.831	12 ¹⁸	21 ⁴⁶	0 ⁴⁸	21 ⁹⁴	18 ⁷¹	2 ⁷⁵
1920	9.124	19.484	531	20.015	13.136	6.348	13 ⁰³	29 ¹⁴	0 ⁷⁰	29 ⁹³	19 ⁶⁰	9 ⁴⁹
1921	8.207	21.290	505	21.795	11.377	9.913	12 ¹⁴	31 ⁵⁰	0 ⁷³	32 ²⁵	16 ⁸⁸	14 ⁶⁷
1922	6.761	20.623	493	21.116	11.411	9.212	9 ⁵⁶	30 ⁰⁸	0 ⁷³	30 ⁸⁰	16 ⁶⁴	13 ⁴⁴
1923	6.034	19.774	449	20.223	9.404	10.370	8 ⁶⁶	28 ³⁹	0 ⁶⁴	29 ⁰³	13 ⁵⁶	14 ⁸⁹
1924	6.576	18.681	478	19.159	9.992	8.689	9 ³¹	26 ⁴⁵	0 ⁶⁵	27 ¹³	14 ¹⁵	12 ³⁰
1925	6.129	18.870	433	19.303	9.683	9.187	8 ⁵⁹	26 ⁴⁶	0 ⁶¹	27 ⁰⁷	13 ⁵⁸	12 ⁸⁸
1926	6.218	17.229	415	17.644	10.162	7.067	8 ⁶³	23 ⁹¹	0 ⁵⁸	24 ⁴⁹	14 ¹⁰	9 ⁸¹
1927	6.729	16.558	382	16.940	9.767	6.791	9 ²⁶	22 ⁷⁹	0 ⁵²	23 ³¹	13 ⁴⁴	9 ³⁵
Slovensko												
1919	45.968	91.896	1.448	93.344	57.819	34.077	15 ⁰⁵	31 ⁰⁹	0 ⁴⁹	31 ⁵⁸	19 ⁵⁵	11 ⁵⁷
1920	29.566	97.475	1.679	99.154	61.255	36.220	9 ⁹¹	32 ⁶⁶	0 ⁵⁶	33 ²²	20 ⁵⁵	12 ⁵⁸
1921	33.333	115.236	1.813	117.049	64.265	50.971	11 ⁰⁶	38 ²²	0 ⁶⁰	38 ⁸²	21 ³¹	15 ⁴⁴
1922	34.498	112.422	2.073	114.495	64.336	48.086	11 ³¹	36 ⁸⁵	0 ⁶⁸	37 ⁵³	21 ⁰⁹	16 ⁴⁴
1923	25.955	111.212	2.188	113.400	54.319	56.893	8 ⁴¹	36 ⁰²	0 ⁷¹	36 ⁷³	17 ⁵⁹	18 ⁸⁸
1924	25.071	106.056	2.217	108.273	56.401	49.655	8 ⁰²	33 ⁹⁰	0 ⁷¹	34 ⁶¹	18 ⁰³	19 ⁰⁰
1925	27.497	102.684	2.015	104.699	56.101	46.583	8 ⁶⁸	32 ⁴²	0 ⁶³	33 ⁰⁵	17 ⁷¹	18 ⁸⁸
1926	28.294	103.702	2.112	105.814	59.612	44.090	8 ⁸³	32 ³⁶	0 ⁶⁶	33 ⁰²	18 ⁶⁰	19 ⁰⁰
1927	27.628	99.631	2.023	101.654	59.127	40.504	8 ⁵⁴	30 ⁷⁹	0 ⁶²	31 ⁴¹	18 ²⁷	18 ⁸⁸
Podkarpatská Rus												
1919	12.065	21.208	175	21.383	13.652	7.556	20 ⁰³	35 ²¹	0 ²⁹	35 ⁵⁰	22 ⁶⁰	12 ⁹⁰
1920	6.996	20.779	135	20.914	19.436	1.343	11 ⁵⁴	34 ²⁹	0 ²²	34 ⁵¹	32 ⁰⁷	13 ⁰⁴
1921	6.170	26.554	228	26.782	16.381	10.173	10 ¹³	43 ⁶⁰	0 ³⁷	43 ⁹⁷	26 ⁹⁶	16 ⁰¹
1922	5.455	28.888	294	29.182	14.509	14.379	8 ⁸¹	46 ⁰⁸	0 ⁴⁷	47 ¹⁵	23 ⁴⁵	13 ⁷⁰
1923	5.165	27.487	379	27.866	12.995	14.492	8 ¹⁶	43 ⁴⁴	0 ⁶⁰	44 ⁰⁴	20 ⁵⁴	19 ⁰⁰
1924	5.260	28.424	355	28.779	13.433	14.991	8 ¹²	43 ⁹⁰	0 ⁵⁵	44 ⁴⁵	20 ⁷⁵	19 ⁰⁰
1925	6.111	27.589	333	27.922	13.052	14.537	9 ²²	41 ⁶⁴	0 ⁵⁰	42 ¹⁴	19 ⁷⁰	17 ⁰⁰
1926	6.293	27.918	444	28.362	14.737	13.181	9 ³¹	41 ³²	0 ⁶⁰	41 ⁹⁸	21 ⁸¹	16 ⁰⁰
1927	5.935	27.019	389	27.408	15.995	11.024	8 ⁶⁵	39 ³⁹	0 ⁵⁷	39 ⁹⁶	23 ³²	15 ⁰⁰
Republika⁴⁾												
1919	181.469	302.071	6.998	309.069	248.666	53.405	13 ⁴⁴	22 ³⁷	0 ⁵²	22 ⁸⁹	18 ⁴²	14 ⁴⁷
1920	170.078	360.816	8.777	369.593	257.142	103.674	12 ⁵⁴	26 ⁶⁰	0 ⁶⁵	27 ²⁵	18 ⁹⁶	14 ⁰⁰
1921	163.386	396.436	9.066	405.502	241.814	154.622	11 ⁹⁶	29 ⁰²	0 ⁶⁶	29 ⁶⁸	17 ⁷⁰	11 ⁰⁰
1922	146.105	386.605	9.269	395.874	242.612	143.993	10 ⁶⁰	28 ⁰⁵	0 ⁶⁷	28 ⁷²	17 ⁶⁰	11 ¹⁰
1923	129.415	379.260	9.390	388.650	208.834	170.426	9 ³⁰	27 ²⁶	0 ⁶⁷	27 ⁹³	15 ⁰¹	12 ⁰⁰
1924	125.905	363.156	9.177	372.333	215.711	147.445	8 ⁹⁶	25 ⁸⁴	0 ⁶⁵	26 ⁴⁹	15 ³⁵	11 ⁰⁰
1925	131.117	356.239	8.150	364.389	215.827	140.412	9 ²⁵	25 ¹²	0 ⁵⁸	25 ⁷⁰	15 ²²	10 ⁰⁰
1926	131.334	351.726	8.254	359.980	222.792	128.934	9 ¹⁸	24 ⁶⁰	0 ⁵⁸	25 ¹⁸	15 ⁵⁸	11 ⁰⁰
1927	130.015	335.499	7.681	343.180	230.664	104.835	9 ⁰³	23 ³⁰	0 ⁵³	23 ⁸³	16 ⁰²	10 ⁰⁰

¹⁾ Rok 1919 bez Vitorazska. — ²⁾ Rok 1919 bez Valticka. — ³⁾ Rok 1919 bez města Těšína a bez Hlučínska. — ⁴⁾ V
 známky 1)→2).

Statistická příručka republiky Československé. II. Praha: Státní statistický úřad, 1920-1932, 1928, (3), s. 322.

XVI 4. Zemřelí nakažlivými chorobami v rep. Československé podle výkazů matričních
v I. 1920—1926.¹⁾

(Pramen: Seřazení Státního úřadu statistického. Viz též Zprávy S. Ú. S. roč. VI. (1925) č. 9, 116, roč. VII. (1926) č. 63, roč. VIII. (1927) č. 85—86 a rukopisný materiál S. Ú. S.)

Viz PŘr. II, tab. XVI 3.

Rok ²⁾	Počet osob zemřelých													
	tyfem střevníma paratyfem	skvrnivkou	tyfem zvratným ³⁾	malarii	neštovicemi	spálou	záškrtcem	úplavici ⁴⁾	ztrnutím šije	ozhřívkou, sněti slizinnou a vzteklinou	horečkou omladnic	chřipkou a komplikacemi jejími	lethargickým zá- nětem mozku ⁵⁾	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Čechy														
1920	376	13	—	34	245	36	383	577	24	22	381	2.960	183	
1921	431	1	—	10	5	39	275	310	29	20	408	552	84	
1922 ²⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1923	268	5	—	15	6	228	139	—	36	20	251	370	113	
1924	274	5	—	8	2	144	156	—	28	18	213	243	104	
1925	292	1	—	7	2	162	221	25	33	13	251	566	133	
1926	286	—	—	17	—	147	311	7	49	10	213	539	78	
Na 100.000 obyv.	4 ¹⁾	—	—	0 ²⁾	—	2 ¹⁾	4 ³⁾	0 ¹⁾	0 ⁷⁾	0 ¹⁾	3 ¹⁾	7 ⁸⁾	1 ¹⁾	
Morava a Slezsko														
1920	337	19	1	15	285	30	277	175	13	5	148	1.897	169	
1921	376	4	1	3	15	41	191	414	16	16	169	244	56	
1922 ²⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1923	185	—	—	5	—	278	106	—	30	8	110	191	72	
1924	174	2	—	3	—	222	83	—	15	10	79	167	79	
1925	216	—	—	4	3	104	74	7	36	4	86	326	79	
1926	204	—	—	2	1	81	115	5	33	6	128	396	42	
Na 100.000 obyv.	5 ⁸⁾	—	—	0 ¹⁾	0 ⁰⁾	2 ³⁾	3 ³⁾	0 ¹⁾	0 ⁹⁾	0 ²⁾	3 ⁶⁾	11 ³⁾	1 ²⁾	

Slovensko⁶⁾														
1920	750	35	4	23	171	230	432	903	3	12	121	1.346	3	
1921	742	16	—	9	175	1.026	517	1.141	1	12	149	281	2	
1922	567	8	—	12	4	1.031	506	260	5	13	175	554	3	
1923	449	10	—	21	4	492	342	—	8	15	159	147	22	
1924	523	6	—	10	3	254	301	—	8	15	106	159	7	
1925	459	1	—	10	7	200	324	94	6	19	135	258	15	
1926	478	3	—	4	4	121	297	99	9	8	94	440	13	
Na 100.000 obyv.	14 ⁹⁾	0 ¹⁾	—	0 ¹⁾	0 ¹⁾	3 ⁸⁾	9 ³⁾	3 ¹⁾	0 ³⁾	0 ²⁾	2 ⁹⁾	13 ⁷⁾	0 ⁴⁾	
P. Rus⁶⁾														
1920	2.703	60	—	1	899	54	87	835	—	6	41	913	—	
1921	893	17	—	3	562	529	315	708	2	12	61	128	—	
1922	238	10	—	—	68	518	251	118	—	3	33	125	2	
1923	140	8	—	5	35	208	88	—	3	3	35	35	2	
1924	159	—	—	3	26	88	105	—	1	4	27	26	3	
1925	176	10	—	6	16	33	64	79	1	3	38	45	2	
1926	221	5	—	4	4	14	37	72	6	2	26	203	1	
Na 100.000 obyv.	32 ⁷⁾	0 ⁷⁾	—	0 ⁶⁾	0 ⁶⁾	2 ¹⁾	5 ⁵⁾	10 ⁷⁾	0 ⁹⁾	0 ³⁾	3 ⁸⁾	30 ⁰⁾	0 ¹⁾	
Republika														
1920	4.166	127	5	73	1.600	350	1.179	2.490	40	45	691	7.116	355	
1921	2.442	38	1	25	757	1.635	1.298	2.573	48	60	787	1.205	142	
1922 ²⁾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1923	1.042	23	—	46	45	1.206	675	—	77	46	555	743	209	
1924	1.130	13	—	24	31	708	645	—	52	47	425	595	193	
1925	1.143	12	—	27	28	499	683	205	76	39	510	1.195	229	
1926	1.189	8	—	27	9	363	760	183	97	26	461	1.578	134	
Na 100.000 obyv.	8 ⁸⁾	0 ¹⁾	—	0 ²⁾	0 ¹⁾	2 ³⁾	5 ³⁾	1 ³⁾	0 ⁷⁾	0 ²⁾	3 ²⁾	11 ⁰⁾	0 ⁹⁾	

Statistická příručka republiky Československé. II. Praha: Státní statistický úřad, 1920-1932, 1928, (3), s. 357.